

**KERTOMUS**

**TYRVÄÄN PITAJÄSTÄ**

**1853,**

kartan kanssa,

**ANTERO WARELIUKSELTA.**

---

(Olettu aikakirjasta Suomi 1854.)

---

*"Finnes på jorden en nejd att for-  
liknas med den, der man föddes!"*

HANNA af RUNEBERG

---

**Helsingfors,**  
Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri,  
1855.

Imprimatur: C. A. Sannark.

# Kertomus Tyrvään pitäjästä 1853,

**Antero Wareliukselta.**

## Alkulause.

*Pitäjäksi* on tässä otettu Tyrvään keräjäin-ja nimismiehen-lääni, joka vanhaan aikaan oli yhtenä kirkkoherran-lääninäkin, siksi kun v. 1639 yksi kyläkunta eroitettiin Punkalaitumen kirkon osalliseksi. Tämä kyläkunta, Liitsola nimeltä, on vieläkin Tyrväättä kaikissa muissa, paitsi papillisissa asioissa.

*Kartta*, jonka Maamittari Herra A. J. Hellman hyvän-suopaisesti toimitti, on niin vähästä avaruudesta, etteivät kaikkein kertomuksessa mainittavain paikkain nimet mahdu siihen; mutta lukia tietänee missä nekin ovat joita ei kartassa nävy, koska hän vaan ottaa vaariin mitä kertomuksessa sanotaan kustakin paikasta.

*Virstalla*, koska sitä mainitaan, ymmärrettäköön aina vanhanaikaista virstaa, joka on penikulman neljännes, taikka sama kun puolikolmatta uudenaikaista virstaa; ja *rupla* ynnä *kopeekka* tarkoittaa ainoastansa hopea-rahaa, joka nykyisin on liikkeellä.

*Lähteet*, joista olen ottanut tietoja, niinmyös mitä kirjoja muutoin tulisi mainittaviksi, lujettelen kohta tässä alvussa,

ja sitten kertomuksessani viittaa näitä, kutakin numerollansa (kiitollisesti lausun niiden ystäväini nimiä, jotka ovat edistytäneet työtäni):

1) Tyrvään *nimismiehen-arkisto*, ynnä Nimismiehen Herra P. W. Gallénin *erityiset ilmoitukset*.

2) Tyrvään *kirkkoherran-arkisto*, (Tabeller, Förteckningar, Räkenskaper, »Kyrkiones i Törffvis Boock» m. m.), ja Vara-kirkkoherran Herra G. Forseliuksen antamat tiedot Kiikan kappelista.

3) *Otteet Kihlakunnan-kirjoista*, Henki-kirjoittajalta Herra V. W. Savoniukselta.

4) *Yli-maamittari-konttuorin kartta-selitykset*, joista Maisteri S. G. Elmgren on tietojia laittanut.

5) *Vanhoja arkkeja*: tilintekoja, kuulutuksia j. m. minun hallussani olevia.

6) *Vanhoja kalunkirjoituksia*, minun hallussani.

7) *Kaarle Knuutinpojan tuomio*, 1466, ja  *muita vanhoja kirjoituksia Tyrväänkylän Pukilla*.

8) *Otteita vanhoista maakirjoista*, *Jöns Wästgötthen tuomio*, 1544, muita mainitsemata, Rautajoen rusthollissa.

9) *Ajan-tieto* (Virsi-*kirjoissa*).

10) *Suomen historia* J. F. Kajaanilta, Helsingissä 1846, sivv. 79—98.

11) *Suometar*, 1853.

12) *Suomi*, 1847, *sjunde årgången*, H:fors 1847, sivv. 52, 53 (ali-muist.), 58—62, 78—83, 126—130, 158—165, 307.

13) *Suomi*, 1849, *nionde årgången*, Helsingfors 1850, sivv. 132—136.

14) *Suomi*, 1850, *tionde årgången*, Helsingfors 1851, sivr. 159—301.

15) *Suomi*, 1851, *elfte årgången*, Helsingfors 1852, sivr. 38—54, 84, 85, 284—287.

16) *Suomi*, 1852, *tolfte årgången*, Helsingfors 1853, sivr. 111—118.

17) *Beskrifning öfver Hvittis socken* af E. Carenius, Åbo 1759, sivr. 22, 54, 60.

18) *Åbo stifts herdaminne* af C. H. Strandberg, delen I, Åbo 1832, sivr. 197, 240—245.

19) *Afhandling om presterliga tjänstgöringen och aflöningen i Åbo erke-stift, delen I*, Åbo 1820, sivr. 138, 141; *delen II*, Åbo 1821, siv. 451.

20) *Handlingar till upplysning i Finlands Kyrkohistoria* af W. G. Lagus, 3:dje häftet, Åbo 1838, sivr. 26—34; 4:e häftet, Åbo 1839, sivr. 57, 58.

21) *Litteraturblad*, fjerde årgången, Helsingfors 1850, sivr. 100, 101; sjunde årgången, Helsingfors 1853, pagg. 87, 88.

22) *Lärobok i Finlands historia och geografi*, Åbo 1832, siv. 112.

23) *Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Academiens handlingar*, 19:de delen, Stockholm 1850, sivr. 325—331, 359.

24) *Statistisk tabell öfver Europas Stater*, Åbo 1834.

25) *Tabellen zur Vergleichung der Volks-Mundarten verschiedener Gegenden in West- und Mittel-Finnland*, entworfen von A. Warelius, S:t Petersburg 1849.

26) *Jaako Kyröskosken Poltissa kerran*, M. Kostjantelilta, Helsingissä 1845.

27) Pitäjänapulaiselta Herra H. Saloniukselta, Lukkarilta Herra K. F. Bergrothilta ja Kirkonhaltialta A. J. Sipiltä saadut ilmoitukset.



## Paikka ja avaruus.

Sillä paikalla, jossa *Satakunnan* suuri vesistö rupee yhtämittaisena virtana mereen päin pyrkimään — elikkä *Kokemäjen-joen* alkupäässä — on *Tyrvään* eli Tyrväjän pitäjä (ruotsiksi: Tyrvís). Lännestä itään matkustavainen huomaitsee tämän pitäjän sisällä rantamaan muuttuvan ylimaaksi: lännempänä tavataan tasaisia maita ja avaroita vainioita, idempänä taas vuoria ja järviä, joiden vierikoilla pellot ovat pieninä palasini; Tyrväässä on maan muoto puolivälistä. — Pitäjän *pituus* on, luoteiselta syrjältä kaakkoiselle, viisi penikulmaa ja hiukka päälle, *leveys* keskupaikalta puolitoista penikulmaa; mutta suurin *leveys* on kaakkoisen pään puolessa pitäjää, vähää vailla 2 penikulmaa, ja vähin *leveys* luoteisen pään puolessa, kolmen virstan verta. *Avaruus* tekee rahdun kahdeksatta neljäkäs-penikulmaa eli 162,156 tynnyrin-alaa <sup>4</sup>). Tyrvää voittaa siis avaruudessa usean valtakunnan Saksanmaalla, ollen melkein Anhalt-Köthen nimisen herttuakunnan kokoinen <sup>24</sup>).

Tyrvään *raja-pitäjiä* ovat: Mouhijärvi *luoteisessa* päässä ja koillisellakin sivulla, sitten Karkku vielä *koillisella* puolen; *itäisellä* rajalla on Wesilahti ja *kaakkoisella* Urjala; senjälkeen kohtelee ensin Punkalaidun sitten Huittinen pitkin lounaista kylkeä; läntisimpään kulmaan, Huittisten ja Mouhijärven välillä, sattuu Ulvilakin.

## Vedet

ovat katseltavina kolmessa osassa.

I. Keskinen vesikunta on pitäjän pää-vesistö. Tähän laskeentuu Karkusta se suuri vetten paljous, läntisestä Hämeestä

ja Yli-Satakunnan kaukaisimmista ääristä kokoontunut, josta *Satakunnan-joki* (kutsuttu Kokemäjen-joeksi) saa alkunsa. Karkun rajasta ruveten on kohta iso järvenselkä, nimeltä *Rautavesi* eli Kirkkojärvi, joka on yhtä selkää kun Karkun puolellakin; pitäjän raja käy tämän poikitse. Koko selkä on lähes puoltatoista penikulmaa pitkä, mutta Tyrvään puolella ei ole tätä muuta kun vähä kolmatta virstaa. Keskinertainen syvyys on 3 syltää, ja savi-pohja enimmäksi osaksi <sup>1)</sup>. Mainittavia saaria ovat: *Ekosaari*, jossa on Karkun pappilalla maata, muistuttava entis aikoja, koska Tyrvää ja Karkku olivat yhtenä; *Salosaaret*, jotka ynnä monen muun paikan kanssa todistavat puheen parren muuttuneen entisestänsä, sillä »salo» on nykyisille Tyrvääläisille outo, samaten kun paljo muitakin paikannimiä, ja *Kaijansaari* (keskellä selkää vähäinen kallio), johon muinen äijä oli vienyt Kaija nimisen ämmänsä tapain parannukselle. *Kirkkonniemi*, jolla vanha emä-kirkko on, oli kanssa saarena vielä joku vuosi sitten; ja vieläpä nytkin, vaikka se jo on, koskein perkauksen jälkeen, maaton yhteen mannermaan kanssa, pidetään 48-syltäistä siltaa kirkkoväjen kuljettavana. — Rautaveden läntisessä päässä on *Wammaskoski*, 100 syltää leveä ja lähes 7 kyynärää korkea <sup>1)</sup>, jonka ylitse postitie Turusta Tampereelle kulkee uljasta ja kuuluisaa siltaa pitkin. Tämä koski nielee Rautavettä *Liekoveteen*, jossa *Liekosaari* on mainittava, niinkuin avarin kaikista pitäjän saarista ja yhtä suuri riidan aine (koska on tietysti jo neljä sataa ajastaikaa käyty tavan takaa keräjiä Liekosaaren tähden). — Liekovesi purkaa itseänsä *Kaukolan-* ja *Tyrvään-*koskiin, jotka ovat rinnatusten, 6 kyynärää korkeat; näiden välissä olevalla *Hiukkasaarella* tuntuu kivi-jäänöksiä jonkinlaisesta muinois varustuksesta, joka on ollut pytkyliäisen muotoinen ja kymmeniä sylväitä avara. Tästä alaspäin ei ole enää järvenselkää, vaan vesi juoksee kaitana virtana, ja kutsutaankin *joeksi*, jossa



on koski koskelta seuraavassa järjestyksessä: *Hartolankoski*, pauhaavin kaikista pitäjän koskista, 9 kyynäran pudotus; *Kulmantilankoski*; *Ruosilankoski*; *Kiikan-* ja *Mielaanniemenkosket*, rinnatusten, saari välissä; *Meskalankoski*; *Pirjas-* ja *Makkara-kosket*, myös rinnatusten; *Kilpikoski*; ja viimeksi *Talankoski*, lähellä Huittisten rajaa. Sitten seuraava koski (Malva) on jo Huittista, jonka pitäjän läpitse tämä Satakunnanjoki juoksee edespäin Kokemäjelle, Ulvilaan ja mereen. — Äsken mainittuja koskia on perattu Kruunun ja paikkakunnan yhdistetyillä voimilla.

Kulkeissansa näin pitäjän poikitse, koillisesta lounaan, ottaa tämä iso-vesi lisää ojista ja jokiloista. Luoteen puolelta juoksee Rautaveteen *Rautajoki* eli Hyötiönoja, joka saa alkunsa Karkun metsästä ja kulkee *Pohjаланjärven* läpitse. Tämä *Pohjаланjärvi* kutsuttiin vanhaan aikaan Rautajärveksi; nyt taas tarvitsisi sen nimi muuttamista, kun ei se enää olekkaan »järvi», vaan puhdas niittu, joka vuonna 1848 päätetyn kuivauksen jälkeen kasvaa kelpo lailla heiniä. — Liekoveteen tulee *Waunujoki*, alkava Mouhijärven pitäjässä ja kokoileva lisää vettä *Joutsijärvestä*, *Miekkajärvestä*, *Kyynärjärvestä*, *Walkiajärvestä*, *Humalisjärvestä* ja kahdesta *Laitiojärvestä*, jotka kaikki ovat vähäisiä lampia. Waunojoen latvalla on *Lampijärvi* merkillinen siitä, että miesmuistin aikana on kasvanut kamara sen pinnalle, kannattava ihmisen ja viljeltävä niittuna, vaikka kyllä keinuu ja paikoin on vielä avoimiakin upanteita; kamaran alla sanotaan olevan kaloja. — Ruotsilankosken ja Kiikankosken välille lankee *Kikkerlänjoki* *Kiimajärvestä*, joka on 1½ virstaa pitkä, ½ virstaa leveä, 7 sylvää syvä ja hietapohjainen parahasta päästä. Tämän tienoilla on lisänä vähempiä järviä: *Syväjärvi*, *Kaitajärvi*, kaksi *Soperojärveä*, *Kakkurilampi* ja *Murrojärvi*; *Kortejärvi* on jo varsin kuivana<sup>1)</sup>. — Sitten seuraa *Kiikanoja* ja alempana

*Pirjasoja*, molemmat pienet; mutta viimeinen, *Raukonoja* on parempi — se lähtee *Tyriseväjärvestä* ja *Kivijärvestä*, ja joutuu isoon jokeen Talankosken niskalla. Viimeksi mainittuun järvein tienoilla on myös *Saarijärvi*. — *Aurajärvestä*, joka on Huittisten rajalla, menee vesi mainitun pitäjän kautta Satakunnanjokeen.

Kaakon puoleisia lisävesiä ovat seuraavaiset. *Vankimusjärvi*, läsnä Karkkua, johon siitä vesikin juoksee, palataksensa vasta Karkun vesistön kanssa Tyrvääsen; tämä järvi on laskettu paljoa vähemmäksi entistä, vaikkei se kuivissa ole vielä. — *Saarijärvestä*, joka on Vesilahden rajalla, ja toista virstaa pitkästä *Kivijärvestä*, joka on lähitteellä, valuvat norot mainittuun pitäjään, jonka vedet Pirkkalan kautta kiertävät Karkkuun ja sitten Rautaveteen. — *Ekajärvi*, virstaa pitkä ja leveä, ottaa ojan *Vahtolammesta* ja *Rekujärvestä*, toisen *Haarajärvestä* ja lähettää vetensä *Harjastenojan* kautta Rautaveteen; tähän ojaan tulee lisää oikealta puolen *Ojajärvestä*, vasemmalta *Kiima-*, *Hanhi-*, *Pitkä-* ja *Rudas-järvistä* <sup>1)</sup>. *Leiniälän* ja *Ketolan* vähäiset ojat juoksevat myös Rautaveteen; Liekoveteen tulee ensin *Houhunoja Lampijärvestä*, sitten *Pesurinoja* alkava *Ylistenjärvestä*, joka on 1½ virstaa pitkä ja melkein saman levyinen. Viimeksi mainitusta järvestä on näinä vuosina kaivettu ura nielemään vettä kohdastansa Huittisiin *Mustisojan* kautta; muttei sentään entinen laskukaan *Keskistenjärveen* ole vielä kuivunut. *Keskistenjärvi*, virstaa pitkä, vuotaa *Tapiojärveen*, joka sitten purkaa ylöllisyyttänsä äsken nimitettyyn *Pesurinojaan*. Tässä on mainittava *Pesurinkoski*, 22½ kyynärän pudotus. — Isoon emäjokeen kokoontuu vaan pieniä oja: *Soinilan-*, *Jaamalan-* ja *Ulvin-* ojat, niinmyös viimeksi *Kilpijoki*, hiukkää parempi edellisiä, lähtevä *Pieskansuosta* ja vähäisestä lammista, jonka nimi on *Keminkalavesi*, ja päätyvä Kilpikosken alle.

II. Luoteiseen vesikuntaan lankee vettä Mouhijärvestä, kokoontunutta osaksi Hämeenkyrön ja Kankaanpäänkin pitäjistä. Valtajoella on kolme nimeä: ensin *Hujojoki*, tuleva Mouhijärven pitäjistä ja saman nimisestä järvestä *Kiikos-yliseenjärveen*, joka on runsasta virstaa pitkä ja puolta leveä, mutapohjainen<sup>1)</sup>; sitten *Keskistenjoki* tästä *Kiikosjärveen*, joka on paria virstaa pitkä ja puolta leveä; sitten *Piilijoki* Kiikosjärvestä *Sääksijärveen*, joka on Huittisissa ja laskeuu Satakunnanjokeen. Viimeksi mainitun joen yli päätä sanotaan kanssa Jaaranjoeksi, ja siinä on 7¼ kyynärän pudotus, nimeltä *Jaa-rankoski*. — Kiikos-yliseenjärveen yhdistyy *Hummerkoskenoja Kuorsumajärvestä*, joka on virstan mittainen ja puolen levyinen, ottava vedenjuoksuja Mouhijärven puoleltakin. Kiikosjärvi kokoilee vettä vähemmistä lammista, joista nimitän *Nuto- ja Liehuva-järvet*.

*Mustajärvestä* ja toisista vielä vähemmistä lampiloista, pitäjän luoteisimmalla syrjällä, menee vesi *Rukajokea* *Sääksijärveen*.

III. Kaakkoisessa vesikunnassa on *Sampa-* eli *Samman-*joki emä. Pitäjän itäisillä paikoilla, etelämmällä niitä äsken puhutuita järviä, jotka *Harjastenojaan* vuotavat, saa tämä joki alkunsa *Ruoholan-* ja *Vares-*soista, joiden sisällä on suljettuina järvenlampia ja lätäköitä, niinkuin *Kuovas-* ja *Murto-*järvet m. m.; juoksee sieltä pitäjän kaakkoisen puolen läpitse Huittisiin, jossa kohtelee Satakunnanjoen. Nykyisin on tällä monta nimeä: alkupäässä *Sammaljoki*, sitten *Illojoki*, Huittisten puolella *Vitsan*, *Nanhian* ja *Sammun-*joki; vanhaan aikaan tunnettu koko joelle kuuluva »*Samman*» nimi on jo melkein unohduksissa. Joen kurkkua kutsutaan vieläkin »*Sammansuoksi*», ja kylät »*Sammaa*» (joen yli päässä) ja »*Sampu*» (ali päässä) muistuttavat entistä nimeä\*). — Luoteen puolelta yhdistyy

\*) Muistuttaa »*Sammakkajärvisin*», jos vaan entis aikoina »*Sampa*» ja »*sammakka*» ovat olleet yhden veroiset sanat, niinkuin vieläkin »*mulli*»

Sammanjokeen tuntuva haara, joka lähtee *Houhajärvestä* (melkein penikulmaa pitkästä) ja ottaa mukaansa *Hanhijärvenkin* laskun; edellistä näistä järvistä on menneinä vuosina saatu hiukka lasketuksi, jälkimäinen melkein kuiviin. Kaakon puolelta tulee Sammanjoelle lisää *Lailu-*, *Latva-*, *Sammakka-* ja *Liehuva-*järvistä 1).

*Aukkajärvestä* kiertää vesi Urjalan ja Punkalaitumen kautta Huittisiin ja Satakunnanjokeen, johon siis kaikki Tyrvään vedet yhdistyvät.

Ylipään on pitäjässä järviä kuuteenkymmeneen, enimmäksi vähäisiä lampia, ettei kaikkia tässä ole nimiteltykään; ja kukaties ei jokainoalla lammikolla olekkaan nimeä. Nimitellyistäkin ovat virstaa lyhempiä kaikki ne, joiden avaruudesta ei mitään virkata. — Kaksi yhdennimistä järveä tavataan usein, toinen siellä toinen täällä; tällaisia on lueteltu: Lampi-, Kiima-, Saari- ja Kivijärvet, kukin sekä luoteen että kaakon puolella keskisessä vesikunnassa, niinmyös Hanhijärvi, toinen keskistä toinen kaakkoista, ja Liehuvajärvi toinen luoteista toinen kaakkoista vesikuntaa.

Vedenpintoja on mitattu 9984 tynnyrinalaa 2) eli melkein  $\frac{1}{16}$  pitäjämästä; mutta mittauksen jälkeen on järviä laskettu, ettei tätä nykyä enää ole kuu  $\frac{6}{100}$  pitäjän avaruudesta vetenä. Niinmuodoin on Tyrvää (samaten kun koko Turunlääni) vähemmän järvistä, kun Suomenmaa yleisesti katsoen 21).

## Maanlaatu.

Jos nyt puhutuita vesiä katsot kartasta ja otat vaariin emä-joen jokaisessa vesikunnassa pyrkivän koilliselta ilmalta

---

ja "mullika", "renttu" ja "rentukka" m. m. Tiedän kerran kuulleen vanhan ihmisen sanovan: "ei ollut hyvää *samman* saalista", kun jutteli sammakoita pyydettävän ja syötävän ulkomaalla.

lounaiselle, mutta lisä-jokein juoksevan luoteen ja kaakon suuntaa, ja järvein pituuden olevan myös luoteesta kaakkoon; niin jo tästä mahdat huomaita että pitäjä on *lounapäivän rinteessä*, elikkä kallellansa päin aurinkoa kello 2:n ja 3:n aikaan ehtoopuolella, mutta kalliot, mäjet ja harjut ovat pitkänänsä luoteesta kaakkoon päin. Tämä poikkipuolisuus, joka sulkee vetten luonnollista suoraa juoksua alaspäin, tekee pitäjän järviseksi ja soiseksi.

Eninpuoli pitäjän alasta on *kangarmaata*, kivistä, soraista ja hietaista. Tätä on mitattu 88,663 tynnyrinalaa <sup>4)</sup>, joka on melkein  $\frac{55}{100}$  pitäjästä. Kaikki ylänkö-paikat kasvavat metsää, eikä ole nimeksikään autioa nummea. Yksi hietaharju on yhtämittäinen kautta pitäjän, kaakosta luoteesen, vaikka paikoin puhkaista veden juoksuilta; se tulee Wesilahdesta, kohtelee ensin Sammanjoen latvapään, juoksee sitten Houhajärven koillista rantaa ja tunkeuu tämän ja Lampijärven välitse eteenpäin, päästää poikitsensa Pesurinojan saman nimisessä koskessa, ison Satakunnanjoen Kulmuntilan koskessa ja sitten Kikkerlänjoen, menee Kiima-, Kaita- ja Sopero-järvein lounaista puolta Jaarankoskeen, ja siitä edemmäksi. Sen yleinen nimi on *Hiidenkangas*, vaikka sitä eri paikoilla kutsutaan erilaillakin, niinkuin Houbajärven tienoilla Harjunkankaaksi ja Kikkerlänjoen koillisella puolen Ruotsilankankaaksi.

*Kallioita* ja *vuoria* on 5474 tynnyrinalaa <sup>4)</sup> eli runsaasti  $\frac{3}{100}$  pitäjästä. Kukkulat eivät ole sanottavan korkeita; nimittäin kuitenkin niistä näköisimmät, jotka ovat: *Kilkunkallio* Kyyjärven tykönä, *Mykyrävuori* ja *Hakavuori* Ylistenjärvestä itään päin, *Seinäkäallio* Kilpijoen varrella ja *Haukkavuori* Kilpikoskesta hiukka itään päin. Viimeksi mainitussa on holo vähäisen huoneen avaruudesta, kutsuttu *Pirunpesäksi*, johon käy akkuna vuoren kyljestä; tämän akkunan reunalla on helisevä paasi, kutsuttu *Pirunkelloksi*. Kaikilla kallioilla kasvaa kum-

miinkin mäntyjä, vaikka harvassansa, ja samaten viheriöitsevät vuoretkin louheinensa.

Muuta *kuivaa maata*, metsistöinä, ahoina ja mäkinä, niinmyös korpina ja aroina, sekä niittuina, peltolina j. m., on runsas neljäs-osa pitäjää ( $\frac{25}{100}$ ). Alanko-mailla on enimmästi *savi-pohja*, toisin paikoin ohukaisempi toisin paksumpi multakamara päällä.

*Soita* ja *nevoja* ovat maamittarit \*) löytäneet 17,503 tynnyrinalaa <sup>4</sup>), ja vieläkin, vaikka ihmistyö ja toimi on menneinä vuosina vähän verran kuivannut, ottavat ne lähitteille  $\frac{11}{100}$  pitäjän avaruudesta. Näistä, jotka odottavat viljeliän kovia kouria säästään tavaroitansa tulevain sukuin hyväksi, ovat nimiteltäviä: *Isoviljetty* Kiikosjärvestä kappale matkaa länteen päin, niinmyös *Peura-* ja *Hanhi-*nevat, joiden vesi menee Piilijoen kautta ulos pitäjästä; *Teerineva* ja *Hirvisuo* Kiimajärvestä koillista ilmaa, niinmyös *Kiimasuo* Kikkerlänjoen vieressä, lähettävät vetensä tämän joen kautta; *Wätinsuo* ja *Latoneva* Vaunujoen ja Kiimajärven välillä, niinmyös kuivauskeskissä olevat *Teerisuo* ja *Teerineva* Karkun rajalla, valuvat viimeksimainittuun jokeen; *Vahtolammen* hohka Vesilahden rajalla, juokseva Ekojärveen; *Ruoholan-* ja *Vares-*suot Sammanjoen lähteinä, *Hirvisuo* kaakon puolella ja *Rompunneva* luoteen puolella tätä jokea, johon tulee *Maalissuonkin* vesi koilliselta puolelta Houhajärveä, juokseva ensin Hiidenkankaan läpitse mainittuun järveen; *Yhysuo* Punkalaitumen rajalla; *Ylistensuo* samannimisen järven rannoilla; *Teerineva* tästä luoteeseen, *Soinilanojan* lähteinä <sup>1</sup>) *Kiimasuo* valuva Lampijärven kautta Houhunojaan, paraikaa kuivauksen alla. Nämät ovat enimmäksi osaksi autioita, kasvavia vaan rahkaa ja sammalia; toisin

\*) Maamittarit alkoivat työnsä Tyrväässä jo vuonna 1767, enin maa mitattiin ja katsottiin vuosien 1770 ja 1790 välillä, iso osa vasta 1830 ja sen edellisinä vuosina; viimeksi käytyin paikkain kartta on tehty v. 1841.

paikoin, kumminkin rantain puolilla, on mäntyjä ja hiukka muutakin metsää.

*Metallia* ei tiedetä löytyvän Tyrvään vuorissa mitään laia senvertaa, että palkitsisi kaivamisen vaivan; eikä järvisäkään nävy hölmää, mutta lähteitä on muutamia ruosteisia. Merkillistä kivemää ei tavata muuta kun *Soukonkivi*, joka on hyvää kirjoitus-aineksi; sillä se jättää kauniin lyijyn-karvaisen jäljen, kun piirretään puuhun taikka paperiin. Lyijyä ei sentään ole tässä kivemässä ollenkaan, vaikka kyllä luulisi, kun sitä katselee; mutta rautaa siinä on hiukka. Se on saanut nimensä Soukon kylästä, jonka tiluksilla sitä löytyy.

## Ilmanlaatu.

Kylmän ja lämpymän vaiheita ei ole kukaan Tyrväässä pannut muistoon päivä päivältä, eikä siis ole tästä asiasta tarkkaa tietoa. Kuitenkin siitä vähästä, kuin on vaariin otettu <sup>1)</sup>, arvellaan keskinkertaisen *talvi-ilman* osottavan 18 askelmaa kylmyyttä <sup>\*</sup>), ja keskinkertaisen *suvi-ilman* 18 askelmaa lämpymyyttä. 40:neen askelmaan ei ole pakkaneen ehtinyt sitten vuoden 1844, eikä sitä ennen moneen vuoteen; helle nousee välisti 35 askelman paikoille. Kovimmat pakkaset muistetaan olleen ainakin Helmekuussa, josta on syntynyt seuraava tarina. »Tammikuu on iso tammi, sill' on paljo voimaa, mutt'on lempuri; Helmekuu on pikku tammi ja tirhee, niinkun piänet herrat ja piänet koirakkin. Pikku tammi sanoo isoo tammee: olsin minä sun siasas, nimmä varsat hevosten vattaaan ja neitten jalaat tantereelle jäädyttäsin, mutta mitäs mun auttaa, kun toinen silmä vettä koittaa».

*Lumenlähtö*-aika on Huhtikuu, jonka lopulla järvetkin tavallisesti riisuvat jää-pukunsa ja reet pannaan suvi-korjuun;

<sup>\*</sup>) Seurataan Celsiuksen lämpömittaria.

harvoin vuosin on vielä Vappuna talvikeli järvillä, esimerkiksi v. 1852. Ison-veden jäät (Rauta- ja Lieko-vesillä ja alempana koskein välisillä suvannoilla), jotka myöhemmin rupeevat pitämään, heikkonevat ennemmin, kun metsäjärvein jäät. — Tavallisina vuosina *viheriötsee* maa ja metsä jo Toukokuun puolivälissä; muutamiiin kasvuihin pubkeevat lehdet jo Huhtikuussa, esim. Oivukkaan, toisiin vasta Kesäkuussa, esim. Niinipuuhun. *Rukiit heitivät* harvoin ennen Juhanneksen päivää, mutta kumminkin kohta jälkeen; *mansikat kypsyvät* Pietarin ja Kilianin aikoina. Elokuun alkupuolella *tuleentuvat* rukiit, loppupuolella ohrat ja kaurat; vaikka saadaan aikaisempiakin vuosia — niinkuin 1826 olivat rukiit leikattuina jo Jaakkona, ja vuosina 1831, 1852 ja 1853 leikattiin paraikaa Uotina — toisin vuosin taas hiljastuvat ohrat ja kaurat Syyskuuhun. Koivun lehdet rupeevat *kellastumaan* ja vähitellen *varisemaan* Syyskuun alkupuolelta ruveten, ja Lokakuun lopulla on lehtimetsä jo *alastoinna* \*), paitsi muutamina vuosina, joina puut pitävät lehtiänsä puolitalveen. *Talven tulo* on epä-tasainen. Useina vuosina sataa ensimmäisen *lumen* Lokakuun lopulla, toisina Marraskuun alkupuolella; se sulaa taas pois ennen pitkää, ja sitten on kerottaisin lokaa ja routaa Joulun asti ja edemmäksikin. Jos onkin avullinen rekikeli viikon taikka kaksi, niin ei ole sen pysyvyyteen luottamista ennen Loppiaista. Marraskuu on järvein jäätyksen oikea aika, vaikka välisti jo Lokakuussakin jää pitää ja välisti vielä Joulunakin veneitä soudellaan.

*Suvilintuin* tulosta ja menosta on vaan puuttuvaisia tie-

---

\*) Vuonna 1846, joka ilmaina puolesta oli keskinkertaisia vuosia, puhkesivat lehdet: Näsiämeen Toukokuun 2 p., Niinipuuhun Kesäkuun 2 p.; mansikoita oli kypsiä Kesäkuun 29 p.; rukiit tuleentuivat Elokuun 1—18 päiv., ohrat saman kuun 15—25 päiv., kaurat 17—27 päiv.: lehtien paras variseminen oli Lokakuun 1—6 päivinä. <sup>1)</sup>



toja. Ensiksi ilmaantuu *Vares*, joka ei viitsi mennäkkään kauvas talvea pitämään, vaan asuskelee kylmimmän ajan Huittisissa, jossa häntä pilkaten sanotaankin »Tyrvääläisten suvilinäksi». — *Kurjen* sanotaan lähtevän talvi-asunnostansa keväpäiväntasauksen aikana ja laulavan lähteissänsä: »tasan yä, tasan päivä, tasan mun kaks' jalkaan; käykään pois! häijyyn Hämeeseen». Tyrväässä kuullaan ja nähdään kurkia Huhtikuussa, kun viivyttelivät ja ruokailevat mennessänsä edemmäksi; eivät tahdo enää näinä aikoina ottaa tänne asuntoansa. Yhysuolla sanotaan yhden parin pesineen useana suvena; viimein ammuttiin toinen puoliso, jonka leski sittenkin vielä tuli ja asuskeli suvikausia samalla suolla yksinänsä, laulellen ikävissänsä surkeita valitusvirsiä — vieläköhän nyt elänee, en tiedä. — Sitten tulee yksi lai lintua toisen perästä, siksi kun viimein »*Käki* tua suven sanoman, *Pääsky* päivän lämpymän.» Erkinpäivän esillä. — Pääskyselä lähtevät Elokuun lopulla, *Hanhia* nähdään suuret liumat Mikonpäivän aikaan, lentävän yli pitäjän; niin lentävät *Joutsenetkin* muutamaa päivää ennen talven tuloa, ei kumpaakaan laia ole Tyrväässä asuntoa.

*Sateet* ja *poudat* vaihtelevat pitkin vuotta huolimatta määrästä taikka järjestyksestä; eivät »vanhat merkitkään» enää pidä hyvin paikkaansa. Syys-sateetkin tulevat vuosittain varhemmin vuosittain hiljemmin, joskus on syksi kuivempi suvea. Liikaa märkyyttä valitetaan useampana suvena, kun liikaa kuivuutta; vuosi 1831 oli kuivin näinä aikoina. *Kaakko-tuuli* on sateisin, josta on saatu sanalasku: »ei kako kauvan tuule ennenkun sataa, ei ämmät kauvan toru ennenkun he itkee;» *luode-tuuli* on poutaisin. Säitten muutosta ennustetaan koskein kohinasta, ehtoo- ja aamu-ruskoista, lintuin ja muittenkin eläinten erilaisista käytöksistä. Koska Hartolankosken möyhy kuuluu kauvas ylöspäin, niin aavistaa se suvella sadetta, talvella suojaa ja pyryä; mutta alapuolelle kuuluva tietää poutaa

ja pakkasta. Nakkisia nähdessä sanotaan: »paha ilma tulee, kosk' on karkkulaisia liikkeellä» (niitä kutsutaan karkkulaisiksi, sillä ne asuvat ja pesivät Karkun kirkossa, eikä missään muualla näillä paikoin). Maantoukan sanotaan kuvailevan, jo talven tullessa, seuraavan suven kuivuutta taikka märkyttä; jota sinisempi se on, sitä sateisempaa suvea aavistaa, ja jota valkoisempi, sitä poutaisempaa. Kojetteeksi kysyin tänä kevänä (1853) maantoukan muotoa, ja sanottiin olevan pään harmaan, sitteen ruumiin puoliväliin valkoisen ja hännänpuolen siniharmaan (tämä merkitsee keväällä vähä sadetta, kesän poutaa, syys-suvella ja syksyllä sadetta), jonka aavistuksen näkyvä käyvän jotensakin toteen. — Suvisaikaan muuttuu ilma usein *ukkosen* käytyä pitkällisestä poudasta kestäviksi sateiksi taikka sateista poudaksi, lämpymästä kylmemmäksi taikka kylmästä lämpeämmäksi. Ukkonen järäyttelee välisti kovinkin, muttei ole moneen vuoteen ketään kuoliaaksi lyönyt, eikä useaa tulipaloakaan sytyttänyt. Isot kosket vaikuttavat nähtävästi ukkosen pilviin, karkottaen ja kajottaen niitä; sanotaan kokooavan niitä taas toisin ajoin ja vetävän puoleensa. Kerran katselin itse kuinka ukkosen pilvi nousi jyristen ja leimahdellen pohjasesta päin Vammaskoskea, seisahi juur kun oli ehtimäisillänsä sen kohdalle, vihotteli siinä vähän aikaa, sitten halkesi vähitellen kahtia, toinen puoli lähti itään päin, toinen länteen, kumpikin vielä jyrähdellen ja tulta iskein hiljaksensa, väliä kun väsynyt taistelemisesta kosken kanssa. — *Rakeita* satelee useinkin, mutta pieniä ja vähän verran; vahinkoa ei muisteta niiden tehneen muulloisin kun vuonna 1852 Kesäkuun 21 päivänä. Tämä hirmuinen rajessade tuli ukkosen ilman kanssa kaakkoisella tuulella Punkalaitumelta päin, kesti puolentoista hetken ajan ja kulki pitäjän lounaista puolta, jolla hävitti tykkänään 270:n tynnyrin kylvön ja särki kaikki tuulella olevat lasi-akunat; rakeet olivat suurten pähkinöitten kokoi-

sla, ympyriläisiä. Silloin sytytti leimaus yhden ladon palamaan Satakunnanjoen luoteisella rannalla.

*Tulva* nousee isossa vedessä kaksi kertaa vuodessa: *keväällä* lumen ja jään lähdettyä, Toukokuun alvussa, ja *syksyllä* syys-sadetten jälkeen. Kevä-tulva on isompi, nouseva Rauta- ja Lieko-vesissä noin pari kyynärää, välisti enemmänkin; syys-tulva on vähempi, muutamain vuosin ei suurin mimmoinenkaan.

*Halla* tekee harvoin isoja vahingoita keskellä pitäjää, ison veden lakeudessa, jota »pitäjän aukeeksi kutsutaan; mutta sitä hirmuisempi rasittaja on se kaikille muille paikkakunnille, eli niin kutsutuille »metsä-maille,» joissa vie usein melkein kaiken vuotisen työn ja vaivan palkinnon. Vahingollisimpia *kesähall*oja on merkitty Kesäkuun loppupuolella, vaikkei näillä ole niin omituista aikaa, että tiedettäisiin pelätä joitakuita öitä enemmän kun toisia; ne tulevat koska vaan kova onni kohtu, välisti varhemmin, välisti myöhemmin, välisti yksi, välisti useampi, ja turmelevat ensin perunain ja tupakkein taimia, marjain kukkasia j. m., sitten viljoja mitkä kustikkin ovat arjlmallansa. Vuoden 1851 kova halla oli Heinäkuun 9:ttä päivää vastaan. Mutta *syksyllä* tiedetään kyllä pelätä *Pertun-hallaa*, joka uhkaa Syyskuun 5:n ja 6:n päivän aikaan, useana vuonna kolme yötä perästyksin, vaikkei se aina ole yhtä kova; kun tämä aika kerran on onnellisesti ohitse mennyt, ei enää pidetä huolta tupakkeinkaan leikkaamisesta. Joku peräti suruton pettyy kuitenkin välisti syksylläkin.

## Kasvukunta.

I. Maan omakasvuisia sopinee nimitellä seuraavassa järjestyksessä.

**Puut:** Mänty, Kuusi, Koivu ja Leppä kasvavat suurimassa paljoudessa. Vanhaa mänty-puuta kutsutaan hongaksi,

ja nuorenakin on sillä eri niminä: »räkämänty,» koska se on haurasta eli suurisyistä (viljakkaasti kasvettuansa), ja »jouhimänty,» pienisyistä; »rapamänty» on sama kun »suomänty.» Kuusella on toinenkin nimi, »karahka,» joksi tavallisesti sanotaan rumaa ja oksaista, niinmyös vähäistä kuusta. Koivu on kahdellaista, »arokoivu» ja »limakoivu,» jonka jälkimäisen lehdet ovat lujempia, kuin edellisen, ja ruoto erittäinkin tyvestä visakasta; erinomaisen hyvää visaa kasvaa Soukon kylässä. Samaten on leppäkin kahdellaista, »korpileppä» (*Alnus glutinosa*) ja »mäkileppä» (*A. incana*). — Näitä seuraa Kataja, Haapa ja Pajun iso suku, jota ovat »rait» (*Salix capraea*), »nahkapaju» (*S. cinerea*), »halava» (*S. pentandra*) j. m. — Vähemmän kasvaa Pihlajia, Tuomia, Paatsaimia ja Niinipuita eli lehmuksia; varsin harvastansa löytyy Pähkinäpuu (*Corylus avellana*), Kuusain (*Lonicera xylosteum*) ja Koiranhöyrypuu (*Viburnum opulus*); yhdessä ainoassa paikkaa Vahteri (*Acer platanooides*).

Pensaat ja marjakasvut: Oivukka (*Ribes nigrum*), Taikinapuu (*R. alpinum*); Orjantappura (*Rosa canina*); Näsiäin (*Daphne mezereum*); Koirankusipuu (*Cornus sanguinea*); Koisonpuu (*Solanum dulcamara*); Madonmarja (*S. nigrum*); Vaivaskoivu (*Betula nana*); Hanhenpaju (*Salix repens*); Vadelma (*Rubus idaeus*); Liisanlillukka (*R. saxatilis*); Maamuurain (*R. arcticus*); Suomuurain (*R. chamaemorus*); Suopursu (*Ledum palustre*); Karpalo (*Vaccinium oxycoccus*); Juomukka (*V. uliginosum*); Puola (*V. vitis idaea*); Mustikka (*V. myrtillus*); Harakanmustikka (*Empetrum nigrum*); Sijanpuola (*Arbutus uva ursi*); Mansikka (*Fragaria vesca*); Kangaskanerva (*Erica vulgaris*).

Ruoho- ja kukkas-kasvut eivät ole niin tarkassa tiedossa, että taitaisin kaikki lait lujetella, mitkä pitäjässä kasvavat. Pyydän siis tässä mainita vaan tutuimpia ja runsaasti

kasvavia, joille Tyrvääläisetkin ovat nimiä antaneet; vaikken suinkaan muista kaikkia kasvunimiä, joita joskus olen kuullut Tyrväässä. Ne joiden tiedän Tyrväässä kyllin kasvavan, mutten ole siellä nimeä kuullut, merkitsen ristillä (†). Seuraten Karle von Linnén järjestystä tulevat tähän:

- † Kukonkuusi (*Hippuris vulgaris*);
- † Viinakukat (*Veronica*), jota sukua on usea lai;
- Vesiminttu (*Lycopus europaeus*);
- † Karja-ruoho (*Valeriana officinalis*);
- Vuohenmiekka (*Iris pseudacorus*);
- Villapääät (*Eriophorum*), useaa laia;
- Ruovot (*Scirpus*), usean laiset: Suorsauruoho (*S. lacustris*);
- Takkuheinä (*Nardus stricta*);
- Hiirenhäntä (*Alopecurus*);
- Kissanhäntä (*Phleum pratense*);
- Maakahila (*Phalaris arundinacea*);
- Puntaripääät (*Agrostis*), usea laiaa;
- Kahila (*Arundo phragmites*);
- † Ukonkaura (*Avena fatua*);
- Kastikkeet (*Aira*), kumminkin paria laia;
- Lusteet (*Festuca, Bromus, Triticum, Lolium*), useaa laia;
- † Ruusunruoho (*Alchemilla vulgaris*);
- Rautalehdet (*Plantago*), kumminkin kahta laia;
- Matarat (*Galium*), joita ovat: Valko-matara (*G. boreale*), Keltamatara (*G. verum*), Kieruheinä (*G. aparine*) j. m.
- † Kanukka (*Cornus suecica*);
- Ahvenenruoho (*Potamogeton*), useaa laia;
- Muistiaiskukat (*Myosotis*), useaa laia;
- † Kuismaheinä (*Lysimachia vulgaris*);
- † Lehmäntissi (*Primula veris*);
- Radake (*Menyanthes trifoliata*);
- † Hammasruoho (*Verbascum*);

- Mäkitupakki (*Hyoscyamus niger*);  
 Kurjenkellot (*Campanula*), useaa laia;  
 † Linnunkukka (*Viola tricolor*);  
 † Linnunsilmä (*V. canina*) ja muita samaa sukua;  
 Savike (*Chenopodium*), kahdellainen;  
 Karhunputki (*Angelica sylvestris*);  
 Koiranputki (*Anthriscus sylvestris*);  
 Yrtti eli Myrkkyputki (*Cicuta virosa*);  
 Kumina (*Carum carvi*);  
 Kangaskumina (*Pimpinella saxifraga*);  
 Kissankumina (*Chaerophyllum temulum*);  
 † Häränsilmä (*Parnassia palustris*);  
 Lehmänkielet (*Convallaria*), kolmea laia;  
 Neularuohot (*Gagea*), kahta laia;  
 Vehka (*Calla palustris*);  
 Arpaheinät (*Juncus*), useaa laia;  
 Suolake (*Rumex acetosa*) ja sen sukulaiset: Kissansuolake  
 (*R. acetosella*) ja Hepohierake (*R. domesticus*);  
 † Sydänmarjankukka (*Trientalis europaea*);  
 † Horsman sukua: Häränhäntä (*Epilobium angustifolium*) ja  
 † Luhta-horsma (*E. palustre*);  
 Tattarin sukua: Varsanpolviheinä (*Polygonum lapathifolium*),  
 † Hevosenkusiainen (*P. viviparum*) ja Kusiruoho (*P.  
 aviculare*), m. m.  
 Kärmeenmarja (*Paris quadrifolia*);  
 † Sarpakukka (*Butomus umbellatus*);  
 † Myyränkorva (*Pyrola*) ja sen sukulaiset;  
 Pääskynkukka (*Dianthus deltoides*);  
 † Kohoruoho (*Silene*);  
 Maltsat (*Stellaria*), useaa laia;  
 Tervakukka (*Lychnis viscaria*);  
 Kukonmarja (*Sedum acre*):

- † Pukinparta (*Lythrum salicaria*);  
 Vormut (*Spiraea*): Mäkivormu (*S. filipendula*) ja Ojavormu (*S. ulmaria*);  
 Tormentilla (*Potentilla tormentilla*) ja sen sukulaisia;  
 † Kurjenkäpälä (*Comarum palustre*);  
 † Karvakellukka (*Geum rivale*);  
 Keltaruoho (*Chelidonium majus*);  
 Upukka (*Nymphaea*), kahdellainen: Valkonen-upukka (*N. alba*) ja Keltainen-upukka (*N. luteum*);  
 Vuohenkukka (*Anemone nemorosa*) ja sen sukulainen Kirsi kukka (*A. hepatica*);  
 Tulikukka (*Ranunculus*), usean lainen;  
 Sammakon-kukka eli rentukka (*Caltha palustris*);  
 Maaminttu (*Mentha arvensis*);  
 Pillikkeet (*Lamium*), jota sukua ovat Puna-pillike (*L. purpureum*) ja Valko-pillike (*L. album*);  
 † Peipposta (*Galeopsis versicolor*) ja † Pillipiiparia (*G. tetrahit*) kutsutaan kanssa pillikkeiksi;  
 Niittukarelva (*Prunella vulgaris*);  
 Peltokarelva (*Euphrasia odontites*) ja † Vaivastenkukka (*E. officinalis*);  
 Nappiheinä (*Rhinanthus*) kahta laia;  
 Kukonkarahka (*Pedicularis palustris*);  
 † Varsankavio (*Linnaea borealis*);  
 Taskuruoho (*Thlaspi bursa pastoris*) ja Kukkaruheinä (*T. arvense*);  
 † Kynsiruoho (*Draba verna*);  
 † Sau ja † Ukonkrassi (*Sisymbrium*);  
 † Tuura (*Erysimum cheiranthoides*);  
 Krassi (*Cardamine*), kahta laia, nimittäin Vesikrassi (*C. amara*) ja Maakrassi (*C. pratensis*);  
 † Ukonnauris (*Sinapis arvensis*);

- † Pistosruoho (*Geranium*);  
 Käjenkakko (*Oxalis acetosella*);  
 † Kaksosruoho (*Fumaria officinalis*);  
 Nätkimet (*Lathyrus et Vicia*), joita ovat keltanätkin (*L. pratensis*), Kurjenpapu (*V. sepium*), Hiirenpapu (*V. cracca*) j. m.;  
 Apilaat (*Trifolium*), useaa laia, niinkuin Puna-apilas (*T. pratense*), Valko-apilas (*T. repens*), Kirjava-apilas (*T. hybridum*), Musta-apilas (*T. spadiceum*) ja Kelta-apilas (*T. agrarium*);  
 Kiroruoho eli miehenkiroruoho (*Hypericum quadrangulum*);  
 † Patukka (*Hypochaeris maculata*);  
 Voikukka (*Leontodon*), kumminkin kahdellainen: Kevä-voikukka eli voinunnu (*L. taraxacum*) ja Syys-voikukka (*L. autumnalis*);  
 Maito-ohdake (*Sonchus*);  
 † Nutterva (*Hieracium*), useaa laia;  
 Takkiainen (*Arctium lappa*);  
 Kärrikkeet (*Cirsium*), usean laisia;  
 Ohdake (*Carduus crispus*);  
 Kelta-takkiainen (*Bidens tripartita*);  
 Rujiskukka (*Centaurea cyanus*) ja † Punakauno (*C. jacea*);  
 Reifana (*Tanacetum vulgare*);  
 Pujo (*Artemisia vulgaris*) ja Koiso (*A. absinthium*);  
 Kissankäpäälä (*Gnaphalium*), paria laia;  
 Leskenlehti (*Tussilago farfara*);  
 † Kultalatva (*Solidago virgaurea*);\*

---

\*) Missä kutakin näistä ristillä merkityistä nimistä käytetään saa lusia nähdä, jos katsoo "Suomalaisia kasvu-nimejä kokoi H. A. Reinholm" <sup>14</sup>); paitsi Lehmäntissi, Linnunkukka, Linnunsilmä, Varsankavio ja Tuura, jotka kaikki kuullaan Uskelassa, niinmyös Viinakukka, kuultu Petäjäviedellä.



Pyörtänöpöllö (*Achillea millefolium*) ja † Pärskyheinä (*A. ptarmica*);

Juhanneksenkukka (*Matricaria chamomilla*);

Harakankukka (*Chrysanthemum*), kahta laia: pienilehtinen (*C. inodorum*) ja leveälehtinen (*C. leucanthemum*);

Jesuksenkämmenkukka (*Orchis*), myös kahtalainen;

Saraheinät (*Carex*), aivan usealainen suku;

Nokkoset (*Urtica*), kahdesta laista: Iso-nokkonen (*U. dioica*) ja Rauta-nokkonen (*U. urens*);

Kivenkimalainen (*Polypodium vulgare*);

Ketunviita (*Pteris aquilina*);

Riisiruoho (*Lycopodium selago*), Ketunlieko (*L. clavatum*) ja Kelta (*L. complanatum*),

Kortteet (*Equisetum*), useaa laia, niinkuin Karvakorte (*E. arvense*), Suokorte (*E. palustre*), Vesikorte (*E. fluviatile*) j. m.;

Vita (*Isoëtes lacustris*);

Rahka (*Sphagnum*), usean laista;

Karhunsammal (*Polytricum*), usean laista;

Sammal, aivan monta laia, useaa sukuakin;

Kiventiura (*Lichen saxatilis*) ja Sampalehti;

Kalliosammal (*Baeomyces pyxidatus*) ja Peuransammal (*B. rangiferinus*).

Sienä- ja känsä-kasvuja, joita on kyllä monen sukuisia ja laisia, tunnetaan ja eroitetaan aivan harvat erityisillä nimillä. »Kärväsensienällä» (*Agaricus muscarius*) on nimensä, mutta kaikkia muita sen kokoisia sanotaan paljaastansa »sieniksi» vaan; vähäisiä ja ohukaisia kutsutaan »Madonlakeiksi.» »Kuukusenmuna» (*Lycoperdon bovista*) nimitetään kypsänä »tuhkuriksi.» »Paranpaska» (*Aethalium flavum*) on myös tuttu. — Känsäin eli kääpäin (*Boletus*) eri nimet seuraavat puita, joissa kukin lai kasvaa. ja ovat niinmuodoin Kuu-

sen-, Koivun-, Lepän-, Haavan-, Raidan- ja muun kääpää; Pakuria tunnetaan kahta laia, nimittäin Koivun- ja Lepän-pakuri.

## II. Viljellyt elikkä ihmisten kasvattamat

Puut ovat: Piilipuu, Sireinipuu (*Syringa vulgaris*), Tammi, Jalaja (*Ulmus campestris*), Saarni (*Fraxinus excelsior*), Kastanja (*Sambucus nigra*), Saksankuusi (*Pinus larix*), Saksanpihlaja (*Sorbus aria*), Saksanhaapa (*Populus balsamifera*), Herneppuu (*Robinia caragana*), Omenapuu, Pärinäpuu (*Pyrus communis*), Kirsipuu (*Prunus cerasus*), Plummupuu (*P. domestica*), Mantelipuu (*Amygdalus nana*) ja Muuramapuu (*Morus alba*).

Pensaita ja marjakasvuja yrttitarhoissa ovat: Ankeriapensas, kahdellainen (*Spiraea salicifolia et sorbifolia*), Ruusupensas, Tikkelperi, Karviainen (*Ribes grossularia*), Vilnamarjupensas (*R. rubrum*), Saksanvadelma (*Rubus odoratus*) ja Saksanmansikka (*Fragaria elatior*).

Viljat ja juurikkaat, niinmyös viljellyt ruoho- ja kukkas-kasvut: Rujis, kahdenmoista, tavallinen »pelto-rujis» ja sen sivulai, »juureinen», jota huhdissa kasvaa; Kaura; Ohra, useanmoista, »kaksitahkonen», »kuusitahkonen», »himalai-ohra» j. m.; Nisu; Herne (*Pisum sativum*), jota Tyrväässä pavuksi puhutellaan, monenmoinen, nimittäin »ruskea» (enimmästi kasvatettu), »valkoinen», »viheriäinen» ja »sokeri-herne»; Papu eli härkipapu (*Faba sativa*); Pöönä (*Phaseolus*) useaa laia; Peruna (*Solanum tuberosum*); Nauris, Räätikäs (*Brassica napobrassica*), Kupukaali (*B. oleracea*); Retikka (*Raphanus sativus*) ja Retiisi; Punajuurikka (*Beta vulgaris*), Valkojuurikka (*B. cicla*); Morintteri (*Daucus carota*); Piparuutti (*Cochlearia armoracia*); Laukka (*Allium*), kumminkin kolmellainen, nimittäin »sipuli» (*A. cepa*), »kynsilaukka» (*A. sativum*) ja »purju-laukka» eli purjuruoho (*A. schoenoprasum*); Kurkku (*Cucumis sativus*); Salatti (*Lactuca*); Penaatti (*Spinacia*

*oleracea*); Persilja; Tilli (*Anethum graveolens*); Sinappi; Tupakki; Humala; Pellava; Hamppu; Sijanjuuri (*Scorzonera humilis*); Saksan kataja eli aprotti (*Artemisia abrotanum*); Minttu; Ringenploomu (*Calendula officinalis*); Valmu; Aurin-gon-kukka (*Helianthus annuus*); Lilja, useaa laia; niinmyös Palsami ja Turkinpippuri, joita akkunoilla kasvatetaan.

Paitsi jo nimiteltyjä kasvatetaan vielä paria laia outoa pensasta ja toista sataa laia ulkomaan juurikas-, ruoho- ja kukkas-kasvua Vännin rusthollissa, jossa pitäjän paras kasvu-tärha on. Näillä ei ole suomalaisia nimiä, ja ruveta latinai-silla lujettelemaan kasvuja, joita harvat ihmiset tuntevat, olisi turhaa työtä.

## Eläinkunta.

I. Ominpäinsä elävistä ja kasvavista asuvat ja pesivät Tyrväässä seuraavaiset.

Mammalliset eli imettäväiset eläimet: Susi, Kettu, Jänes, Kärppä, Orava, Myyriäinen (*Talpa europaea*), Hiiri ja Rotta, Peltoshiiri (*Lemmus arvensis*) ja Vesishiiri (*L. amphibius*) ovat runsaassa paljoudessa, niinmyös Yököt, joita on usean laisia; harvemmin kohdellaan Saukko, Ilves, Näätä, Tuhkuri (*Mustela lutreola*), Mäyrä eli metsäsika (*Meles taxus*), Piekko eli karjahiiri (*Sorex*) ja Siipi-orava; Karhukin on vielä nimeksi, vaikkei enää usein liikkeellä, niinkuin vanhaan aikaan, koska metsät olivat avarampia. — Hirvet ovat nykyisen miesmuistin aikana pelehtyneet sukupuuttoon.

Lintuja on paljoa useamman sukuisia ja laisia, kun mammallisia eläimiä, ja vaikkei kaikkia tunnetakkaan, syntyy kuitenkin näistä pitkä nimistö.

Kotkat ja Haukat, useaa laia (isompia sanotaan kotkiksi, vähempiä haukoiksi);

Huhkajat ja Pöllöt sukulaisinensa. joista useimmin tavataan Tarhapöllö (*Strix aluco*);

**Käki;**

Tikan suku, jota ovat koristaja eli honkakoro (*Picus viridis*), Palokärki (*P. martius*), Kirjava-tikka (*P. major*) ja Pikku-tikka (*P. minor*);

Käjenpiika (*Jynx torquilla*);

Kaarne eli korppi, Vares, Harakka ja Paskaharakka (*Corvus frugilegus*);

Närhi (*Garrulus*);

Pääskysel, joita on kolme laia: Haara-pääsky eli viiripääsky (*Hirundo rustica*), Rästäspääsky (*H. urbica*) ja Hiiri-pääsky (*H. riparia*);

Rastaat, jota sukua ovat erittäin nimitetyt Korpirastas (*Turdus pilaris*), Musta-rastas (*T. merula*) ja Laulu-rastas (*T. musicus*) eli vasikkamatti;

Koskiharakka (*Cinclus aquaticus*);

Västaräkki eli liinapeippo (*Motacilla alba*) ja Keltapeippo eli Keltavarvunen (*M. flava*);

Kivitassu eli hiistakka (*Saxicola oenanthe*);

Kuollolintu (*Sylvia phoenicurus*), Pajukerttu eli pajutuikkinen (*S. trochilus*) ja Peukalolintu (*S. regulus*);

Makkara-tintti eli tiainen (*Parus major*);

Leivonen (*Alauda arvensis*);

Lumipurmunen (*Emberiza nivalis*) ja Keltalintu (*E. citrinella*);

Varvuset: Koturi-varvunen (*Fringilla domestica*), Peippo-varvunen (*F. coelebs*), Hamppu-varvunen (*F. cannabina*), Viheriä-varvunen (*F. spinus*), Urpuvarvunen (*F. linaria*) ja Kataja-varvunen (*F. carduelis*); »metsä-varvusiksi» kutsutaan kaikkinaisia pikku-lintuja, joille ei muuta nimeä tiedetä;

Tilhi (*Pyrrhula vulgaris*), jonka nimeä en kuitenkaan ole Tyrvääläisiltä kuullut;

Käpylinnut (*Loxia*):

Kyhkynen;

Peltokana (*Perdix cinerea*);

Pyy, Teeri ja Metsäs eli metto, jonka naarasta kutsutaan koppeloksi;

Metsäkana (*Lagopus subalpina*) ja Lapinpyy (*L. alpina*);

Peltopyy (*Charadrius apricarius*) ja Rantaraukonen (*C. hiaticula*);

Kurki, vaikei enää niin tavallinen kun ennen;

Kuikko (*Numenius*), isompi ja vähempi;

Saari-kukko (*Machetes pugnax*);

Kurppa (*Scolopax rusticola*) ja Taivaanvuohi eli vanhapiika (*S. gallinago*);

Rujis-rääkkä (*Gallinula crex*);

Rantatilleri eli rantasiipi (*Totanus hypoleucos*);

Tiiru eli kirrikaija (*Sterna hirundo*);

Kajava eli kalakaija (*Larus canus*);

Suorsat: tavallinen Heinisuorsa eli lauttasuorsa (*Anas boschas*),

Tavisuorsa (*A. penelope*), Krääkkäsuorsa (*A. crecca*),

Sotka (*A. clangula*) ja Alli eli jääsuorsa (*A. glacialis*);

Koskelot: Karikoskelo (*Mergus serrator*) ja Lehmäkoskelo

(*M. merganser*);

Kakkuri (*Colymbus arcticus*) ja Uiku eli vähäkakkuri (*C. septentrionalis*).

Tähän seuraan ei sovi lukea niitä, jotka vaan välisti lentelevät Tyrväässä (niink. Joutsen, Hanhi ja Nakkinen), mutteivät ota asuntoansa.

Matelioita tunnetaan vaan muutamia, nimittäin Sisilisko eli sikalisko (*Lacerta agilis*); Vaskikärme (*Anguis fragilis*);

Kyykärme eli tavallinen myrkyinen kärme (*Vipera berus*);

Talvikko eli vesikärme (*Coluber natrix*); Rupisammakka (*Rana*

*bufo*) ja Ojakonna eli tavallinen sammakka (*R. temporaria*).

Kalat: Lohi, Asikko (*Salmo trutta*), Mullo (*S. fario*);

Kuorre (*Osmerus eperlanus*); Harjus eli harju (*Thymallus vulgaris*); Siika; Säynävä (*Cyprinus idus*), Särki, Lahna, Lisu (*C. ballerus*), Sulkava (*C. farenus*), Salakka eli salkki (*C. alburnus*), Seipi (*C. carpio*), Turpa (*C. grislagine*), Vinko; Hauki; Made; Ankeriainen; Ahven; Kuha; Rökäs eli kiiskinen; Kivenuoliainen (*Gasterosteus pungitius*). Useampaa laia ei ole saatu pitäjän vesistä.

Hyönteisiä eli itikoita sitävastaan on sangen monet suvut ja lait; mies se vaan, joka kaikki nimitellä taitaisi. Lujettelen kumminkin ne suvut, joiden nimet olen kuullut: Sonttiainen (*Scarabeus*); Vaskisonttiainen (*Cetonia*); Kiiltomato (*Lampyrus*); Papintappaja (*Tenebrio*); Jumi (*Cerambyx*); Retu (*Haltica*); Kännä eli leppälintu (*Coccinella*); Saunasirkka (*Acheta*); Heinisirkka ja Marjasirkka (*Gryllus*); Metsälude ja Kotolude (*Cimex*); Perkonen (*Papilio*), monet lait, joiden seassa Kaalimadosta kasvava Valkoinen-perhonen eli kaali-perhonen; Maamittari (*Geometra*); Koi (*Tinea*); Pirunhevonen (*Libellula*); Kusiainen (*Formica*), neljän lainen; Mettiäinen (*Bombus*); Ampiaisen eli vapsiainen (*Vespa*); Parma (*Tabanus*); Kiiliäinen (*Oestrus*), jonka munista permoja kasvaa elikköin selkään; Kärvänen (*Musca*), usean lainen; Hyttynen (*Culex*), jonka suvun pienimpiä laia kutsutaan mytiäisiksi, toisia mäkäräisiksi; Persekkärvänen (*Hippobosca*); Kirppu (*Pulex*); ja Täi (*Pediculus*).

Muista eläimistä ovat mainittavat: Hämmähäkit, joita on useaa sukua ja laia; Krapu eli äyriäinen; Siira eli sauna-jaakko (*Oniscus asellus*); Kasimato eli onkimato (*Lumbricus terrestris*); Iilimato (*Hirudo sanguisuga*); Etnat (*Limax*), kumminkin kahta laia; Torskunkenkä (*Limnaeus*); ja Näkin-kenkä (*Mya*).

II. Aljoja eläimiä, joita ihmiset hyödyksensä kasvattavat ja hoitavat, on 12 laia, nimittäin: Hevonen, Nauta, Lam-

mas, Vuohi, Sika, Kani (*Lepus cuniculus*), Kissa, Koira, Kana, Hanhi, Mehiläinen eli kimalainen ja Silkkimato. Kolmea viimeksimainittua eläinlajia on tänedellisinä vuosina hoidettu ainoastansa Vännin rusthollissa, ja sielläkin jo katsottu silkkimadon ei maksavan vaivaa.

## Kansa.

Vuoden 1850 henkiluku osoittaa Tyrväässä asuvan 8873 ihmistä <sup>1)</sup>, kaikki *Suomalaisia*. Aika-harvoin on joku Ruotsalainen ja Virolainen tänne muuttanut, mutta sitten vähitellen käynyt Suomalaiseksi, ettei toisessa polvessa enää ole eroitusta; niin on niiden Pohjanmaan sukuisten Ruotsalaistenkin laita, joita vuonna 1848 lujettiin 6 henkeä. Mustalaisista ei tiedetä yhdenkään ainoan ottaneen asuntoansa tähän pitäjään, vaikka niitä, ennen-muinen kyllä kuljeskeli täällä suurissakin joukoissa. — Henkilukua katsoen on Tyrvää isomman puoleisia pitäjiä Suomessa; Ulkomailla taas löytyy valtakuntiakin, jotka tämä pitäjä voittaa kansan paljoudessa (esim. San Marino Italiassa ja Lichtenstein Saksanmaalla) <sup>24)</sup>.

Taajimmassa asuu ihmisiä pitäjän keskustalla eli ison veden lakeudessa, äärillä sitävastaan monin paikoin perätikkin harvassa; mutta jos tasattaisiin väjestö yhtä taajaksi kautta pitäjän, niin tulisi jokaiselle neljäkäs-penikulmalle 1266 henkeä. Tästä näkyy Tyrvään olevan parhaanpuoleisia eli väjekkäimpiä paikkoja maassamme; sillä jos koko Suomen asujamet tasattaisiin Suomenmaan avaruudelle, tulisi vaan 488 henkeä neljäkäs-penikulmalle, ja jos ei »leivätöntä Lappia» olettaisik-kaan lukuun, niin eipä sittenkään päälle 550; vieläpä parem- malla puolella Turunläänissäkin, jossa 1234 henkeä vastaa nel- jäkäspenikulmaa <sup>16)</sup>.

Naisväkeä on enemmän kun miehenpuolta <sup>2)</sup>: 100:sta hen- gesta 52 naista, 48 miehistä. Lapsista on useampi poika kun

tyttö, mutta sitten nuoruuden ja vanhuuden ikävuosina voitavat naiset, ja sitä enemmän mitä vanhemmiksi tullaan.

Ikää katsoen lujetaan 100:sta hengestä <sup>2)</sup>)

lapsia, eli 15:tä vuotta nuorempia . . . . .	36,
keski-ikäisiä, eli 15:n ja 60:n välillä olevia . . . . .	56,
vanhoja ikäloppuja, 60 vuotta jättäneitä . . . . .	8.

Jakaaksemme väjestöä eri säätyihin emme saa totisen todellisia lukuja; kuitenkin emme isosti suinkaan erehdy seuraavassa taulussa:

	Henkiluku.
<i>Talollisväki:</i> kaikennimisten taloin halliat ja vuokraajat emäntinensä ja lapsinensa — viimeksi mainittuin luvussa ovat täysikasvaneetkin pojat ja tyttäret, jotka vanhimpainsa ruokaa syövät niinmyös kasvatellapset . . . . .	2200
<i>Tölliläisväki:</i> tölleinpitäjät lapsinensa . . . . .	3100
<i>Itsellisväki</i> — jonka joukossa myös ovat entiset talolliset ja tölliläiset eli »vaarit» ja »muorit» lapsinensa, niinmyös entiset sotamiehet. . . . .	1000
<i>Käsityöläiset</i> vaimoinensa, lapsinensa ja oppipoikinsensa — jota säätyä ovat mylläritkin . . . . .	300
<i>Virkamiehet</i> emäntinensä, poikinensa ja tyttärinensä, niinmyös samansäätyiset lesket . . . . .	88
<i>Palkollisväki:</i> renkit vaimoinensa ja lapsinensa, niinmyös piijät ja piikoina olevaiset raiskatut naiset lapsinensa . . . . .	1880
<i>Vaivaiset</i> <sup>1)</sup> ) . . . . .	305
<b>Yhteensä</b>	<b>8873</b>



Vuoden 1852 henkikirjasta <sup>3)</sup> näkyvä olevan

<i>Henkirahain maksavia:</i>	36:n kopeekan ihmisiä . . . .	459,
	24:n » » . . . .	1,700,
	18:n » » . . . .	2,063.
		Yhteensä 4,222;
<i>Henkirahoista vapaita:</i>	aateli-oikeudella . . . . .	3,
	lastenvähennyksellä . . . . .	545,
	ala-ikäisyyttänsä . . . . .	2,994,
	vanhuuttansa . . . . .	511,
	muista syistä . . . . .	368,
		Yhteensä 4,421;

tähän tulisi vielä lisäksi *joutolaiset*, jotka asuskelevat pitäjässä, ja muutamia lapsia ja vanhoja, jotka henkikirjoituksessa ovat jääneet mainitsemata. Se on tiedettävä, että henkiluku pitäjässä on hiukan enentynyt sitten vuoden 1850.

### Asunnot.

Kansan asuntopaikkoja katselemaan lähteissämme pitää ensin näyttelemäni

*Kirkonläänit* ja erinimiset paikkakunnat, vaikkei viimeksimainituilla ole tarkkaan määrättyjä rajoja.

*Kiikosten-kappeli* on pitäjän luoteisin pää, jota ovat: Kuorsuma, pohjaisin kulma, samannimisen järven ympärillä; Jylhänmaa eli Rukajylhä, läntisin kulma; Kiikostenmaa, tästä Kiikojärveen; Jaaranmaa, kahdenpuolen samannimistä jokea; Niemenmaa, Kiikosjärven ja Kiikos-yllisenjärven välillä; ja Hongistonmaa, viimeksi nimitetystä järvestä itään päin.

*Kiikan-kappeli* on puhutusta kirkkokunnasta kaakkoon päin pitkin Huittisten rajaa, Sampajokeen asti, ja niin lavialle, että Kiimajärven seudut, iso joki lähes Hartolankosken ja kappale Ylistenjärveä on tämän sisällä. Erinimisiä paikkakuntia ovat: Isohaara, joksi kutsutaan Kiimajärven ja Kikker-

länjoen ympäristöjä; Vähähaara, Raukonojan ylipuolen tienot; Jokisivut, kahden puolen isoa jokea; ja Kämmäkänmaa Ylistenjärvestä Huittisten rajaan.

*Emäkirkon-lääni*, itään päin näistä kappelikunnista, ottaa enemmän puolen pitäjää. Sitä ovat: Lakkiniemenmaa Vau-  
nujoen latvalla Mouhijärveä vastaan; Myllymaa samanjoen varrella, Rantakunnat eli pitäjän-aukee kahden puolen Rauta- ja Lieko-vesiä; Loppi eli lahden-loppi Vankemusjärven ja Harjas-  
tenojan ympärillä; Rautaniemenmaa Vesilahden rajasta länteen-  
päin, Sammanjoen latvalla; ja Illo mainitun joen varrella ja Punkalaitumen rajaan asti. — Nämät kolme kirkkokuntaa teke-  
vät yhteen Tyrvään kirkkoherran-läänin; mutta

*Liitsolan* kyläkunta, pitäjän kaakkoisella syrjällä eli Ur-  
jalan rajalla, on Punkalaitumen kirkonlääniä, samaten kun se  
osa Urjalaakin, joka tässä Tyrvääsen sattuu. — Väjestöä kat-  
soen on Kiikosten-kappeli  $\frac{11}{100}$ , Kiikan-kappeli  $\frac{26}{100}$ , Emäkirkko-  
kunta  $\frac{57}{100}$  ja Liitsola ainoastansa  $\frac{6}{100}$  pitäjästä.

Kylät olivat vanhuuttain rakennettuja ahtaiksi, kaikki ta-  
lot nurkin toisissansa, tuskin pienet kujat välillä. Tämöistä  
rakennus-tapaa pitivät esi-isämme kaiketi siitä syystä, että oli  
helpompi yksin voimin vastustaa pahantekiöitä ja vihollisia  
rauhattomina aikoina. Nyt, kun ei enää pelätä väkiryökköä,  
on kyliä hajoteltu: taloja siirretty ulos vanhoilta asemilta tila-  
vammille paikoille, ja uusia perusteltu kauvas vanhoista, yksi  
paikkaansa.

Kiikosten-kappelissa on yksi ainoa vanha kylä Kiikos-  
järven luoteisessa päässä, jossa oli vanhuuttain kaksi taloa.  
Vielä 100 ajastaikaa takaperin oli tämä osa pitäjästä avarana  
erämaana, mutta sitten on tehty paljo uudistaloja, että jo on  
32 verollista taloa tässä kappelissa, ja usioita, jotka eivät  
vielä ole ehtineet taloin lukuun, mutta pujan ehtivät. Näistä  
uusista taloista ei ole tehty erinäisiä kyliä, vaan lujetaan ne

kruunun kirjoissa pitäjän vanhojn kyläkuntiin, joidenka asujamet »ison-vihan» aikana, ollessansa täällä synkymetsissä pakoilla, omistelivat itsellensä kaukaisia tiluksia. — Kuorsuman 2 taloa lujetaan Kiikanojan kylään, joka on Kiikan kappelissa, toiset ovat vielä verottomia. — Jylhänmaan 3 taloa kuuluu Leikkuun kylään (myös Kiikan kappelissa); yksi näistä, Viljetty nimeltä, on mainittava niinkuin vähin talo pitäjässä,  $\frac{1}{12}$  manttalia. — Kiikostenmaassa on se äsken mainittu ainoa kappelin omituinen kylä, *Kiikosten* nimellä, jossa nykyisin on 6 taloa, kaksi näistä rakennettu Jaaranmaahan; lisäksi on Kiikostenmaassa 6 taloa kuuluvaa Kiikanojan kylään, joista yksi (nimeltä Salo) on kappalaisen virkatalona, ja 2 taloa lujettua Kiimajärven kylään. — Jaaranmaassa on, paitsi jo muistutettuja Kiikosten taloja, 4 taloa Leikkuuta ja 3 taloa Kiimajärveä. — Niemenmaan 6 taloa nimitetään Leikkuun kylällisiksi. — Hongistonmaassa on paljaita töllejä vaan.

Kiikan-kappelissa tulemme ensiksi Isoonhaaraan, jossa ovat seuraavaiset kylät: *Haapaniemi*, muinen 2 nyt 3 taloa, Kiimajärven lounaisella rannalla; *Kiimajärven* kylä, toisella rannalla, ennen 6 nyt 14 taloa, joista 2 on jo mainittu olevan Kiikostenmaassa ja 3 Jaaranmaassa; *Leikkuu*, jossa vanhuuttain on ollut vaan 6 taloa, mutta nykyisin 20, kun lujetaan äsköiset uudettalotkin Jylhänmaassa 3, Jaaranmaassa 4 ja Niemenmaassa 6, joista tämä kylä on paisunut manttalissansa isoimmaksi koko pitäjässä ( $7\frac{1}{6}$  manttalia); *Vakkala*, ennen 4 nyt 6 taloa; *Ungerla*, 2 taloa; *Hykkerlä* eli Hykkö, vähin kylä manttalista ( $\frac{1}{3}$ ), näihin vuosiin kahtena talona, nyt yhtenä; *Kinnala* eli Skinnarla, ennen 3 nyt 5 taloa. — Vähässähaarassa on kaksi kylää: *Vehkakorpi*, jossa on 3 taloa, ja *Nevo*, jossa on 6 taloa. — Luoteenpuoleisella jokisivulla kohdellaan: *Tala*, ensimmäinen Huittisten rajasta, 2:tena talona; *Raukko*, joka vanhoina aikoina oli kahtena talona, sitten yhdistetty ykdeksi se-

teri-rustholliksi: *Tormila*, 2 taloa; *Meskala*, jonka vanhuuttain 4 taloa nyt ovat haljeltuina 7; *Kiikanoja*, jonka taloluku on enentynyt 7:stä 16:ksi, kun on yksi halastu ja tehty kahdeksan uudesta sinne kauvas Kuorsumaan ja Kiikostenmaahan, jossa ne jo näjimme; *Kiikka*, josta kappeli on saanut nykyisen nimensä, ennen 2 nyt 3 taloa, joista yksi (nimeltä Jauhoparta) on kappalaisen virkatalona; *Kikkerlä*, samannimisen joen suussa, ennen 3 nyt 4 taloa; *Ruotsila*, ikivanhoina aikoina 5:n talon kylä, sitten yhdistetty kahdenkertaiseksi seterirustholliksi, että vieläkin on kaksi talon-numeroa, vaikka yksi kartano; *Ritala* eli Riddarila, vanhuuttain Viljakkalan niminen, jossa oli pari-kolme taloa, nykyisin yhtenä rusthollina. — Kaakoisella jokisivulla: *Kulmuntila* eli Gudmundila, 5 taloa, Ritalan kohdalla; siitä alaspäin *Jaamala*, nykyisin yhtenä rusthollina, välisti ollut kahtena; sitten *Hoipola*, ikivanhaan aikaan kutsuttu Oskuralaksi, ennen 3 nyt 4 taloa; *Mielaanniemi*, ennen 3 nyt 6 taloa; *Ulvi*, ennen 5 nyt 7 taloa; *Teukkula*, ennen 4 nyt 5 taloa; *Kilpijoki*, samannimisen joen suussa, 4 taloa. — Kämmäkänmaa on töllein hallussa.

Emäkirkolla on Lakkiniemessä ja Myllymaassa vaan töllitölliltä, eikä ainoatakaan taloa, sitävähemmin kylää; mutta sitä kyläsempää on pitäjän-aukee. Luoteenpuoleisella Rantakunnalla ovat: *Kaukola*, samannimisen kosken partaalla, ennen 5 nyt 6 taloa (tätä on hojettu pitäjän vanhimmaksi kyläksi); vähää ylempänä *Vinkkilä*, 4 taloa, jonka kylän kissain paljoutta vieläkin mainitaan vanhassa sanalaskussa, »kas niit on, kun Vinkkiläsä kissoja», ja laskutaidon koetuksiksi kysytään niiden lukua, kun oli »Vinkkiläsä viis' veräjää, joka veräjällä viis' ämmää, joka ämmällä viis' pussia, joka pussisa viis' kissaa, joka kissalla viis' poikaa;» *Liuhala*, 5 taloa; *Nuupala*, vielä Liekoveden avaruudessa, ennen 5 nyt 6 taloa, joiden seassa edellä jo mainittu Vännin rustholli; *Pappila*, Vammass-

kosken niskalla, muinen 4—5:n talon kylä, Koskenpäällis-niminen, nyt jo neljättä sataa vuotta yhdistettynä kirkko-herran virkataloksi; *Lousaja*, 4 taloa; *Kalliala*, 14 taloa, ikivanhoina aikoina välisti useampikin, jonka kylän nimellä kutsuttiin kauvan aikaa koko pitäjääkin, kun vanha emäkirkko on juur tämän vieressä; *Ruoksamo*, näihin asti 4 taloa nyt yhdistetty 3:ksi; *Kahimala*, vanhuuttain 2 välisti 3 ja 5:kin taloa, mutta nyt jo pari sataa vuotta yhtenä; *Pohjala*, vanhuuttain Rautajärven kylä, jossa oli parikolme taloa nyt yhtenä rusthollina; *Rautajoki* eli Rautee, samannimisen joen suussa, vanhoina aikoina iso kylä, 7, 8 ja joskus 9:kin taloa, vuodesta 1619 yhtenä vapaana kartanona, jota »seteriksi» kutsuttiin, ja jonka alusina oli Pohjala, Kahimala ja enin puoli Kallialaakin, vuoteen 1681, jona Kruunu otti ja teki Rautajoen »ryttäri-taloksi» eli rustholliksi — se on nytkin yhtenä; *Vihattula*, ennen 7 nyt 8 taloa, johon kylään on taitanut yhdistyä muinoinen, vielä v. 1556 mainittu, mutta sitten kadonnut Oksaniemen kyläkin; *Hättilä*, 2 taloa liki Karkun rajaa jota kylää ei nävy kirjoissa ennen »isonvihan» aikaa, vaan sen siassa Ruohauta, jota ei enää puhuta. — Tästä menkäämme Rautaveden ylitse katsomaan kyliä kaakkoisella Rantakunnalla. Ensimmäinen Karkusta on *Soukko*, jonka 4 entistä taloa nyt ovat 2:na (Soukonkiveä ja visaa on jo edelläpäin mainittu); sitten *Hamaloja*, 2 taloa; *Ekko*, ennen 8 nyt 13 taloa; *Laukula*, ennen 10 nyt 11 taloa; *Leiniälä*, ennen 2 nyt 3 taloa, kaikki rusthollia (yksi näistä on tämän miesmuistin aikana rakennettu Illoomaahan, toinen, Katara-niminen, on kanssa mainittava, niinkuin manttalistansa isoin koko pitäjässä, vaikkei se ole muuta, kun kahdenmanttalinen); *Komerola*, ennen 2 nyt 3 taloa, joista yksi on siirretty Illoon; *Ketola*, vanhuuttain 2 taloa, sitten yhtenä rusthollina, nyt 3:na osana; *Vehmaa*, jonka 4 entistä taloa nyt tavataan 3:na; *Varila* 4 taloa, joista yksi, Laatikka

nimeltä, oli satoja vuosia sitten jäänyt kylmille ja kadonnut perättömään, vasta tänedellisen vuosisadan loppupuolella perustettiin sen siaan uusi talo Ilonmaahan; *Ojansuu*, viimeinen Rautaveden lakeudessa, nykyisin yhtenä sotavirkataloua, mutta entis-aikoina on siinä kumminkin joskus asunut kaksi talollista; *Marttila*, vanhuuttain juur Liekoveden rannassa, mutta nyt ovat jo kaikki 3 taloa siirretyt pois kylän entisilta asemilta; *Roismala*, ennen 6 nyt 7 taloa, joista kaksi enää on vanhalla paikalla, toiset siirretyt edemmäksi rannasta; *Tyrväänkylä*, samannimisen kosken partaalla, ennen 7 nyt 8 taloa, vanhaan aikaan niin mainio, että tämän nimellä ruvettiin koko pitäjää kutsumaan, niinkuin vieläkin kutsutaan \*) — jutellaanpa vielä, että kaupunkiakin oli muinen aivottu tähän perustaa; *Soinila*, 4 taloa Hiidenkankaalla, joka tällä paikalla on matalaa; *Näntölä*, 2 taloa, lounanpuolella Hiidenkangasta, mutta kuitenkin yhtä avaruutta Tyrväänkylän ja Soinilan kanssa. — Lopessa ovat: *Järvenpää*, 3 taloa; *Lummaja* eli Lummaa, muinen kutsuttu Lummajoeksi, 3 taloa; *Kalttila*, 2 taloa; *Vataja*, ennen 5 nyt 6 taloa; *Järviä* eli Isojärvi, ennen 7 nyt 8 taloa — nämät viisi kylää ovat Vankimusjärven ympärillä —; *Haarakylä* eli Torminkylä Harjastenojan varrella, ennen 5 nyt 8 taloa; siitä ylemmäksi, saman joen latvapuolella, *Uusikylä*, ennen 5 nyt 6 taloa; vieläkin ylempänä, Rudasjärven rannalla, *Kaltsila*, jossa ennen on ollut 8, mutta nyt vaan 7 taloa. — Rautaniemenmaa on tölliläisiltä asuttu; mutta siitä alaspäin, Sammanjoen varrella on *Sammaa* eli Sammaljoen kylä, 7-taloinen, kolme taloa tehty uudemmillä ajoilla virstan päähän kylän vanhoista asemista. — Illossa ei ole kylää vaikka on

---

\*) Turhaa luuloa on Tyrvään pitäjän nimen tulleen "Tyrävedestä" <sup>19)</sup>, joksi on nimitetty Rautaveden alasta puolta. Tämä nimi on kumminkin 100 vuotta ennen ollut kylällä, kun pitäjällä; mutta kylä, Tyrvää, ei ole Rautaveden tienoillakaan.

taloja 5, joista toiset kuuluvat edellämainittuihin Leiniälän, Komerolan ja Varilan kyliin, nimittäin yksi kuhunkin, toiset vastaanähtävään Houhajärven kyläkuntaan, nimittäin kaksi. Tämän *Houhajärven* eli Houhalan taloja on 3 samannimisen järven lounaisella rannalla, 2 koillisella, joita kansan puheessa aina ja kirjoissakin välisti on pidetty eri kylänä, Hannulana, 1 uusimainen kappaleen matkan päässä Illoa kohden ja ne 2 Illossa, jotka kanssa ovat uusimaiset, kaikkiaastansa 8. — Kahden puolen Tapiojärveä on *Tapialan* kylä, ennen 3 nyt 4 taloa; Pesurinojan varrella *Koivula*, 3 taloa.

*Liitsolassa* on 24 taloa, joista usea on erillensä alkuperäisestä kylästä, kaksi varsin Illolaisten naapureina.

Tästä lujettelosta näkyy kyliä olevan kaikkiansa 67, joista 10 nyt on yksinäisinä taloina. Enin taloluku on Liitsolassa, sitä lähin Leikkuussa; mutta manttalissa voittaa Leikkuu, niinkuin jo edellä sanottu on. — Koko pitäjässä on  $147\frac{3}{4}$  nykyistä manttalia, jota jakoo Kiikosten ja Kiikan kappeleille yhteen  $55\frac{3}{4}$ , Emäkirkon läänille  $85\frac{7}{8}$ , ja Liitsolan kyläkunnalle  $6\frac{1}{2}$ . Enimmäksi on *perintö-maata*, nimittäin  $119\frac{2}{3}$  manttalia<sup>3)</sup>; *Kruunun-maasta*, jota on vaan  $27\frac{7}{8}$  manttalia, on  $1\frac{5}{12}$  sota-virkataloina ja  $2\frac{1}{2}$  pappein virkataloina. Tasan joka kylälle tulisi manttalia  $2\frac{1}{5}$  ja ihmisiä 132; manttalille 60 henkeä. — Muutamissa kirkollisissa toimissa seurataan »vanhaa manttalia». Tätä oli viimeis vuosisadalla, koska manttalin vähennys tapahtui,  $143\frac{5}{12}$  (joka vähennettiin  $123\frac{1}{3}$ :ksi); sitten on tullut uusista taloista  $24\frac{5}{12}$ , että nyt on *vähentämätöntä manttalia*  $167\frac{5}{6}$ .

Talot ovat jotensakin tasaisia, ettei ole monta isompaa kun 1, eikä paljo vähempiä kun  $\frac{1}{4}$  manttalia. Kataran rusthollin (2 mantt.). Leiniälässä olemme jo nähneet isoimmaksi ja Viljetyn kruunun-talon ( $\frac{1}{12}$  mantt.) Jylhänmaassa vähimmäksi koko pitäjässä; keskinkertaiset talot ovat  $\frac{5}{12}$  manttalia. Taloja

on, jos laskemme yhteen mitkä jo ovat mainitut erinäisissä kylissä, 349, ja sama talo-luku näkyy vuoden 1852 henkikirjassakin; mutta talon-numeroa ei ole kun 302, josta on havaittava että, vaikka muutamissa taloissa nyt on kaksi numeroa eli vanhanaikaista taloa yhdessä viljeltävänä, kuitenkin on paljon enempi haljeltu entisiä taloja. — Jos taloin luku tasataisiin kylille, niin tulisi toisille 5 toisille 6 (nimittäin 53:lle kylälle 5 ja 14:lle 6 taloa).

Rakennuksestansa ovat toiset talot vanhan toiset uuden tavan mukaisia, toiset puolittain kummankin. *Vanhaksi rakennus-tavaksi* kutsumme sen, joka oli nähtävä kaikissa talonpojan taloissa neljä-viisikymmentä vuotta sitten, ja jonka syy varmaan on ollut yhdellinen, kun kyläinkin entisen ahtauden, nimittäin vihollisten ja pahantekijän pelko. Tähän kuuluu ahdas pihan-piiri ja niin umpinainen, ettei jalkasinkaan päästä sisälle muualta kun porteista, eikä niistäkään, kun ovat kiini ja sisäpuolelta salvassa; harvat akkunat talon ulkopuoleisissa seinissä, ja nekin enimmäkseen pieniä, isommat luukuilla hyvin varustettuja; pihan-piiri jajettuna kahtia aidalla, toinen puoli »miespihana» toinen »karja-pihana». Asuntohuoneella, »pirtillä», on kolme vähäistä akkunaa pihan puolelle ja yksi raitille päin, kaikilla pitkin seinää auki ja kiini lykättävät luukut eli laudat sisäpuolella, ja kahdella pihan-puoleisella lasitkin, myös auki ja kiini lykättävät luukun ja seinän välissä. Lämittimenä on raitinpuoleisessa ovi-loukossa neliskulmanen »muuri», jossa on 6 vaaksaa pitkä, 3 leveä ja korkea pesä (suu ovenpuoleisella sivulla) ajava liekan ja savun huokoihin eli »rööreini» ja niitä pitkin ylös ja alas muurissa, siksi että se viimein pääsee ulos korsteinin kautta; muurin keskupaikalla on yksi taikka useampi holo kuivaus-paikkana. Tämän editse käy oviseinästä peräseinään hirsi, niin korkealta, ettei mies päätänsä lyö, kutsuttu »jakohirreksi», jolta taas käy sivuseinänsä oven päällitse kaksi



ortta, nimeltä »halko-orret», ja pitkin peräseinää puolen kyy-närän levyinen parsi, nimeltä »parvi»; kaksi »päre-ortta» ulot-tuu parvelta halko-orsille pitkin sivuseinää. Raitin puoli pirt-tiä jakohirteen saakka sanotaan »lavanalustaksi», sillä muinen oli ollut lavo eli lava pirtissäkin, niinkuin vieläkin saunassa; samaten on parvenkin nimi vielä vanhasta tavasta, vaikka pirt-tin parvi on soukentunut yhdeksi parreksi; ei halko-orsillakaan enää kuivata halkoja, niinkuin muinen, vaan tavallisesti lautoja. Pirtin sisi-laitoksia ovat vielä kaksi pitkää »penkkiä», seinästä liikkumatonta, toinen kautta perän toinen pitkin pihanpuoleista sivua, ja niiden kulmalla parsi-pöytä pitkän tuolin kanssa. Yhtämittaisen katon alla on, suutasuin pirtin kanssa, leivin-huone eli »pakari», ja iso porstuva välillä, jolla on kaksi lauta-ovea päällistyksein taikka avara oven läpi vaan. Muut mies-pihan huoneet ovat: »kamari» taikka kaksikin, joilla on lasi-akkunoita pihan puolelle, toiset isompia toiset vähempiä; »kel-lari, jossa kaljaa ja juuri-kasvuja säilytetään, maan päällä, niinkuin toisetkin huoneet; »kota» eli keitinhuone; »sauna» eli kylpöhuone; »puodit» viisin-seinin, taikka kahdetkin, paikoin »luhdit» päällä. Karja-pihan vierillä talli latonensa, viisisei-näinen, lisäksi »navetoita» latoja ja läätti, rinnatusten, pienet kujat väleillä, kunkin ovi pihalle \*). Ulkona talosta ja kyläs-täkin ovat aitat, monen talon yhdellä mäjellä. — Niinkuin tämmöiset vanhanaikaiset talot ovat hyviä vihollisten päälle-karkauksia vastaan, niinmyös varkaitten ja muitten luvottomain vierasten estämiseksi, niin on uusi rakennus-muoto mukavampi ja soveliaampi kotoelämälle, ja tulipalon tapauksessa parempi; sentähdempä talot pyrkivät uudenaikaisiksi. Kun niitä siirrel-

\*) Ei vanhaan aikaan ollut kahdella huoneella yhteistä seinää, paitsi tallilla latonsa kanssa ja puodeilla luhtinensa, koska ne olivat parittain; näitä kutsuttiin "viisi-seinäisiksi". Enimmästi rakennettiin huone huoneen kylkeen niin liki, ettei kaikin paikoin kissakaan välitse pääsnyt.

lään vanhoilta asemilta, käy uudistaminen varsin hyvin, ja jääneetkin saavat sen kautta isomman tilan. *Uudenaikaisen rakennus-tavan* mukaan on avara pihan-piiri, huonerivit erillänsä toisista, että päästään pihaan kumminkin joka kulmalta, vanhanaikaisten korkeitten ja raskasten lauta-porttein verosta matalat kahtaalle avattavat veräjät; pirtin suulla vierasten tupa, porstuva vähäinen, sillä sen perä on tehty kamariksi, johon ovi käy porstuvasta — näissä kolmessa huoneessa ovat yhdenkokoiset isot lasi-akkunat, yhdenkertaiset vaan eikä avattavat, pirtissä kaksi pihan puolella ja yksi lavanalustalla —; porstuvan ovet kahtaalle avattavat. Pirtin muuri ei ole loukossa, vaan keskellä oviseinää, pesänsuu perälle päin; parvi ja päre-orret paikoin halko-orretkin ja jako-hirsi ovat poissa. Karja-pihan tykönä on avara talli, lato päällä, johon siltaa pitkin saadaan mennä juhdallakin kuormanensa; navettoin ja latoon välillä vajat ja ovet niihin kumpaisistakin. Sauna ja kota ovat erillänsä toisista huoneista. Muutamissa taloissa on karjapiha eri piirinä, ja useassa miespihan sivulla »pykinki», jossa on paljaita saleja ja kamareita, rakennettu vaan talon uljaudeksi, koskei siinä asuta, eikä siitä nävy mitään hyötyä olevan. Taloin vierillä nähdään ratas-huoneita, halko-vajoja eli »liitereitä» j. m. s. miten tila myöden antaa. Muuta sanottavaa eroitusta ei ole uudella ja vanhalla rakennusmuodolla.

Kivi-huoneita ei ole useampaa kun kaksi navettoja, toinen Jaamalassa, toinen Vännillä; savesta on tehty navetto ja aitta eli makasiini Kauniston rusthollissa Ilonmaassa. Ei maakellareita-kaan ole kun harvassa talossa, vaikka niitä kyllä tarvittaisiin ja paikkoja olisi soveliaita. Vanhoina aikoina kaiveltiin »nauriskuoppia» huhtiin, joista ei saatu viljaa kotio ennen talvea (näiden kuoppain sioja tuntuu vieläkin metsissä), ja räätikkäitä säilytettiin »pulmuissa»; mutta nykyisinä aikoina kootaan juurikasvut edellä päin mainituihin lämmitettäviin kellari-huoneisiin, joissa

päällimmäiset tahtovat sitkistyä ja alimmaisat usein paleltuvat. — Tuohi-kattoja on enimmästi; eikä kotohuoneissa kumminkaan ole olkikattoja, niinkuin Turunmaalla, vaikka tuohen puutos nyt rupee pakottamaan riihille ja muillekkin kauka-huoneille niitä. Niittu ladot ovat laudoilla katettuja, ja yksi »pykinki» vasta päreillä. — Aivan harva talonpoikainen isäntä on maa-lauttanut talonsa.

Herrasmiesten rakentamat talot ovat aina olleet erimuotoisia ja niitä on kutsuttu, kumminkin isompia, »kartanoiksi». Nykyisinä aikoina ovat entiset kartanot joutuneet talonpoikaisille, ettei enää ole herrain hallussa useampaa isoa taloa, kun Raukko, Ruosila ja Vänni, eikä vähäistäkään muuta kun Hykkö ja yksi Ketolan osa (pappein virkataloja puhumata).

Töllit ovat rakenetut samaan mukaan kun talotkin, ettei kelpo tölliä taideta eroittaa semmoisesta talosta, jossa ei ole »pykinkiä» eikä isoja »tupia» (on töllissäkin yksi, parhaissa kaksikin kamaria) keskinkertaisissa taas näkyy vaan se eroitus, että huoneita on vähempi ja nekin vähäisempiä, kun taloissa. Huonoissa ja aivan uusissa tölleissä ei ole kaikkia tarpeellisia huoneita, vaan on yhdellä kopilla kaksikin virkaa, esimerkiksi pirtti ja sauna ovat yhtenä, taikka sauna ja riihi; leivihuoneen verosta on paljaalla mäjellä uuni, katettu laudoilla, ja kotana ympyriäinen suoja pystytetyistä riuvuista. Tölliläisiä eli töllinisäntiä lujettiin <sup>2)</sup>, v. 1850, Tyrvään kirkkoherran-läänissä 604; mutta kun otetaan lukuun Liitsolan töllitkin ja ne, joita lesket pitävät lastensa kanssa, saadaan töllejä koko pitäjässä lähitteille 700.

Mökkejä, joissa asuu itsellisiä trenginvaimoja j. m. s. on kyläin ja maanteitten vierissä noin kolme sataa arviolta; toisilla yksi huone vaan, toisilla pari kolme, ja niiden seinuksilla perunamaata hiukka. Samaten on käsityöläisten ja virkamiesten asuntoja. joita ei seuraa mitään tiluksia paitsi huoneitten

asemat, mutta nämät ovat paremmiksi rakennettuja, useat hyvinkin uljaiksi. — *Savuja* lujettiin menneen vuotisessa henkikirjoituksessa 1493. <sup>3)</sup>)

## Tiet ja kulkukeinot.

*Valtatietä*, jota posti Turusta Tampereelle kulkee, on Tyrvään sisällä 2 penikulmaa ja 1 virsta. Tämä on tarpeetoman mutkainen, kuin muutkin vanhat tiet, jotka ensin ovat olleet jalka-polkuja kylästä kylään. Valtatien varrella ovat vanhuuttain kylät: Kilpijoki, Teukkula, Mielaanniemi, Hoipola, Soinila, Pappila ja Ruoksamo; sitten on siirrelty myös Tyrväänkylän, Roismalan, Marttilan, Kallialan ja Vihattulan talojen vierille. — *Vaunutie* eriaa isosta Valtatiestä Teukkulassa, menee kohta Satakunnanjoen ylitse köysi-lauttalla, jota Teukkulan-lauttaksi kutsutaan, kulkee sitten ison-veden pohjaista puolta Tormilan, Meskalan, Kiikan, Kikkerlän, Ruotsilan, Ritilan, Vinkkilän ja Nuupalan kautta, ja yhdistyy taas Valtatiehen noin 100 sylvää pohjanpuolella Vammaskoskea. *Kiikostentie*, eriävä Vaunutiestä Kiikan kylässä, viepi luoteesen päin Kiikanojan, Hykkerlän, Vakkalan, Leikkuun ja Kiimäjärven kyläin, niinmyös Jaaran ja Jylhän maitten kautta pitäjän läntiseen kulmaan, ja siitä edemmäksi Mouhijärveen, Ulvilaan ja Poriin. Tämä tie on vielä enimmäksi osaksi jakamatonta, ja niin muodoin huonoa kuljettaa. *Narvantie* lähtee Valtatiestä itään-päin, runsasta virtaa etelämmältä Vammaskoskea, menee Vehmaan, Ketolan, Leiniälän, Laukulan ja Haarakylän ohitse Vesilahteen, jossa muinen mainiot »Narvan» markkinat olivat, ja yhdistyy viimein Hämeenlinnaan vieväin isompain teitten kanssa. Tyrvään sisällä on tätä  $1\frac{1}{4}$  penikulmaa. *Karkuntie* eriaa Narvantiestä Haarakylässä, vieden Vankimusjärven partaallisiin kyliin ja edemmäksi Karkun pitäjään, jonka kyliin se sitten vähitellen loppuu. *Sammaantie*, soukempi edellisiä, lähtee

Valtatiestä Hiidenkankaalla, kulkee tätä harjua pitkin itään eli kaakkoon päin  $1\frac{1}{2}$  penikulmaa, sitten poikkeee siltä alas Sammaan kylään, johon loppuu; mutta harjua pitkin jatkaantuu vielä edespäinkin huonoläntäinen ratastie, jota päästään Rautaniemen maahan ja edemmäksikin. — Sitten on vielä pitäjässä muutamia kylä- ja mylly-teitä joilla syyni pidetään; mutta Illon ja Kämmäkän puoleen ei ole muita, kun jalkaisin ja ratsastaen kuljettavia polkuja. Ainoastansa Valtatie ja Narvantie pidetään jokapaikasta avettuina talvis-aikana.

*Siltoja* lujetaan 57, toiset isompia toiset vähempiä, ja yksi maan kuuluisa, nimittäin Vammaskosken-silta, jota pitkin Valtatie käy ison veden ylitse. Tämä on 324 kyynäriä pitkä, rakennettu 12:n patsas-rivin päälle, jokainen rivi varustettu raudotetuilla pönkillä, joihin hirmuiset Rautavedestä laskeentuvaiset jäät särkyvät. Kaksi kihlakuntaa, nimittäin Yli-satakunnan ylinen ja keskinen, on velvoitettu pitämään tämä voimassa <sup>1)</sup>. — Rautajoen rusthollista valtatielle mennessä ajetaan saman nimisen joen ylitse kivistä holvattua siltaa pitkin, kaikki muut sillat ovat puusta. — Äsken mainittu Teukkulan-lautta on ainoa sitä laia. Se oli useita vuosia kautta joen ulottavana lautta-siltana, eli niinkutsuttuna »jono-lauttana;» mutta kun kevä-jäät sen särkivät, ruvettiin vasta pitämään köydellä vedettävää lauttaa, niinkuin entis-aikoinakin oli pidetty.

*Keskievearia* on kaksi, toinen valtatiellä, nykyisin pidettävä Tyrväänkylän Paavilta, jossa seisoo 3 hollihevosta, toinen Narvantiellä, Haarakylässä, josta kyläkunta vaan kyyditsee, saaden toisilta pitäjäläisiltä avuksi 10 kopeekkaa talosta. Haarakylästä on lähimmäiseen Vesilahden keskieveariin, Kuralaan, virstaa vailla 3 penikulmaa, jommoista taivalta harvat herrat ovat muualla ajaneet.

*Talvitiet* viitotetaan joka-vuosi Rauta- ja Lieko-vetten seljillä, niinmyös metsä-järvillä ja avaroilla niituillakin.

Vesillä kuljetaan *venein* ja *ruuhin*. Veneet eli »paatit» ovat suikeita nenästä ja perästä, ja kaikin tavoin keveä-soutuisiksi tehtyjä (samallaisia kun Tampereen paikoillakin), joiden muotoisia Turun maalla sanotaan »kuiruiksi.» Kirkko-paateilla, jotka ovat isoja, 7:n, 8:n ja useammankin hankaisia, kuljetaan aika vauhtia, ja niiden kilvoitteleva pyrkiminen valkaumoillensa on kauniilla suvi-ilmalla ihastuttava katseltaa, kun ovat täynnä kirjavaa kirkkoväkeä, joka soutuessa keinuu edes ja takaisin järjellisesti, niinkuin aivotkin kaikki kastuvat yhtähaavaa, kaikki nousevat kuin yksi. Näillä käydään emä-kirkkoa Rautaveden ylitse, johon Liekovedestä tulee kanssa muutamia, soutuena Vammaskosken ylös ja alas, ja Houhajärvellä pitävät metsämaalaiset kirkkopaatteja. Kiikan-kappelin kirkkoa kohden kuljettiin näihin asti isoilla veneillä Kiimajärvi päästä päähän, mutta nyt ei näitä enää tarvita, kun luoteinen pää pitäjämästä tuli menneenä vuonna eri kirkkokunnaksi, Kiikosten kappeliksi, jolla on itsellä kirkko ja pappi. — Vähäisimmät veneet ovat kahden-hankaisia. Ruuhiin, jotka ovat kolotuita kahdesta taikka kolmesta hirrestä tasa-pääksyisiksi, ei soviteta ollenkaan airoja, vaan niitä kuljetetaan melalla kalastellessa; mutta tässäkin toimessa käytetään tähän aikaan enimmästi vähäisiä veneitä ja ruuhet häviävät häviämistänsä. — Parina suvena katseltiin *Purje-proomiakin* Rautavedellä ja kutsuttiin »laivaksi;» se kuljetti lautoja Tampereen puolesta Vammaskosken niskalle.

*Ajokaluina* ovat reet ja rattaat, varallisimmilla kääsytkin, jotka ovat leveät eli »kahden-istuttavat» (yhden-istuttavia eli »jontturi-kääsyjä» ei ole monia), harvoin nähdään ratsas-satula. Kirkko-reet ovat kanssa kahden-istuttavia ja lyhykäisiä; matkoissa on käyty pitkillä laitioilla, joiden siaan muutama nykyisinä aikoina on laittanut hila-reen, semmoisen kun Pohjalaisillakin on nähtävä. Talvi-aisoja on sekä suoria.

jotka vaativat pitkät ruomat ja vempelen eli »luokan,» että vääriä, jotka kiinnitetään lyhykäisiin ruomiin taikka siloihin. — Rattailla oli näihin asti matalat lauta-korit, joiden siaan nyt on jo melkein jokainen laittanut »häkit,» samanmuotoiset kun Turukulaistenkin. Harvalla miehellä ovat ratas-silat, joita täällä kutsutaan »krana-kaluiksi;» niiden verosta käyvät pitkä-ruomaiset ränget, »selkä-vyö» (kannattava aisoja) ja sen alla iso puu-satula, joka vanhaan aikaan oli yhtä pitkä kun hevosen selkäkin, mutta nykyisin lyhentynyt jo puolen kyyvärän mittaiseksi.

*Juhtina* ovat hevoset. — Härjillä ajaminen pidetään häpeällisenä, ja sentähden harvoin kukaan muu, kun juur joku köyhä mies, hevosen puutteessa, ottaa härän eteensä; eikä siis härkiä olekkaan pitäjässä paljoa.

## Elatuskeinot.

**Pellonviljelys**, paras elatuskeino, ei ole juur parhaalla, muttei peräti huonollakaan kannalla. Uudesta tehdään peltoa kuokkien käsivoimilla, jos maa on mättäistä ja kantoista, taikka ajaen »viuhkalla» ja »vältillä,» jos se on sileää kenttää. Viuhka ensin leikkelee kedon vaaksaaparia leiveisiin palstoihin, jotka vältillä sitten käännellään väärin puolin. Ojat sekä uudet että vanhat luodaan kaikki lapiolla; oja-auraa ei ole ainoatakaan. Sarat ovat noin 4:n syllän lävyisiä; sala-ojista ei tiedetä vielä mitään. — Peltoa on mitattu 6302 tynnyrinalaa <sup>4)</sup>, mutta mittauksen jälkeen on tehty lisää, että nyt on kumminkin 6500 tynnyrinalaa, jos ei enempää, ja manttalille tulisi 44 <sup>\*</sup>), tasan

\*) Tynnyrinalalla ymmärretään 14,000 neljäkäs-kyyvärän avaruus. Tälle kutsutulle "maamittarin"- eli "kuja tynnyrinalalle" kylvävät Tyrvääläiset ohria tynnyrin verran, kauroja vähä runsaamminkin, mutta rukiita vähemmän, senjälkeen kun kunkin pellon luonto vaatii ja kukin kylväjä soveliaaksi katsoo. <sup>27)</sup>

jajettaen. »Vainioiksi» kutsutaan vanhimpia ja avarampia peltoja, jotka tavallisesti ovat parasta maata ja lähellä viljeliän asuntoa, »moisioiksi» kaukaisia, huonompia ja vähäisempiä.

*Vainiomaat* viljellään seuraavalla tavalla kahdessa, ja osaksi nejässä, javossa. Se joka menneenä vuonna kasvoi viljan, on tänä vuonna kesantona, paitsi yhtä osaa, joka aidataan erinänsä »papu-maaksi.» Kesanto-maa kynnetään ensi kerta Toukokuun lopulla taikka Kesäkuun alvussa, yksinäisillä taikka pari-hevosilla, pellon kovuutta myöden; aurassa on vannas, ruodin ja käännettävä siipi, joka kaataa multa-kamaran yhdelle puolelle. Tätä kutsutaan »kesän kyntämiseksi» eli »nostamiseksi.» Kohta luodaan ojat, ja niin pijan kun turpeet ja savi-kakkarat pellolla ovat kuivuneet, pienennetään ne jyrällä eli »ungalla,» jonka pölkyssä ovat puiset hampaat taikka piikit; harvalla isännällä on rautapiikkinen jyrä. Tämän jälkeen ladataan pelto ja vedetään päälle sontaa, jota ei kuitenkaan koko kesanto-maalle ulotu. Sitten »kerrataan» eli kynnetään toistamiseen viistoon; kertaus-aurassa ovat vannaan kanssa »hajottimet,» jotka ajavat mullan kummallekin puolen. Vähää ennen kylvön-aikaa, joka alkaa Elokuun 14:stä päivästä ja kestää 26:teen, taikka edemmäksikin (koska sateet osaantuvat tulla häiritsemään), ladataan taas ja sitten kylvetään; paikka paikoin, missä pelto on ruohottuvaista, kynnetään vielä kolmanteen kertaan ja ladataan ennen kylvämistä. Tämä syyskylvö tehdään melkein kaikki rukiilla, joita pannaan keskinkertaisesti noin 24 kappaa tynnyrialalle; nisuja viljellään peräti vähä. Siemenen sekoittaminen eli »siementäminen» tapahtuu osaksi auralla osaksi äkeellä, sillä vuosittain kasvaa auralla siemennetty paremman laihon, vuosittain taas äkeen jälki. Sanotaan »sahrakin» olevan jollakulla Tyrvääläisellä sekoittimena. Viimeksi lapioitaan multa ojista ja pyörtäneiltä, ja isompia kakkoita kakkaroit nuijitaan rikki, jonka jälkeen ei ole tällä



pellolla tekemistä ennen tulevaista elonaikaa. — »Papu-maahan» kylvetään enimmäksi herneitä Toukokuun puolivälin esillä, vähä pellavia mainitun kuun lopulla ja nauriitakin Kesäkuun loppupuolella. Kevä-touvoille ei valmisteta peltoa niin monin toin kun rukiille, vaan se ainoastansa kynnetään edellisenä syksynä — laiskan pelto vasta keväällä, vaikka laiskakin tietää sanantavan: »paree syksynen sian tuhrima, kun keväinen miehen kyntämä» — ladataan kylvön edellä, äjestetään kylvettyä, sitten ladataan ja katetaan sonnalla. Äkeen piikiit ovat enimmen puusta; rauta-piikkisellä äkeellä, missä semmoinen on laitettuna, ruokotaan turpeista maata jo ennenkin kylvöä. Syksyllä koska herne-laiho on tuleentunut, leikattu, kuivattu pitkässä »routossa» ja siitä viety riiheen, niinmyös pellavat revityt eli »vedetyt,» nauriit »luodut» ja korjatut pois, kynnetään maa tulevan vuotiselle ohralle. Ohria kylvetään Toukokuun 18:n ja 28:n päivän välillä, ja maa ladataan, äjestetään ja katetaan samoin tavoin kun »papu-maakin;» ohdakkeita noukitaan sitten orasten seasta. — Kahden vuoden perästä, kun vainio taas on kesantona, ei oteta samaa paikkaa papumaaksi kun tänä vuona, vaan joku toinen paikka kerostansa.

*Moisiomaissa* kasvatetaan enimmästi kauraa, vähemmän ohraa, sekulia ja rujista, välisti herneitäkin, huolimata mistään järjestyksestä. Pellon valmistus sekä syys- että kevä-kylvölle käy niinkuin vainiossakin. Kauramaat kynnetään, ladataan ja äjestetään, samaten kun herne- ja ohra-maatkin; kylvetään Toukokuun 11:n 19 päivän aikaan.

Laihot *leikataan* kaikki sirpillä kourauksiin, joita pannaan kaksi sitomaan; sitomista tehdään »pystöjä» (vähäisiä), jos laiho on vihelämäistä taikka märkää, mutta »kaveita» (isoja), jos se on hyvin tuleentunutta ja kuivaa; näistä vedetään riiheen sitämyöden kun ehditään tappaa eli puida.

Kasvutarhoja holhoilevat herrasväjet, toiset enemmällä

toiset vähemmällä huolella; monikasvuisin on pitäjän Nimismiehellä Vännin Rusthollissa, niinkuin jo edelläpäin on puhuttu (siv. 39). Talonpoikaiset eivät luule puitten ja pensasten kasvatuksen maksavan vaivaa, eivätkä tarvitsevansa kasvutarhan herkkuja. Tämän syyn tähden saavat kasvutarhat ränstyä räustymistänsä niistä taloista, jotka hiljakkoin ovat tulleet herasväjen hallusta talonpoikaisille. Kuitenkin on jo muutama viimeksi mainituistakin istuttanut seinuksellensa jonkun piilipuun, tikkelperin taikka viinamarja-pensaan, ompa juur joku harva omenapuunkin laittanut, joita ei sentään suurin holhota; piparuuttia, sipulia, saksankatajaa, valmuja ja muitakin vähin vaivoin saatavia kukkia nähdään usean asunnon (huonon mökin) akkunan alla.

Mutta kaikkein taloin ja melkein kaikkein asuntoin tykönä on erinäisiä aitauksia, nimeltä *kaalimaat*, jotka höystetään lihavamiksi muita peltoja ja pidetään perunalla, räätikällä, hampulla m. m., niinmyös *tupakkimaa*, joka kaiketi useimmasti nähdään naveton takana, koska on ruvettu kutsumaan maantupakeita »naveton-takusiksi,» vertaellessa ulkomaan lehtiin ja kartuusiin. Enin perunoita istutetaan Toukokuun lopussa ja Kesäkuun alvussa kyynärää leveisiin tehtaisiin, joiden välillä vavot luodaan vasta perunain taimiessa, multa heitellään taimien ympärillä — tätä kutsutaan perunain »multimiseksi.» Rikka-ruohot ja ohdakkeet perkaillaan peruna-maasta kerta taikka kahdesti suven mittaan, syksyllä leikataan varret hallelta, ja sitten myöhemmin kaivetaan juuret, koska sovelias sää ja aika on. Hampun siemenet kylvetään Kesäkuun puoliteissä. — Jo Huhtikuussa laitetaan keskelle karja-pihaa pikunen aitaus — »lanttumaa» — johon pannaan hevos-sontaa alle, multaa päälle, ja kylvetään räätikään ja tupakin siemeniä taimille kasvamaan; nämät otetaan sitten Kesäkuussa ja istutetaan leveämpiin tehtaisiin, kastellaan ensimmältä, jos

kuivuus estää virkoomista, ja holhotaan pitkin suvea perkaamisella. Tupakeista pitää monin ottein latvoja katkottaman ja kukat noukittamaan, josta lehdet saavat lemmakkaamman kasvun; ainoastansa pari vartta saa kasvaa ja kukoistaa tarpeeksensa, ja tuleennuttaa siemeniä tulevaksi vuodeksi. »Istukkeiksi» kutsutaan siemeniä kasvamaan pannut nauriit ja räätikää, joilla omat tarpeet hankitaan.

*Humalisto* on melkein joka talossa ja muutamissa tölleissäkin, mutta vähä saadaan humalia päälle pitäjän oman tarpeen.

Huhdanviljelys, pellonviljelyksen emä, oli muinen suuressa mitassa, koska metsää oli liijaksi; nyt se vähenee vähenemistänsä. Lähellä kotoa ei malta enää moni metsäänsä huhdaksi hakata, kun tarvitsee sen kyllä muihinkin tarpeisiin, mutta kaukaisiin metsämaihin tehdään vuosittain vieläkin useita huhtia. Näitä on uudempina aikoina ruvettu »kaskiksi» kutsumaan, ja näiksi käytetään hakometsää, joka kaadetaan vuotta kahta ennen polttamista; poltetaan kesä-kuuman aikana ja kylvetään kohta, kumminkin jo Heinäkuussa nauris-siemeniä ja juureisia, jotka sekoitetaan tuhkaan »haralla.» Nauriit kasvavat ensi syksyksi, ja noukitaan pois orasten joukosta; rukiit tuleentuvat tulevana vuonna samaan aikaan kun pelloissakin. Sitten ei enää polteta toistamiseen, vaan jätetään »ahoksi,» uudesta metsittymään, taikka ruvetaan niittuna pitämään, taikka kuokitaan pelloksi. Ne, jotka töllejä tekevät synky-metsään, raivaavat sitä tavallisesti huhdilla, kumminkin ensi vuosina, saadaksensa niitun ja pellon siaan.

**Suonviljelys** on nykyisen mies-polven työ, eikä ole vielä toivottavaan valtaan ehtinyt. Ojittaminen ja kuokkiminen käy kelvollisesti, mutta polttamisen toimi on kehno: toisin paikoin palaa suo lijan vähä, toisin taas hoki paljo, josta on ilmaantunut hedelmättömiä syviä kuoppia. Mutta vähitellen kaiketi

tässäkin elatuskeinossa tullaan taitaviksi, koska työ tekiänsä neuvo. Soissa kasvatetaan rujista ja kauraa, jotka tavallisesti kasvavat hyvät laihot ja runsaan tulon, koska vaan kesähalla ei osaannu panemaan.

Vuonna 1852 kaivettiin Kruunun kustannuksella Ruoholansuon ja Varessuon laskuja, johon työhön lahoitettiin 300 ruplaa ja 100 tynnyriä rukiita pitäjässä tulleen leivän-puutoksen tähden; muulloisin on vaan tilain omistajain erinäisillä varoilla soita kuivattu, ja muutama isäntä on ahkeruudestansa saanut kunniamerkin Suomen Huoneenhallitus-seuralta.

**Viljantulo.** Tähän asti olemme nähneet työtä ja vaivaa, nyt katsokaamme palkintoa, viljan saalista. Seuraava taulu osottaa 6 vilja-laia, miten paljo kutakin on erinäisinä vuosina kylvetty ja mitä saatu kylvöistä. Vuotten 1802—1812 luvut, jotka ovat saadut kirkkoherran-arkistosta, osottavat kylvö- ja tulo-määrää ainoastansa Tyrvään kirkkoherran läänissä, jättäen Liitsolan pois, joka väjestöä katsoen on  $\frac{6}{100}$  pitäjstä; satonumerot sopivat kuitenkin koko pitäjälle. Mutta vuotten 1842—1852 luvut ovat Nimismieheltä ja tarkoittavat kaikki koko pitäjää, vaikka, niinkuin jokainen ymmärtänee, ainoastansa totuuden lähelle, sillä ei kukaan ole mies pitäjän viljaa kapottain mittaamaan.

Vuonna.	Kylvö (tynnyrittäin).					Tulo (tynnyrittäin).					Sato (eli kuinka monta jyvää tuli jyv., kappaa kap.a.j.n.e.)						
	Rukiita.	Ni- suja.	Ohria.	Kauroja.	Her- neltä.	Peru- nolla.	Rukiita.	Ni- suja.	Ohria.	Kauroja.	Her- neltä.	Peru- nolla.	Ru- kiita.	Ni- suja.	Ohria.	Kauroja.	Her- neltä.
1802	1160	3	388	128	191	120	6960	2328	384	955	437	6	10	6	3	3 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{3}{4}$
1803	1180	3	400	133	194	144	9440	2400	532	1164	1008	8	10	6	4	6	7
1804	1180	3	400	133	194	160	8260	2000	798	1552	960	7	11	5	6	8	6
1805	1186	5	402	133	194	161	8302	2010	931	776	644	7	9	5	7	4	4
1806	1195	5	403	138	194	163	5205	2420	830	718	978	4 $\frac{1}{2}$	7	6	6	3 $\frac{3}{4}$	6
1807	1196	5	404	140	170	164	5980	2425	704	340	656	5	4	6	5	4	4
1808	1196	5	404	140	190	164	8372	1618	702	768	656	7	5	4	5	4	4
1809	1200	6	407	145	190	168	9600	1634	589	950	672	8	5	4	4	5	4
1810	1203	7	410	148	188	176	6015	1646	600	376	352	5	3	4	4	2	2
1811	1207	8	411	145	188	182	3621	1648	584	940	1092	3	4	4	4	5	6
1812	1210	10	414	156	193	180	3630	1396	688	0	970	3	2 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$	0	5 $\frac{1}{2}$
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
1842	1567	8	777	517	—	786	10185	3106	2584	—	4718	6 $\frac{1}{2}$	4	4	5	8 $\frac{1}{2}$	6
1843	1728	—	860	650	—	—	8800	2940	5040	—	4718	5	—	4	7	7	—
1844	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	2 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	—
1845	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	2 $\frac{1}{2}$	5	5	5 $\frac{1}{2}$
1846	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	5	4	1 $\frac{1}{2}$	—
1847	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	2	5 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	—
1848	2136	11	948	1430	167	—	6408	5468	8580	688	—	3	4 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	0
1849	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	4	4 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$	7	1
1850	2257	10	1016	1618	153	764	6771	3048	4854	612	1528	3	5	7	7 $\frac{1}{2}$	4	2
1851	2568	12	1121	1730	150	520	12840	4484	6920	900	2600	5	8	3	3	4	6
1852	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5 $\frac{3}{4}$	4	4	5	4 $\frac{1}{2}$
											Keskinertainen sato:					4 $\frac{1}{2}$	
											5					4 $\frac{1}{2}$	

Tämä taulu näyttää rukiin viljelystä aina pidetyksi parhaana kaikista, sen kylvön enentyneen enentymistensä ja ehtineen 50:nä vuotena enemmänä kahta vertaa; lisää on tullut keskinkertaisesti vuodessa melkein 26 $\frac{2}{3}$  tynnyriä. Vuosina 1802—1812 oli rujista enemmän kylvyssä, kun toisia viljoja yhteen; viimeisemmilla vuosilla ei ole enää ollut enempää, muttei paljoa vähempääkään — vuonna 1852 vastasi rujis yksinensä kaikia toisia, kuin 5 vastaa 7:mää. Sadon häjämme olleen, 4—5:kymmentä vuotta sitten, runsaammaan kun nykyisinä aikoina; vuosien 1802—1812 keskinkertainen rukiin sato oli 5 $\frac{3}{4}$  jyvää, mutta vuosien 1842—1852 ainoastansa 4 $\frac{1}{3}$ . Tähän on syy viljelyksen leviäminen metsä-maihin, jotka ovat arkoja hallalle. Pelloista »pitäjän aukeella» saadaan tavallisesti 7:s ja 8:s, välisti 10:skin jyvää rukiita, ja sama laita on tietten ollut näiden ihmisten ajan, koskei viljelyksen muoto ole suurin parantunut eikä huonontunutkaan; mutta uudet viljelysmaat, joita vuosivuodelta on lisääntynyt hallaisiin paikkakuntiin (semmoisia ovat erinomattain Hongiston, Kämmäkän ja Rautaniemen maat), alentavat pitäjän yhteisen sato-luvun niin alas, kun olemme nähneet. Vähän on vaikuttanut sadon vähennystä huhtainkin väheneminen, joissa juureis-rukiit antavat tavallisesti 10, välisti 20 ja 30:kin jyvää, sillä näitä kylvetään hyvin harvaan ja jokaisesta siemen-jyvästä lähtee koko tupsas olkia. Muutamat luulevat pitäjän tulleen hallakkaammaksi, kun se muinen oli, mutta tämän luulon näkyy olevan turhan.

Nisun osottaa taulu sadokkaimmaksi viljaksi, mutta sitä kylvettävän peräti vähän; tämä kävisi ihmeeksi, jos emme muistaisi nisua kasvatettavan vaan parhaassa pellossa, jossa rukiista saadaan vieläkin parempi tulo. — Ohra-kylvön näkyy, enentyesssänsä katkeemata, ehtineen 2 $\frac{3}{4}$  vertaiseksi 50:nä vuotena, ja pysyneen kauvan lähinnä rukiin-kylvöä, vasta muutama vuosi sitten jääneen kaurasta jälkeen. — Kaura-kylvö on

nyt 12 $\frac{3}{4}$  sitä, kun oli 50 vuotta takaperin; ensimmältä eneni vaan vähitellen ja vähenikin yhtenä vuonna, mutta sitten rupesi paisumaan erinomaisesti. Vuotten 1806—1812 kirjoituksissa mainitaan »sekuliakin» (ohraa ja kauraa sekaisin), jonka sato on runsaampi, kun ohran ja kauran. Tälle en ole ottanut erinäistä palstaa, vaan jakanut sekä kylvöt että tulot ohrain ja kaurain lisäksi, niinkuin jälkeisempinäkin vuosina sekulit ovat lujetut tasan ohriksi ja kauriksi. — Herneitten kylvö-määrä on ollut epätasainen ja vähentynyt näinä kymmen-vuosina; vielä epätasaisemmaksi näjemme niiden tulon ja sadon. Ne tuleentuvat muutamia vuosia paljon varhemmin kuin toisina: vuosittain ovat jo puoli-elokuussa valmiita, vuosittain taas leikataan vasta juur »Pertun-hallan» edellä ja puolilautikkaisina silloinkin, mutta koska halla ei uhkaa saavat valmistua kauvemmankin; välisti turmelee kesä-halla ne jo puti-puhtaaksi. Tämän luotettamattomuuden tähden on herneitten viljelys, joka ennen voitti kaurankin ja välisti palkitsee runsaastikkin peltomiehen ahkeruutta, nyt jäänyt niin vähäiseksi. — Perunain kasvatusta oli enenemään päin vuoteen 1849, jona tuli se koko Suomessa tunnettu kova vihollinen, ruoste eli peruna-tauti, ja katkasi menestyksen. Menneenä vuonna (1852) ei enää havaittu tätä kolmivuotista rasittajaa, jonka Jumala edespäinkin poissa pitääköön!

Vielä sopii katsoa paljoko viljaa jakoi jokaiselle manttalille ja jokaiselle ihmiselle, jos menneen vuotinen kylvö-määrä antaisi keskinkertaisen sadon.

	Ru-kiita.		Nisuja.		Oh-ria.		Kau-roja.		Her-neitä.		Peru-noita.		Kaikkia yhtein.	
	T:nyrä.	kappaa.	T:nyrä.	kappaa.	T:nyrä.	kappaa.	T:nyrä.	kappaa.	T:nyrä.	kappaa.	T:nyrä.	kappaa.	T:nyrä.	kappaa.
Kylvöä manttalille .....	17	12	—	2 $\frac{1}{2}$	7	18	11	22	1	—	3	16	41	10 $\frac{1}{2}$
Tuloa manttalille .....	87	1	—	14	34	6	58	19	4	7	14	16	199	3
Tuloa ihmiselle .....	1	13	—	$\frac{1}{4}$	—	17	—	29	—	2	—	7	3	8 $\frac{1}{4}$

Nauriita, räätikkäitä, pellavia, hampuja j. m., joiden tuloja ei ole pantu muistoon, kasvatetaan vaan vähin verroin, eikä pitäjä ole sanottavan rikkaampi eikä köyhempi, jos ne paremmin taikka huonommin menestyvät.

Niitunviljelys on jäänyt siksensä. Uutta niittua tehdään vanhan-aikaisella perkaamisella: metsä hakataan kaskeksi, taikka kootaan »rytöläjiin,» jos se on harvempaa, parhaat puut eroitellaan ladon aineiksi, toisena vuonna poltetaan rydöt, pannaan aita ympärille ja rakennetaan ladot; tätä kannistoa sitten vaan niitetään ja haravoitaan vuosi-vuodelta, siksi että kannot viimein lahoovat, heitellään läjiin ja poltetaan. Toisella mukavammalla keinoin on viimeis vuosina ruvettu niittua saamaan, nimittäin järvein kuivaamisella. Edellä jo on sanottu Pohjalan- ja Korte-järvet olevan kuivissa; toisia on kuivauskesken, niinkuin Kiikos-ylinenjärvi, Vankimus-, Kuovas- ja Houhajärvet, niinmyös molemmat Hanhijärvet. Niitut pidetään aidattuina, heinä tehdään joka vuosi, joskus juur perkaellaan pois pensaita ja vesoja, märjimpiä paikkoja ojitetaan, jos vedellä on hyvä lasku; muuta niitun holhousta en tiedä. Syksyllä syötetään niitut kovin tyyni, ja muutamat keväälläkin, eikä siis ole ihme että heinän saalis on huonomainen. Niittuja oli maamittauksen tapahtuessa (katso siv. 12 alimuitutus) 17,634 tynnyrinalaa,<sup>4)</sup> mutta nyt jo taidetaan lukea noin 18,200; heiniä arvataan tulevan keskimäärin 7000 aamia vuodessa,<sup>1)</sup> ja niinmuodoin saadaan ainoastansa 23 leiviskää tynnyrinalalta. Manttalille jakoisi niittua 123½ tynnyrinalaa ja heiniä keskinkertaisena vuotena 47½ aamia.

Heinikalut ovat: *vikahde*, väärävarsinen, kahtaalle niitetävä, *harava* ja *sapilaat*. Juhtaa ei ajeta koskaan niittutyöhön, vaan heinät kannetaan enimmästi rukoina (vähemmän selkä-takkoina) latoihin, joita on taajassa ja vähäisiä, niinkuin ladonalatkin, joilla niitun avaruus määrätään. Kotia vedetään



heiniä talvella, lähisimmiltä niituilta häkillä eli »krinnillä,» kaukaisilta köytetyissä kuormissa.

Kylvö-heinää on ainoastansa joku herrasmies koetellut.

Laidunten hyvydestä pidetään vielä vähemmän huolta, kun niittuin. Elukkain suvi-käytäviksi ovat ahot ja metsäiset paikat kyläin lähitteillä aidatut, ja ne kutsutaan »hakoiksi;» kaukaiset metsät ovat aitaamattomina ja yhteisinä laitumina. Hakamaita perkaellaan välisti ruohon kasvun vuoksi. Paitsi näitä ovat pellot ennen ja jälkeen laihon aikaa, niinmyös niituttu heinän tehtyä eläinten hallussa. Laidunten huonous havaitaan kyllä ja sitä valitetaankin, muttei sentään tahdota ruveta niiden parantamisen toimiin.

**Eläinten-hoito.** *Hevosia* varsoinehensa, joita lujetaan <sup>1)</sup> noin 1490, parempia ja huonompia, elätetään talvi heinillä ja silpulla, jonka höystäksi sekoitetaan jauhoja, tavallisimmasti kauraisia, ruumenia taikka »plukkia» (viinan trankkia), mitä kunkin varat sallivat; kevästä hiljaisimpaan syksyyn saavat laitumia louhia öin-päivin. — *Nauta-karjaa* lujetaan noin 5380, jossa on 3535 lehmää, 45 härkää, 1800 sonnein, mullein ja vasikkain lukua. <sup>1)</sup> Näille syötetään talvella heiniä, olkia, lehtiä ja »sakkaa,» jota haudotaan peluista, ruumenista, perunanvarsista, nauriin- ja räätikkään-naateista, nokkosista ja muista roskuista; sakan höystäksi pannaan »plukkia» (missä sitä on), jos ei sitä, niin vähä jauhoja, suoloja taikkei mitään. Hevossonnallakin ruokitaan elukoita muutamain paikoin. Lehmiä kokee jokainen pitää niin monta, kun kituenkin saa talven yli, joka keino suittaa olla voitollinen niille, joilla hyvä laidun on; mutta laidunten huonouden tähden kärsii karja aivan monessa paikkaa suvella melkein yhtä paljo nälkää, kun talvellakin, ja niin ei suinkaan ole voittoa luontokappaleitten kiusamisesta. Elukat ajetaan joka ehtoo laitumelta pihaan, välisti parivirstaa matkaa; lehmät lypsetään kesän aikana maatappanoissa, aamulla

taas kohta nostua, eikä siis ole lypsynväliä yön puolella, kun eninänsäkin 6 hetkeä, koska päivän puoleinen väli on 18, sitä vastaan on talvella lypsyn yö-väli pidempi päiväväliä, joka epä-tasaisuus tiedetäänkin pahaksi, muttei sitä vielä ole taideuttu muuttaa. Navetot ovat pimeitä, permannottomia ja hinkalottomia, naudat saavat seiniin kylkettyinä syödä ja maata sontansa päällä, johon lisätään kuivitteeksi rehuja taikka hakoja; vasikat ovat vallallansa karsinassa. Koska sontaa on karttunut niin kooksi, että elukat ovat katon lähellä, vedetään sitä pois, ensin ohrapelloille, sitten muille mitä liikenee. Enin maito tehdään voiksi ja piimeksi, vähempi juustoiksi, jotka puserretaan neliskulmaisiksi, suolataan ja kuivataan. \*) Eläinten ruttoa ei ole ollut moneen vuoteen. — *Lampaista* 1) arvaetaan olevan kaikkiaastansa 8740; jaaraa kutsutaan enimmiten »pässiksi,» uuhista »emälampaaksi» ja oinasta »salvuksi.» Niitä huudetaan: »piika, piika, piikani!» Lehdet, joita suvella taiteetaan oksinensa vesurilla, sidotaan kerpoihiin ja kuivataan ladoessa taikka routoissa, ovat lammasten jokapäiväisenä talvi-ruokana; vähän saavat heiniäkin herkuksi ja männyn hakoja lisiksi. Lampaat pidetään helteisessä navetossa, jossa usein kuolevat vaivaisuuteensa, keritään neljä kertaa vuodessa (Laskiais-villa, Erkin-villa, Pertun-villa ja Kaijan-villa), ja parhaasta tulee naula villoja erästänsä. Lammasnavetto pysyy kuivana lehtein varvuilla, joita joka päivä lisääntyy; »varpu-

---

\*) Tällaiset ovat kutsuttavia *Satakunnan juustoiksi*, joiden sivulaisia ovat Punkalaitumen isot ja kuuluisat juustot. Paitsi näitä tehdään Suomessa vielä usean laisia muitakin juustoja, jotka ovat eri muotoisia ja makuisia. *Turunmaan juustot* ovat äsken nimitettyin kaltaisia, mutta suolattomia, *Pohjanmaan juustot* ympyriäisiä ja paistettuja, *Herrain juustot*, joita tehdään muutamissa hoveissa, paksuja ja ympyriäisiä, *Uudenmaan juustot*, paksuläntäisiä ja pehmeitä, *Oolannin juustot*, paksuläntäisiä ja kuivatuita.

sonta» viedään navetosta ojetis pellava-maalle ja, mitä jää, muualle. Suvi-käytävänä on lampailla tavallisesti kesantopelto, jossa useinkin nälkää näkevät, sitten syksyllä viljain korjun jälkeen toisetkin pellot; ei heitä pestä koskaan. — *Vuohia* ei elätetä monia pitäjän aukeella, mutta metsäkyllissä ja tölleissä on niitä runsaasti, että luku nousee 1125:teen.<sup>1)</sup> Kaurista sanotaan »pukiksi» ja vuohia »kutuksi.» Yö-ruvaksensa talvella saavat vähän lehtiä, hakoa ja kallio-sammalia, päiviksi he pääsevät omin päinsä hakemaan ruokaansa puitten louhimisella, korsien noukkimisella j. n. e. Suvis-aikana tarvitsevat paimenen peräänsä, muutoin tekisivät kaiken mailman pahat. Vanhuuttain oli paimen joka kyläkunnalla, koska metsät olivat avarat ja laitumet joka paikassa yhteisinä, mutta nykyisin paimennetaan laumoja ainoastansa metsämaissa, joissa on aidattomia avaroita käytäviä, ja sinne viedään vuohet pitäjän aukeeltakin suveksi käymään. Vuohen maito tehdään kaikki juustoiksi, ja sonnan laita on sama kun lammastenkin. — *Sikoja*<sup>1)</sup> on arvelleen 1150, jotka talvella saavat ruokaa henkitemeikkensä, säilytetään yöt läätissä, johon oljen rehuja heitetään kuivitteeksi ja lämmitteeksi (sonta viedään läätistä kaalimaalle), suvella käyvät hakamaissa ruohoa ja marjoja syömässä taikka kuljeskelevat kujilla näljissänsä. Syksyllä pannaan »syötin-sijat» karsinaan ja ruokitaan kelpo lailla aitasta ja kellarista; teurastetaan Joulun esillä. Sikain ruokkiminen on emännän työ.

Jos nyt eläinten hoidon avaruutta nähdäksemme tasaamme mainitut lait manttaleille, niin jakoo jokaiselle noin 10 hevosta, 36 nautaa, 59 lammasta, 8 vuohia ja 8 sikaa. Tänedellisinä vuosina on hevosten, nautain ja lammasten luku ollut enene-mään, mutta vuohen ja sikain vähenemään päin.

Muiden eläinten hoidosta ei ole suurin puhuttavaa. »*Koira* on talon kunnia,» sanotaan, ja niin se onkin parhaissa ta-

loissa varkaitten vahtina; metsä-paikoissa pidetään paimenen apurina karjankoira, mutta metsä-koiraa ei ole ollut kun juur joskus nimeksi. *Kissa* on kanssa virassansa täällä, niinkuin muuallakin, ja muutaman pirtin loukossa *kanikin*, jonka villoista kudotaan sormikkaita. *Kanoja* pari taikka useampikin ja kukko pidetään pirtin laattia sontimassa. *Hanhein*, *mehiläisten* ja *silkkimatoin* hoidon vähyys on jo edellä virkattu; viimeksi mainituita on Nimismies Herra P. V. Gallén elättänyt Sijanjuuren lehdillä, ja saanut niistä silkkilankaa, mutteivät ne ole kaikin vuosin menestyneet.

**Tateen-valmistus.** Niinkuin jo on mainittu, viedään navetoista ja läätistä niihin karttunut sonta suoraan pellolle semmoisena kun se on. Mutta tallista, joka on permannollinen, luodaan sonta joka päivä ulos akkunan kautta ja sekoitetaan hakoin kanssa »sekasonnaksi;» välisti ajetaan tämäkin sekoittamattomana pellolle. Kaiken hevos-kusen annetaan mennä haaskaun. Sekasontaa laitetaan karja-pihaan ja raiteille; sen aineiksi tuodaan ja pienennetään, enimmiten talvis-aikana, kuusen, katajan ja männyn hakoja, jotka sitten suvella mätänevät karjan yötellässä ja sontiessa päällä. Pirtistä korjatut päreen karret, lastut ja muut rikat heitellään sekasonnan lisäksi, ja muutama luo navetto-sontaakin sen höystöksi. Syksyllä, ennen jäätymistä, »nostetaan piha,» se on: sonta kootaan syrjiltä keskupaikalle isoksi tunkioksi, tästä vedetään pelloille ensi lumilla, kukin kuorma kaadetaan paikkaansa taikka kahdeksikin läjäksi, että kevä-märkyys saa sitä tyynemmin mehun pois virutetuksi. Raiteilta viedään sonta tavallisesti kesanto-pellolle suvis-aikana, jona myös puhdistellaan halko-vajain edut ja muut paikat mihin lastuja ja kaikellasta roskaa on kokoon-tunut. Toimelliset isännät tekevät havoista tunkioita ulos kotoakin, moisio-maitten varaksi, semmoisille paikoille, joissa ne sotkeentuvat; välisti vedetään mättäitä niiden painoksi. —

Tade on useinkin pellolle viettäessä liijan vähän palanutta, eikä siis tee täyttä hyötyä, mutta sen siaan laitetaan tätä niin koolta, että pellot kuitenkin ovat avullisen lihavia; ahkera talollinen sonnittaa joka vuosi melkein kaikki kylvömaansa. »Hullu paljon työtä tekee, elää viisas vähemmälläkin», sopinee sanoa Tyrvääläisten paljon sonnan teosta, vaikka pelton lannoittamisen toimi useassa muussa pitäjässä näkyy olevan huonompikin.

**Metsän-hoito.** Koska vanhuuttain oli jokalaia metsää liijaksikin ja vielä muistetaan ne ajat, joina oli mies se kun enimmän sai metsää raivatuksi, niin ei vieläkään tahdo kansa tottua sitä pitämään hyvässä arvossa eikä niin hoitamaan kun se ansaitsisi. Metsä oli muinen kuin vihollinen, jonka kimpuun täytyi joka-miehen käydä väjin-voimin; sitä masennettiin ja elettiin voitto-saaliista. Nyt on sen valtaisuus jo murrettu, se on tullut nöyrytetyksi, viljelyksen ja sivistyksen palveliaksi; siis olisi nyt aika lakata julmasta hakkaamisesta ja ruveta hyvin pitämään tätä voitettua, jonka avuta ei tulla toimeen. Mutta vanha viha ei ole vielä kadonnut, joka näkyy siitäkin, ettei taloin eikä kyläin ympärillä rakasteta kasvavia puita, eikä metsän varkautta pidetä minään sanottavana häpeänä. Kuitenkin on jo metsän puutos, joka rupee vähitellen tuntumaan ja enemmän uhkaamaan, opettanut ihmisiä kumminkin säästäväisemmiksi tätä tavaraansa käyttäessä.

Nuorta metsää on kyllä tarpeeksi ja haaskuunkin jäämään, liijatenkin kaukaisissa maissa, joita kutsutaan »perä-metsiksi». Vanhat hongistot ovat pelehdyneet, vaikeivät vielä juur loppuneet: hirsiä ja päreppuita eivät saa enää kaikki talot omilta tiloiltaan; mutta toiset, joilla on yli oman tarpeen, auttavat niillä lähimmäisiensä, ja vievät kaupunkiin plankkuja ja paruja myytäväksi. Erinomattain hallaisten metsämaitten asujat hankkivat elatustansa puutavaroilla, joita muutamat saavat

omasta metsästä, toiset vuoroovat ystäviltänsä, toiset ottavat omin lupinsa mistä saavat.

Kaikki metsä on jajettu taloille, ettei enää ole ensinkään yhteisiä metsiä, eikä Kruunun erinäisiä metsäkuntia; talot ovat sitten asettaneet töllejä, joita jo on niin taajassa, ettei suinkaan päälle penikulman ole missään ihmis-asuntoin väliä. — »*Kotometsiä*» (kyläin lähitteillä olevia) ei haaskata isosti, vaan hoidetaan ja ruokotaan moninkin paikoin: koivistoja harvennetaan ja jätettyin koivuun latvat katkotaan, että jonkun vuoden perästä saadaan lehvakkaita lehti-puita, haapoja säästetään ja säilytetään, mutta lepät ja muut huono-lehtiset hakataan juurelta. Tämä hakkaus tapahtuu suvella, ja lehdet kootaan kaikki kerpoihin; ruodoista otetaan kaikellaisia »aseppuuta» (kaluin aineita) ja kelpaamattomat pannaan poltinpuiksi. Hako-metsää syödään syksyllä: nuorta kuusistoa ja männistöä harvennetaan, jätetyt karsitaan juuren puolelta; vanhat puut kaadetaan, oksat ja latvat kootaan läjiin, joista sitten talvella tuodaan kotio sontihavoiksi; katajat katkotaan kaikki juurelta surkuttelemata. Tätä työtä sanotaan »hakoin karsimiseksi». Se, joka ei ole syksyllä saanut tarpeeksi hakoja läjiin, karsii talvella lisää, ja missä metsä on hyvin liki, tuodaan suvellakin hakoja. Hako-ruodot käytetään poltinpuiksi, aidaksiksi seipäiksi ja muiksi tarvittaviksi, ettei mitään jää haaskuun. — *Perämetsissä* sitä vastaan kaadellaan puita yhdeksi tarpeeksi erästänsä. Hirsiksi otetaan parhaiten puitten tyviä, latva-puolet ja kelteet jäävät paikallensa, halvoiksi hakataan lehtipuita talvis-aikanakin, jona oksat ovat kelpaamattomia; suvella taas taitetaan lehtiä huolimata ruodoista, ja usein kaadellaan koivuja ottamata muuta, kun tuohia. Huhtain nokipuut saavat maata ja lahota paikallansa.

Metsää on pitäjässä noin 113,500 tynnyrinalaa, johon lukuun ovat otetut kallio-maatkin ja mäntyjä kasvavaiset suot, niinkuin huonomman laatuiset. Tästä jakoo manttalille 769½

ja ihmiselle  $12\frac{3}{4}$  tynnyrinalaa; niinmuodoin on Tyrvää vähemmän metsäistä, kun Suomenmaa yleisesti, jossa  $25\frac{1}{2}$  tynnyrinalaa lasketaan joka hengelle <sup>21)</sup>. — Metsän rasiukseksi, niinkuin työnkin haaskuksi, sopii kutsua lijollisia rakennuksia, viinanpolttoa ja päreitten armotonta menettämistä. Päreitten tähden mence joka vuosi parhaita honkia tuhansittain, sillä niiksi kelpaa ainoastansa pinta; sydänpuut jätetään kodassa poltettaviksi. Aitoja on kanssa peräti paljo. Lähellä kotoa ovat peltoin, niittuin ja hakain aidat  $2\frac{1}{2}$  kyynärää korkeita, ja tiheitä ylhäältä niinkuin alhaaltakin; kaukaisten niittuin aidat ovat vähää matalampia ja harvoja; paikoin on vaan »kolmiriukuisia» ja paikoin »rytö-aitoja» metsissä. Kivi-aitoja ei ole, eikä kasvavista aidoista tiedetäkkään.

**Metsästy**s ja linnustus. Ampumisella pyydetään jokalaia otusta ja *pyssy* on hyvin monellakin, mutteivät muut, kun jouto-miehet, usein kerkiä sillä onneansa koettelemaan. Metsän käyminen, pyssy olalla, pidetään pikemmin huvituksena kun elatuskeinona. *Loukkailla* myös ja pauloilla saadaan jänneksiä, ja samaten lintuja: pyitä, teeriä ja metsäksiä; joku kettukin on vietelty loukkaasen, mutta enimmäkseen sankoihin eli »ketun-rautoihin». Susia petetään *kuopilla*, joiden syöttöinä koiria kiusataan. »*Ketunleivillä*» on surmattu useampi koira, kun kettu ja susi. Suden verkkoa ei ole kenelläkään, eikä jahtia ole pidetty kymmeneen vuosiin, eikä kukaan muista sillä sutta saaduksi.

Tapettuina petoin lukua kolmena vuotena (1848—1850) oli 1 karhu, 19 sutta, 2 ilvestä ja 53 kettua. Karhun tappanut saa palkinnoksi joka talosta 2 kopeekkaa, joka töllistä, itselliseltä ja kenellä muulla lehmä on, 1 kopeekan. Näin karttuu yhteen käteen 14 ruflan paikoille, josta kuitenkin ottokustannukset otetaan pois. Suden tappamisesta tulee puoli senvertaa palkintoa, nimittäin: 1 kop. talosta,  $\frac{1}{2}$  kop. muilta

lehmällisiltä, eli yhteen 7 ruplan verta (otto-kustannuksilla vähennettävä) <sup>1</sup>).

Wanhain muistin-aikana hihdettiin ja ammuttiin hirviäkin, joita ei enää moneen vuoteen ole ollut ainoatakaan.

Kalastus on enin ja hyödyllisin ison veden koskissa, joista *lanoilla* ja muillakin pyydyksillä saadaan enimmäksi siikoja ja lohia, vähemmän muita isoja kaloja, niinmyös Rauta- ja Lieko-vesillä, joista pyydetään siikoja verkoilla kahden puolen Pyhäinpäivää. *Siijan-verkoilla*, joita sadointuhansin lasketaan mainittuihin vesiin, on jokaisella veden pinnalle ulottuvan nuoran päässä 6-haarainen risti, nimeltä »koho», johon omistajan puumerkki on piirretty, että jokamies tietää omat verkkonsa kokea. Näillä keinoilla saadaan isoja-kaloja niin paljo, kun pitäjässä tarvitaan juhlain ja pitoin varoiksi, ja vähä uloskin vietää; arkio-ruvaksi taas ostetaan silahkoita merimaalaisilta. — Lisäksi kalastelee vielä moni, jolla on aikaa ja halua, talvella ojista mateita, jään lähdettyä järvein rannoilta haukia ja sekakaloja *rysillä* ja *merroilla*, sittemmin särkiä ja lahnoja *mertamättäillä*. Harvalla talolla on *vata* eli »nuotta», jolla sekakaloja vedetään, samaten *lahnan-* ja *särjen-verko*. *Katiskoita* tavataan metsä-järvein rannoilla; muutamain suvin on ollut Rautavedessä *vela* eli »lonkreivi». Näillä keinoilla, niinmyös *tarvomisella* ja *tuovustamisella*, ei saada suuria saaliita; kumminkin päästään tuoreen-kalan himosta ja suolataankin vähät verrat kalaisempina vuosina. Muutamat työttömät miehet *ongiskelevat* ja *soutelevat uistia* pitkin suvea, ja ahneet pyhäpäivinä, joita kalastuksia pidetään ruokaa ansaitsemattomina — sanotaankin: »joka suven kaloja onkii, se talven tyihää tonkii.»

Krapuja otetaan ojista *syötöillä*, mutta ison veden rannoilta noukitaan käsin öillä, syksyin kevään, päressoiton vallossa.



**Tervan ja potaskan-poltto** on elastuskeinona, elikkä hätä-apuna, ainoastansa köyhillä metsä-töilleillä. Tervaksiksi otetaan vanhoja kuivuneita honkia, kantoja ja juuria (harvoin kuoritaan mäntyjä niitä varten), ja tervan tulo sekä täyttää pitäjän omat tarpeet, että lähi-pitäjistä ja kaupungeista saattaa apua nälkää vastaan. — Potaskaa valmistetaan vähempi, eikä kaikin vuosin ollenkaan.

**Viinanpolttoa** pidetään hyvinkin hyödyttävänä keinona, vaikka se on kuin »tonttu, etsivä yhtä rikastuttaa, vaan toista hävittää»<sup>26)</sup>. Sitä käytetään suurella ahkeruudella, että viinaa on yltäkyllin sekä omiksi tarpeiksi, että kaupunkiin vietäväksi. Ei viina korttelia tarvitse kenenkään kaukaa hakea silloinkaan, koska ruoka-ainet ovat vähissä ja harvalla miehellä on leipä-kyrsä myydä. — Viinanpoltto on ollut enenemään päin. Vuonna 1842 lujettiin 219 pannua<sup>1)</sup>, mutta nyt on kummin-kin 300:n paikoille; sillä useimmat talot polttavat, kukin manttalinsa mukaisella pannulla, muutamat vaan ovat jätteneet tämän oikeutensa. Yksi iso pannu (5:n manttalin) on erittäin Kruunulta arentierattu Rautajoen rustholliin. Tämän vuotinen viinanpoltto-vero on 2241 leiviskä rukiita<sup>3)</sup>.

Viinaksiksi on arveltu menneen viljaa vuonna 1842 noin 750 tynnyriä, v. 1846 noin 900, v. 1850 kumminkin 1100 tynnyriä. Keskinertainen viinantulo on 15 kannua tynnyristä.

**Myllyt.** Vuonna 1842 oli vesi- ja tuuli-myllyjä yhteen 67<sup>1)</sup>; nykyisin lujetaan 46 verollista<sup>3)</sup> ja 1 veroton *jauhomylly*, niinmyös 1 *valkki*, joita vesi käyttää, ja 27 *tuulimyllyjä* — yhteen 75. Useassa jauhomyllyssä on kanssa vähäinen »kryyni-valkki». Näillä käytetään pitäjän omat tarpeet ja autetaan vähä Karkkulaisiakin ja Huittilaisia; paitsi nisuja jauhetaan välisti sampylä-jauhoiksi Liedon Nautialassa ja kauroja tehdään kryyneiksi Tampereella.

Ratas-myllyjä on Hartolan koskessa neljä, ja yhdessä näistä kahdet kivet, niinmyös Mielaanniemen, Kiikan-, Kilpi- ja Talan-koskissa, yksi kussakin, samaten Jaarankoskessa, Hyötiönojassa, Pesurinkoskessa, Mustisojassa ja Klupukoskessa (Sammanjoessa), yksi paikassansa. Muutoin on jalka-myllyjä vähäisissä jokiloissa ja ojissa, missä edes syksyin kevään voivat käydä, yksi siellä toinen täällä; paitsi Pesurin- ja Harjasten koskissa, joissa on useampi. — Enin vesi-myllyjä on vuorolla: »niissä

Käyvät vuorottain osamiehet jauhattamassa,

Illall' alkaa vuoro ja toisena iltana loppuu;

Näin on vanhuudest' ollut tapa, niin nykyjäänkin.»<sup>26)</sup>

Parhailta vaan on kullakin myllärinsä, joka maksa vuotisen veron myllyn omistajalle ja ottaa käyttäjiltä tullin tynnyrin jälkeen; mutta myllärit pitävät samassa jotakuta toistakin virkaa, ettei ole kun yksi ainoa mylläri-rahoilla.

Muita veden taikka tuulen käytettäviä (pruukkeja, sahoja t. m. s.) ei ole pitäjässä.

**Käsityöt.** Ensiksi sopinee puhua *pellavista*, joista naisväki saa enimmät käsityönsä. Näitä kasvatetaan pitäjässä, muttei tarpeeksi, koska joka vuosi tuodaan lisää Tampereen markkinoilta. Pellava-maita perkaellaan suvella maltoista ja muista liika-ruohoista, elokuussa, koska sylkyt eli kulkut ovat tuleentuneet, »vedetään pellavat» (se on: revitään maasta), kohta riivitään »riivin-laudalla», sidellään »pivoiksi» ja viedään likoon, jokeen taikka järveen, jossa saavat maata kauvemman taikka vähemmän aikaa, sitä myöden kun vesi on kylmempää taikka lämpeämpää. Lijosta otettua pannaan pivot aidalle taikka hajotellaan kedolle ja sängille, sitten jonkun viikon perästä kootaan lyhteisiin, jotka säilytetään syys-työksi. Myöhään syksyllä, koska riihistä on päästy kannetaan pellavat saunan parveen kuivumaan, tehdään sitten »sormauksiksi. louku-

tetaan ja klihdataan. »Loukku» ja klihta ovat melkein yhden muotoiset; edellisellä, joka on isompi, runnellaan luut rikki, jälkimäisellä, joka on vähäisempi ja varustettu rauta-terillä, revitään päistäreet kuidoista. Sormaukset sidellään kimpuihin, ja niin ovat pellavat saadut siihen muotoon, jossa niitä markkinoillakin käytetään. »Ihoista» eroitetaan suuremmat »rohtimet» häkilällä, hienoimmat harjalla, ja kukin lai kehrätään langaksi. — *Hamppuja* ei tarvita paljoa eikä kasvateta sen enempää. Niitä ruokotaan samalla lailla kun pellaviakin, ja käytetään köysiksi, nuoriksi ja langoiksi.

Tavalliset *kankaat*, joita kaikki kelvolliset vaimo-ihmiset kutovat, ovat: »säckikangas», huonoimmista hampun ja pellan rohtimista, täysivartinen eli neliniitinen; »paitakangas», keskinkertaisista rohtimista, myös täysivartinen; »aivainainen», jossa tavallisesti ovat ihoiset loimet ja harjais-rohtimiset kuteet, samaten täysivartinen; »hapuri», karheista rohtimista, kaksi-niitinen; »liina», pellan ihoista, myös kaksi-niitinen; »sarsi», ihois-loiminen ja villais-kuteinen, kaksi-niitinen; »parkkumi», samallais-loiminen ja kuteinen, mutta neli-niitinen; »verka», varsin villainen, kaksi-niitinen; »karvavaate», jossa ovat harvat rohtimiset loimet ja naudan-karvaiset kuteet; »noukko-vaate», saman lainen, mutta vaan koreiltu lisä-langoilla; »ryysäke», jonka kuteet ovat leikellyistä ryysyistä. Hienon pellaraisen langan siaan on näinä aikoina enemmän ja enemmän opittu käyttämään pumpulilankaa, sekä aivinaiseksi ja liinaksi, että sarsin ja parkkumin loimiksi; värillisiä (yhdenkarvaisia ja raitaisia) pumpuli-liinoja kutsutaan »pumpuli-kankaiksi», »suvi-kankaiksi», ja »pumpulis-tyviksi». Harvemmin kudottavia, kun edellä nimitellyt, mutta kuitenkin taidettuja isolta osalta naisia, ovat: »tyynykangas», »ryijy», »vippelä», »trälli» ja »pöytävaate», joka viimeksi mainittu on hapuripohjaista, koreiltua villais-lankaisilla ruuduilla. — Käsityön lisiinä on vaimoväjellä

sukan, sormikkaan ja »tikkurin» (tumpun) kudin, niin myös neulominen. Miehet tekevät käsitoiksensä kaikellaisia puukaluja: rekiä, rattaita, peltokaluja, astioita, huonekkuja, päreitä ja muita tarvittavia, omiksi varoiksi.

Erinäisiä käsityöläisiä oli menneenä vuonna (1852) rahoilla <sup>1)</sup>:

	Mestareita.	Oppipoikia.
Kraatareita . . . . .	29	16
Suutareita . . . . .	16	10
Rautavia eli seppiä . . . . .	16	6
Karvareita . . . . .	6	3
Puuseppiä eli nikkareita . . . . .	6	1
Muurareita . . . . .	3	3
Maalari . . . . .	1	—
Klasimestari . . . . .	1	—
Satulamaakari . . . . .	1	—
Kelloseppä . . . . .	1	—
Kaikkiastansa	80	39

Näistä mestareista on yksi kraatari nais-ihminen. Sitten menneen vuoden on 1 värjärikin asettunut pitäjään. — Paitsi näitä on vielä useita jotka käsityöllä itsiänsä elättävät, vaikka virheloisuuttansa taikka vanhuuttansa ovat poissa rahoilta; on myös muutamia miehiä, joilta juoppouden taikka jonkun rikoksen tähden on »virka viety, mutta konsti jäänyt», ja muutamia naisia, joilla neula on elättäjänä, vaikka piijan rahat maksavat. Muutama seppä takoo kanssa vaskea ja messinkiä, kaksi tekee hopea-työtäkin ja kaksi taitaa valaa kelloja ja kulkusia. — Erinäisten käsityöläisten virkaa pitää moni muukin omiksi tarpeiksensa, ja vähän lähimmäisillensäkin.

Virkamiehiä, vakuutetulla vuosi-palkalla, on Tyrväässä 12, nimittäin: *Henki-kirjoittaja*, jonka lääniä on Tyrvää, Vesilahti, Karkku, Mouhijärvi ja Pirkkala (Yli-Satakunnan keskinen kihlakunta); *Nimismies*, *Siltavouti* ja *Jahtivouti*, joiden lääninä on Tyrvään pitäjä; *Kirkkoherra* ja *Pitäjänapulainen*, joiden hallussa on Tyrvään emäkirkkokunta Kiikan ja Kiikosten kappelein kanssa, vaan ei Liitsola; 2 *Kappalaista*, toinen emäkirkolla ja Kiikalla yhteinen, toinen Kiikosten kappelilla; 2 *Lukkaria* ja 2 *Suntioa* eli »uni-lukkaria», yksi kumpaakin emäkirkolla ja samaten Kiikan kappelilla. Pijan on tuleva lisäksi Kiikosten kappelille lukkari ja suntio, joita ei vielä ole vakuutetulla palkalla.

Henkikirjoittajan vuotinen palkka suittaa olla 400 ruplaa, Nimismiehen 140 ruplaa (joka lisä-tuloista enänee monenkertaiseksi), Silta- ja Jahti-voutein kummankin 11 tynnyriä 19 kappaa rukiita. Kirkkoherralla on virkatalona Pappila, 1½ manttalia (jonka rakennukset pidetään voimassa pitäjän talollisilta ja suvi-töitä auttaa jokainen itsellinen ja renkinvaimo, jolla ei lehmää ole, yhden päivän) ja palkkana yhdeksättäkymmentä (87?) tynn. jyviä, noin 160 leiviskää voita, 450:n ruplan paikoille pääsiäis-, morsius-, ristimys-, kirkkoonottamus- ja testamentti-rahoja ja pientä-tihuntia. Kaikista kirkkoherran eduista on äskettäin arentieraaja maksanut 1630 ruplaa vuodessa ja lisäksi palkannut viran pitäjän 225:llä ruplalla. Tavallisesti pitää ja elättää kirkkoherra apulaisen. Pitäjänapulainen saa vuodeltansa 43 tynnyriä 10 kappaa jyviä. Kummallakin kappalaisella on ½ manttalin virkatalo; emäkirkon ja Kiikan kappalainen saa pitäjältä 77 tynnyriä jyviä, Kiikosten kappalainen 21 tynn. 22 kapp. rukiita ja 2 tynnyriä 24 kappaa ohria<sup>2)</sup>. Emäkirkon lukkarille tulee 19 tynnyriä 9 kappaa, tasan rukiita, ohria ja kauroja, ynnä 10:n ruplan verta ristimys, kirkkoonottamus-, morsius- ja kolehti-rahaa; suntiolle 6 tynnyriä 13 kap-

paa rukiita. Kliikan lukkarilla on vilja-tuloa toista kymmentä tynnyriä ja raha-saatavia 5—6 ruplaa; suntiolla vaan viidettä tynnyriä rukiita.

**Palvelus**, niiden elatuskeino, jotka ovat toisten apuna kaikkinaisissa töissä, on vielä viimeksi puhuttava. Palkollisten lukua ei taideta tarkkaan sanoa; sillä vaikka kansanluku-taulu ilmoittaa renkit, renki-pojat, palveliat, piijat ja palvelevaiset lesket, niin lukee se näiden joukkoon nekin palvelus-ikäiset, jotka ovat vanhimpainsa suojassa. Olen kuitenkin kokenut näitä laskea, ja luulen noin 1100 henkeä olevan renkeinä ja piikoina. — Kelpo renki saa vuodeltansa 10 ruplaan, 1 tynn. 20 kappaa rukiita, 2 taikka 3 paria saappaita taikka nilkka-kenkiä, 1 parin rohtimisia housuja, 2 rohtimista ja 1 liinaisen paidan, 1 mekon, 2 naulaa sukka-villoja ja vuotensa päätettyä »pääsinkakkoja». Hyvälle piijalle maksetaan 8 ruplaa, 1 tynn. rukiita, 2 paria kenkiä, 12 kyynärää kangasta, 2 naulaa villoja ja pääsinkakot; vieläpa kylvetään 2—3 kapanalan pella-viakin<sup>27)</sup>. Huonommat palkolliset saavat huonomman palkan ja väki-puolukset palvelevat melkein ruvastansa. Ensimmäinen viikko Pyhäinpäivästä on kaikilla palkollisilla vapaa, muutamilla toinenkin ja kolmaskin kevään puolessa; näitä kutsutaan »määrä-viikoiksi», ja näitä pitäessänsä on palkollinen »määrilänsä» ja syö pääsinkakojansa. Muutamat ovat koko talven »itsellänsä» ja rupeevat vasta suvi-renkeiksi ja suvi piijoiksi; »viikko-renkejä», jotka ovat toisen viikon palveluksessa toisen itsellänsä, taikka 2 viikkoa palveluksessa kolmannen itsellänsä, pidetään myös missä isännillä ei ole tarpeeksi työtä ja ruokaa, eikä renkeillä halua alinomaa työtä tehdä. Muona-renkiä ei ole monta. — Usealla renkillä on vaimo ja lapsia, vaikkeivät he kaikki suinkaan säästä mitään palkastansa niille hyväksi; muutamalla piijalla kanssa on lapsi ruokittavana.

Kaikki vuotiset edut, joita parhaat palkolliset nauttivat, taidetaan seuraavaisesti rahaksi laskea.

	Rengille.		Piijalle.	
	Rupl.	kop.	Rupl.	kop.
Pesti ja palkka . . . . .	10	—	8	—
Viinakset, menneen vuotisen keski- verohinnan jälkeen . . . . .	7	37	4	42
Vaate-parsielit . . . . .	4	90	2	56
Henkirahat ja pääsiäisrahat, jotka isäntä maksaa palkollisesta . . .	—	27	—	27
Pääsinkakot ja määräviikot . . .	—	80	—	75
Pellava-kylvy . . . . .	—	—	—	75
Yhteen	23	34	16	75

Näitä etuja hojetaan liijan suuriksi; kaikki isännät ja emännät kumminkin sitä valittavat, ja vanhat puhuvat kuinka muinen kelpasi palkollisia pitää vähällä palkalla. Mutta koska tiedämme vanhain useasti pettyvän luullessansa entisiä aikoja kaikin tavoin paremmiksi nykyisiä, niin älkäämme uskoko puheita tässäkin asiassa, ennen kun tutkimme tarkemmin. Vuonna 1759 laski Herra Carenius Huittisissa täysikasvuisen rengin vuotiset edut (pestin, palkan, viinakset, parsielit, kruunun- rahat, määräviikot ja kylvy-maat) tekevän yhteen vähinän- säkin 100 kupari-taalteria, ja tynnyrin rukiita maksavan kes- kinkertaisesti 18 kupari-taalteria<sup>17)</sup>, josta näkyy renkin saa- neen vuodeltansa senverran kun 5 tynnyriä 17 kappaa rukiita. Sama kaasin määrä oli tietien Tyrväässäkin mainittuna aikana; ei tuntuva eroitusta suinkaan taitanut olla rajapitäjissä silloin enempää kun nytkään. Äsken laskettu nykyinen rengin saalis (23 rupl. 34 kop.) on menneen vuotista keski-verohintaa myö- den 5 tynnyrin 8 kapan arvo. Mutta olisiko se 18-taalterin tynnyri ollut kukuton? Vaikka niinkin. Sitten olisi rengin kaasi

(100 taalt.) vastannut 4 tynnyriä 28 kappaa nykyisessä mitassa; mutta näinkin laskein näkyisi kuitenkin ettei renki ole nyt kalliimpi kun sata vuotta takaperinkaan, vaan pikemin helpompi, sillä sitä vastaan kun lasku tässä osottaa nykyisen rennin saavan 10 kappaa enemmän, kun entisen, on huomaittava että Herra Carenius on laskenut »vähinänsäkin», mutta minä »enemmän jälkeen». Täysi renki sekin on, jonka vuotiset edut nousevat 20 ruplaksi, vastaavaksi 4 tynn. 16 kappaa rukiita. — Koska satana vuotena toimi, työn neuvot ja kalut ovat paljo parantuneet, niin on ymmärrettävä että se työ, joka vuonna 1759 antoi vähemmän tuloa, nyt antaa paljoa enemmän; niinmuodoin olisi pakollisenkin hyödyn pitänyt enenemän. Mutta koska tämä on pysynyt yhdellensä, taikka vähentynytkin, niin en luulisi tätä nyt enää sopivan »liijan suureksi» soimata. Kuitenkin, niinkuin Herra Carenius kutsuu pakollisväkeä »isopalkkaiseksi», niin kutsuvat isännät vieläkin ja kukaties sata vuotta tästäkin edes. Sitävastaan luulen palkollisten pitävän etujansa liijan vähäisinä, vaikkei heidän valituksensa kuulu kauvas.

## Kauppa.

Tyrvääläiset käyvät kaupalla enimmäen Porissa ja Turussa, vähemmän Tampereella, Hämeenlinnassa ja Raumalla, harvoin Helsingissä, Uudessakaupungissa ja Kristiinassa. Turkulaisia taas käy täällä voita ja karjaa ostamassa, Arkankelilaisia ja liki-kaupunkein akkoja myymässä repuistansa liinasia ja muuta pientä taminaa; talvis-aikoina nähdään usein kistun-kuljettajia-kin, joilla on millä laseja, millä kivi-astioita, millä kauppiamiehen räämää. Pitäjän myytävät eli *viemä-tavarat* ovat *viina*, *metsä-tavarat* ja *karjan-antimet*, joita lähennellen on arvattu seuraaviksi määräksi vuodessa <sup>1)</sup>).



	Vuosina 1845—1847, kunakin.	Vuosina 1848—1850, kunakin.
Viinaa . . . . . kannua	10,000	?
Parsia eli plankkuja . . tolttia	400	360
Ruoteita eli lehtereitä . »	?	1,200
Parruja . . . . . kappaletta	17	30
Tuohia . . . . . leiviskää	1,667	?
Potaskaa . . . . . »	17	?
Tervaa . . . . . tynnyriä	17	?
Voita . . . . . leiviskää.	2,000	4,270
Juustoja . . . . . »	100	?
Lihaa . . . . . tynnyriä	200	380
Talia . . . . . leiviskää	150	200
Vuotia ja nahkoja . . kappaletta	200	400
Eläviä nautoja . . . »	?	275

Ostettavia eli *tuoma-tavaroita* ovat *rauta, suolat, silahkat, kahvi, sokeri, ulkomaan-viinat, pumpuli-langat, silkit, karttuunit* ja muut hienot kankaat, kaikki mitä pitäjässä tarvitaan; niin myös lisäksi rauta-kaluja, kulta-, hopea-, vaski-, messinki- ja tina-kapineita, satulamaakarintöitä, tupakeita (ryssän-lehtiä ja karttuseja), kuivia-kaloja, nisujauhoja ja makeisia. — *Viljaa* (rukiita, ohria ja kaurjoja) on muutamain vuosin myydä eli enemmän kun tarvitaan, toisin vuosin taas täytyy muualta tuoda eli ostaa. Pellavaisia, pumpulisia ja villaisia kankaita toiset vievät kaupunkiin, toiset ostavat sieltä.

Pitäjäläisten *keskenäisessä kaupassa* ovat maan-tavarain hinnat tavallisesti samat kun Porissa ja Turussa, mutta jos jokin lai on eri hintaista mainituissa kaupungeissa, niin pitävät Tyrvääläiset sen kalliimman; kaupungin-tavaroista maksetaan vähää enempi kun kaupungissa. Usealla on kahvia, so-

keria, rommia ja ryssän-lehtiä myytävinä ja yksi talollinen on varustettu melkein kaikilla kauppa-tavaroilla, joita kaupungeista on tapa ostaa.

Hevos-huijareita, jotka vaihettelemisella voittoansa hakevat, on joku juur.

## Ulostoot

ovat erilaisia erilaatuisilla tiloilla ja eri säätyisillä ihmisillä, niinkuin muuallakin. Veronlaskua katsoen näjemme pitäjässä

Seteri-rusthollia (Ruotsila ja Raukko) . . . . .	3	manttalia,
Rusthollia (30 numeroa) . . . . .	27 $\frac{1}{2}$	»
Virkataloja (sotiajn ja pappejn) . . . . .	3 $\frac{1}{2}$	»
Verotaloja eli »ruotitaloja» . . . . .	113 $\frac{1}{8}$	»
	<hr/>	
Kaikkiansa	147 $\frac{3}{4}$	manttalia.

*Kruunulle* maksettiin menneeltä vuodelta (1852) koko pitäjältä <sup>3)</sup>

	Rupl.	kop.
Pääveroa ja käsityö-rahoja (gärnings-ören) . . . . .	4,383:	94 $\frac{3}{4}$ .
Kymmenys- ja mylly veroa . . . . .	661:	5 $\frac{3}{4}$ .
Henkirahoja . . . . .	944:	40.
Laamannin- ja tuomarin-veroa . . . . .	409:	5.
Linnanrakennus-apua . . . . .	166:	23.
Lääkitys-veroa (medicinal-afgift) . . . . .	10:	95 $\frac{1}{2}$ .
Viinanpoltto-veroa . . . . .	807:	39 $\frac{1}{2}$ .
Sotamiehen-kaasia eli »vakanttia» ja virka-taloin arentia . . . . .	2,710:	52 $\frac{1}{2}$ .
Sivu-maksoja . . . . .	28:	70.
	<hr/>	
Yhteen	10,122:	26.

Kymmenys-tyvät eli tihunnin, tämän iki-vanhan veron, joka entisaikoina tuli kaikki papeille ja kirkoille, näjemme (vuoden 1849 tihunti-kirjasta) nykyisin koovan seuraaviin osiin:

	Tynn.	kapp.
Rustholli-bataljonin osa . . . . .	5	18,
Porin jalkaväjen-rykmentin osa . . . . .	108	12,
Kirkkoin viina-jyvät . . . . .	15	8,
Provastin-tyunnyri . . . . .	1	—
Määräyksetön kruunun-tihunti . . . . .	48	20 $\frac{1}{3}$ ,
joita kaikki lujetaan <i>kruunun-tihunniksi</i> ja tekevät	178	28 $\frac{1}{3}$ .
<i>Kirkkoherrain</i> kolmannus tihunnista . . . . .	89	17 $\frac{1}{3}$ .
	<hr/>	
Yhteen	268	15 $\frac{2}{3}$ .

Mylly-veroa maksetaan 46:sta myllystä 18 tynn. 17 $\frac{1}{2}$  kappaa jyviä ja 1:stä valkista 1 rupla 25' kopeekkaa. Sotamiehen kaasi rusthollista nousee, 1852-vuotista verohintaa myöden, 51 ruplaksi 90 kopeekaksi, vanhasta sotamiehen ruodista 14 rupl. 63 $\frac{3}{4}$  kop. ja uudesta ruodista 12 rupl. 66 $\frac{3}{4}$  kop.; vanhoja ruoteja, Porin jalkaväjen-rykmenttiä, on 77 ja uusia 7 $\frac{1}{6}$ , yhteensä 84 $\frac{1}{6}$ . — Maakirja, v. 1845, osottaa kruunun muualle määräämiä veroja 3750 ruplaa 30 kopeekka ja kruunulle jääviä 3584 rupl. 60 kop., yhteensä 7334 rupl. 90 kop.; niin myös metsä-veroa ja rekognitioni-rahaa 2 rupl. 57 $\frac{1}{4}$  kop.; kirkkoherralta maksettavaa karja- ja manttali-rahaa 22 rupl. 5 kop.

Paitsi vuotisia maksuja kruunulle, käyvät vielä Laamanin ja tuomarin kapat ulos pitäjästä. Sitten on keskenäisiä ulostekoja, joita toinen suorittaa toisellensa, niinkuin palkat pitäjän virkamiehille talollisilta ja verot talollisille niiden alusilta, niin myös kunnallisia velvollisuuksia, nimittäin keräjäin ja hollin pito, maantien ja siltain korjaus, kirkon-rakennus j. m. — Koska enin puoli pitäjää on verotaloina, niin ottakaamme tähän näytteeksi semmoisen vuotiset maksot ja muut tehtävät yleisen hyödyn tähden; ja valitkaamme keskinkertaisen voimakas  $\frac{1}{2}$  manttalin talo, vuonna 1852, laskein jyvämaksot rahaksi saman vuoden verohintaa myöden — siitä lähtee: <sup>27)</sup>

	Rupl.	kop.
Pääveroa . . . . .	25:	96.
Kymmenys- ja mylly-veroa . . . . .	3:	15 $\frac{1}{4}$ .
Henkirahat (5:ltä ihmiseltä) . . . . .	1:	20.
Laamannin- ja tuomarin-veroa . . . . .	—	27.
Linnan rakennus-apua . . . . .	—	21.
Lääkitys-veroa . . . . .	—	1 $\frac{1}{4}$ .
Viinanpoltto-veroa (7 leiviskää) . . . . .	2:	52.
Sotamiehen-kaasia . . . . .	4:	88.
Teini-rahaa . . . . .	—	4 $\frac{1}{2}$ .
Vero-kuitin hinta . . . . .	—	1 $\frac{1}{2}$ .
Laamannin- ja tuomarin kapat (4 kappaalaa jyviä) . . . . .	—	56.
Keräjä-kappa (1 rukiita) . . . . .	—	15 $\frac{3}{4}$ .
Kirkkoherralle kolmannus-jyviä (8 kappaalaa) . . . . .	1:	12.
Voi-kymmenyksiä (7:stä lehmästä, naula jokaisesta) . . . . .	—	77.
Pientä-tihuntia eli karja-kymmenyksiä (vasikoista, karitsoista, vohlista ja porsaista) . . . . .	—	63.
Pääsiäis-rahast (5:tä hengeltä) . . . . .	—	7 $\frac{1}{2}$ .
Pappilan-rakentamiseen (jos usean vuoden kustannuksista otetaan keskinkertainen) . . . . .	—	68.
Kirkonrakennukseen (Tyrvään kirkkoh.-länissä).*)	10:	34.

\*) Nyt rakennetaan paraikaa Tyrvään emäkirkkoa, ja sentähden nousee tämä kustannus niin suureksi. Mutta jos katsomme emäkirkon, jota nyt tehdään, kestäväen 4—5 sataa vuotta, niinkuin entinenkin on kestänyt, tasaamme sen rakennus-hinnan näin monelle vuodelle ja samassa otamme huomioon sekä kasvun siitä rahasta, joka on kiini kirkossa, että korjaus- ja holhous-kustannukset, niin jakoo vuodelle noin 8 ruplaa. Tämä lasku on tehty emäkirkon läänistä. Saman verta on kirkon-kustannuksia Kiikan ja Kiikosten kappeleillakin, jotka kyllä pääsevät vähemmällä osalla emäkirkosta, mutta sen siaan saavat kumpikin sekä rakentaa että pitää voimassa oman puu-kirkkonsa. Liitsolan kyläkunta pääsee vähemmällä, sillä se on Punkalaitumelaisten kanssa osallinen vaan puukirkon rakentamisessa ja holhouksessa.

	Rupl.	kop.
Kappalaiselle vaalua (8 kappaa jyviä *) . . . . .	1:	12.
Pitäjänapulaiselle (4 kappaa jyviä) . . . . .	—	56.
Lukkarille (3 kappaa viljaa) . . . . .	—	35 $\frac{3}{4}$ .
Suntiolle (1 kappaa rukiita) . . . . .	—	15 $\frac{3}{4}$ .
Siltavoudille (1 kappaa rukiita) . . . . .	—	15 $\frac{3}{4}$ .
Jahtivoudille (1 kappaa rukiita) . . . . .	—	15 $\frac{3}{4}$ .
Hollin-kustannukseen Paavin keskievevarissa . . . . .	—	80.
Haarakylän keskievevarin pitäjille . . . . .	—	10.
Maantien-holhoukseen suvin talvin . . . . .	2:	50.
Siltain voimassa pitämiseen . . . . .	—	60.
Vaiwaisten elättämiseen ja kuljettamiseen . . . . .	8:	—
	<hr/>	
	Yhteen	67: 10 $\frac{3}{4}$ .

Mutta tästä ei seuraa että täyden manttalin verotalolla olisi kaksi tämän vertaa ulostekoja ja neljännyksellä vaan puoli; sillä useat maksot ovat yhtäläiset isolla kun vähälläkin talolla, toiset taas, vaikka ovatkin isommat, eivät sentään ole kahdenvertaiset kun puolta vähemmällä manttalissa. Kumminkin niissä maksoissa, jotka pitäjän kokouksissa ovat suostutut, näkyy isoin taloin etu valvotuksi.

Töllit maksavat kruunulle henkirahat, laamannin- ja tuomarin-veron, linnan-avun, lääkitys-veron ja kuitin hinnan; laamannille ja tuomarille kappansa; kirkkoherralle naulan voita joka lehmästänsä, pienen-tihunnin ja pääsiäis-rahast (18 taikka 24 kop.); kirkonrakennusta auttavat työpäivillä, joita näinä vuosina on tullut emäkirkon tolliläiseltä 6, 9 taikka 12 suvessa; vaivaisille ovat velvoitetut maksamaan, kukin varallisuuttansa myöden, 1, 2 taikka 3 kappaa, köyhimmät eivät mitään. Talot ottavat alusiltansa osaksi raha-veroa osaksi muuta niinkuin työpäiviä (joita tehdään hevosen kanssa ja hevoseta,

\*) Kiikosten kappelilla maksetaan enemmän kappalaisen vaalua.

omalla ja talon ruvalla), matkoja, kehrua, astioita ja puukaluja, voita ja muutamat marjojakin. — Tölliiä uudesta tekemään menevä saa tavallisesti perintö-maalla kontrahdin itsensä ja vaimonsa elinajaksi, hyvänsuopaiselta isännältä lastensakin ajaksi. Toiset talolliset vaativat veroa kohta ensi vuodesta ruveten, toiset antavat jonkun vuoden vapautta, ja kaikkikin asettavat veron nousemaan sen mukaan kun tolli on pääsevä voimiinsa, että vasta kymmenkunnan vuoden perästä on täysi vero. Koska tollin hallitsian muuteessa kontrahdin voima loppuu, asetetaan vero semmoiseksi kun luullaan tollin edespäin kannattavan. Kruunun- ja virka-taloin alusilla ei ole näin hyvää vakuutetta tuleviin aikoihin. On sekin tapa kuulunut olevan, vaikkei isossa mitassa, ettei tehdä ollenkaan kontrahtia tolliläiselle, josta seuraa kadenpuoleinen häviö: tolliläinen ei tohdi panna voimiansa kaikkia paikan parantamiseen, peläten veron lisäystä, ja tottuu niin hulttiomuuteen itsellensä vahingoksi; samassa on talon vahinko, koska tolli pysyy huonona, eikä kärsi toisessakaan miespolvessa lisää veroa.

Itsellinen maksaa kruunulle 27 kopeekkaa ja kirkkoherralle samallaiset antimet kun tolliläinenkin; mutta jos ei hänellä ole lehmää, niin tekee päivän työtä pappilassa, sen ruvalla. Kirkon-työpäiviin on hän kanssa velvoitettu, jos hän on voimissansa. Asuntonsa siasta ja vähistä maistansa tekee työtä taloon taikka maksaa rahaa, jos jaksaa. — Käsityöläiset maksavat kruunulle tavalliset maksonsa niinmyös laamannille, tuomarille ja vaivaisille kappansa, sitten pääsevät samalla kun itsellisetkin.

Koska maan-viljelys on pää-elatuskeino pitäjässä, niin sopinee nyt vertaella mahtavimpain viljain tuloa ulostekoihin, nähdäksemme kuinka voipaa pitäjä on. Jos menneen vuoden kylvystä lasketaan keskinkertainen sato niin saadaan pitäjälle

	Tynn.	kapp.		Rupl.	kop.
Rukiita	12,840:	—	(verohinnan mukaan rahassa)	60,348:	—
Nisuja	69:	—	(à 6 rupl. tynn.) . . . . .	414:	—
Ohria	5,044:	15	(verohinnan mukaan) . . . . .	18,664:	65.
Kauroja	8,650:	—	» » . . . . .	19,895:	—
Herneitä	625:	—	(à 4 rupl. 60 kop. tynn.) .	2,875:	—
Perunoita	2,145:	—	(à 1 rupl. 30 kop. tynn.) .	2,788:	50.
<b>Yhteen</b>	<b>29,373:</b>	<b>15</b>	. . . . .	<b>104,985:</b>	<b>15.</b>

Tästä saaliista menee, taas samaa hintaa myöden laskein:

	Rupl.	kop.
Vuotisiksi siemeniksi . . . . .	21,534:	30.
Kruunulle (katso siv. 72) . . . . .	10,122:	26.
Laamannin ja tuomarin kapoiksi . . . . .	640:	—
<b>Yhteen</b>	<b>32,296:</b>	<b>56.</b>

ja niin muodoin jää pitäjän sisällisten kustannusten varoiksi ja erinäisten ihmisten tarpeiksi 72,688 rupl. 59 kopeekkaa, josta summasta jakoo hengelle 8 ruplaa 19 kopeekkaa. Tällä ei suinkaan tulla toimeen; mutta mitä puuttuu, sitä saadaan sivu-elatuskeinoilla (karjan-antimilla, metsä-tavaroilla j. m.), että eletään jotensakin, jos ei kaikin paikoin viljoin niin kumminkin vaivoin. — Pitäjän toipumista ja rikastumista estävät

### Rasitukset,

ja niistä erinomattain halla, josta jo edelläpäin on puhuttu. Kovin hallavuosi nykyisen miesmuistin aikana oli 1821, jona vilu vei kaikki viljat eikä säästännyt »pitäjän-aukeetakaan;» se muistetaan kyllä kauvan ja on tuttu »halla-vuoden» nimellä. Mutta »eipä niin pahaa ettei johonkin hyvää;» tämä sanantapa sopii hallaankin, jota myöhäisellä syksyllä, koska viljat jo ovat korjattuina, toivotaan tappamaan etanoita rukiin oraita syömästä. Mainitut elävät tekevät muutamia syksyin tuntuvia vahinkoja, erittäinkin huonosti muokatuilla kukkaraisilla pel-

loilla. — **Talven-makaaminen** kadottaa useana kevännä oraat aitain vieriltä, joilla kinokset peräti kauvan viipyvät; tämän rasituksen estämiseksi ei ole vielä opittu panemaan ylhäältä harvoja aitoja, mutta sen siaan kylvävät toimelliset isännät tuhkaa, nokea j. m. s. kinoksille, että auringon säteet paremmin pystyvät niihin. **Kaalimadot** rasittavat kuivina kesinä, vaikkei sitä suurin tunneta, koska räätikkäitten kasvatusta on ainakin vähä-arvoinen, muitten viljain suhteen. Sitävastaan teki peruna-ruoste suuret teko-roppeet.

**Pedoista** on susi pahin, melkein ainoa raatelia. Kolmena vuotena, 1848—1850, lujettiin 1) pedon tappamia

Hevosia ja varsoja . . . . .	27	eli tuhannesta	18.
Nauta-eläimiä . . . . .	105	»	20.
Lampaita . . . . .	267	»	31.
Vuohia . . . . .	69	»	61.
Sikoja . . . . .	15	»	13.

**Tulipalot** ovat kohdelleet enimmästi metsiä ja riihiä, sitten kotia ja saunoja; välisti on koko talokin mennyt tuhjille, joskus useampikin yhdessä. Nämät vahingot ovat harvenemaan päin, sitä myöden kun totutaan valkeata aina huolellisemmin käyttämään. Useat ovat jo ruvenneet lyhtyjä pitämään, mutta toisilla on vielä vanha vaarallinen tapa, käydä päreissoiton kanssa aamu- ja ehtoo-puhteilla navetoissa ja muissa ulkokuoneissa. Enin huoneenpaloja on tullut huonoista lämmittimistä, erinomattain ruokottomista riihen- ja saunan-kiukaista. V. 1850 laskettiin palovahingot 233 rupl. 58 kop. — Pitäjän talolliset ovat keskenänsä *palonapu*-liitossa ja maksavat, kukin manttalinsa mukaan, *palorahaa* sille, jota kova onni on kohdellut; tölliläiset ja sivulliset eivät maksa eivätkä saa palorahaa, mutta usea niistä käy kerjäämässä kaikellaista sekalua palon-avuksi. Nykyiset vanhat palon-apu asetukset ovat monessa katsannossa peräti puuttuvaliset, ja sentähden ovat



uudet paraikaa haukkeissa, vaikkei vielä esivallalta vahvistetut seurattaviksi. Nämät uudet asetukset, suostutut pitäjänkokouksessa jo v. 1842, säättävät osallisiksi kaikki rusthollit, vero-talot ja virka-talot, mutta seteri-rusthollit saavat jos tahtovat yhtyä liittoon. Talot jajetaan kolmeen luokkaan: ensimmäiseen  $\frac{3}{4}$  manttaliset ja isommat, toiseen  $\frac{1}{2}$  manttaliset ja siitä ruveten isommat  $\frac{3}{4}$ :een asti, kolmanteen puolta manttalia vähemmät talot. Toisen luokan taloilta tulee paloraha  $\frac{3}{4}$  ja kolmannen luokan taloilta  $\frac{1}{2}$  sen vertaa kun ensimmäisen luokan taloilta. Riisiä ei pidä tästedes rakennettaman lähemmälle piha-huoneita kun 60 kyynärää, missä vaan suinkin sopii, eikä saunaa lähemmälle kun 20 kyynärää, jos vaan sen matkan päässä taikka vähää edempänä on sovelias paikka. Joka talossa pitää oleman väbinänsäkin kahdet palo-tikapuut ja yksi palohanko; jos valkean vallalle päästessä näitä puutuu, taikka jos isännän tahdosta on käyty päressoitolla ulkona asunto-huoneista, taikka jos ei ole laitettu tarpeeksi lyhtyjä ja mitä muuta valkean säilykseen kuuluu, niin kadottaa vahingon kärsinyt puolen palorahasta. Jos talon väki isännän tahtoa vastaan pitelee valkeata sopimattomasti, tulee isännän sitä kohta laillisesti kannella. Joka vuosi valitaan pitäjän kokouksessa kullekin lukulahvolle *Palon varottaja*, jonka velvollisuus on Toukokuun alvussa katsella kaikki lämmittimet ja kiukaat ja, jos niissä on vaillinaisuutta, kieltää niitä semmoisina käyttämästä; mitä vikoja ei ole vielä Kesäkuun puolivälissä paranneltu, ne ilmoittakoon palonvarottaja nimismiehelle, joka tulee lautamiesten kanssa syynäämään ja, jos palonvarottajan ilmoituksella on ollut perää, turmelee lämmittimen. Palon tapahtuttua pidetään syyni ja vahinko jaetaan kaikille liiton osallisille. Sekä syyni- että jako-kirja tutkitaan pitäjänkokouksessa ja lähetetään maaherran katsottavaksi ja vahvistettavaksi. Palo-raha tulee kaikista huoneista ja usean laisesta

irtaimesta omaisuudesta, nimittäin kaikellaisista ruokavaroista, jotka omasta maasta kotosin ovat, karjan ruvasta, hevosista, naudoista, lampaista, sijoista, pelto- ja ajo-kaluista, jotka talossa tarvitaan ja kasvavasta viljasta<sup>1)</sup>). Näitä asetuksia ei seurata vielä, niinkuin sanottu on.

**Vaivaisia on pitäjässä joka 30:s henki, niinkuin näkyy seuraavasta kolmivuotisesta taulusta**

Vuonna.	Henkiluku pitäjässä.	Vaivaisten luku.	Tuhannesta hengestä vaivaisia.	Yhden vaivaisen rinnalla muita ihmisiä.
1848 . . . . .	8636	289	33	melkein 29
1849 . . . . .	8752	291	33	runsaasti 29
1850 . . . . .	8873	305	34	runsaasti 28
Keskin kertaisesti:			34	melkein 29

Huonoimpia näistä elätetään *Ruotivaivaisina*, joilla on ruotinsa kullakin, noin 3 manttalia. Isompi talo pitää pidemmän ajan, vähempi lyhemmän ruotivaivaista erästensä, joka kerkiää kolme neljä kertaa vuodessa ruotinsa ympäri. Toisia on *Joukko-vaivaisina*, tavallisesti kolme yhdessä, kuljetettavia talosta taloon usean kylän ympäri; manttalin talo pitää näitä 6 päivää erästensä, vähemmät talot vähemmän aikaa, ja ne tulevat toisin vuosin kaksi, toisin kolme kertaa. Joukko-vaivaisiksi pannaan tavallisesti vanhoja pahanelkisiä, jotka ruotivaivaisina olisivat harmillisia pitää kauvemman paikassansa (emäkirkolla on neljä joukkoa, joilla on kullakin eri lääninsä). Sitten on vielä yksinäisiä *Vuorokausi-vaivaisia* (emä-kirkolla 5 kappaletta), jotka kulkevat koko seurakunnan ympäri ja pidetään yhtä kauvan vähissä kun isommissakin taloissa, nimittäin vuorokausi erästensä. Kaikki tähän asti puhutut ovat taloin erityisenä rasituksena. Lisäksi tulevat *vaivaisten-kapat* (joita emä-kirkolla karttuu 70:n tynnyrin verta vuodessa) kai-

kilta talollisilta niin myös voivilta tölliläisiltä ja käsityöläisiltä. Muutamia huonoja, jotka eivät voi itseänsä taluta eikä saa siaansa ruotivaivaisiksi, annetaan ruokittaviksi ja hoidettaviksi vähimmän vaativille, ja suostuttu kaasi maksetaan vaivaisten-kapoista; loput kappoja jajetan niille tarvitsevaisille, jotka itsekin voivat lisää elatusta hankkia. Vaivaisten-kassasta, johon tulee rahaa sakoista, kirkonkukkarosta, vaivais-pyssystä, pitolahjoituksista j. m. annetaan ulos isompia ja vähempiä apuja, jotka vuoden mittaan tekevät toista sataa ruplaa; kahden mielipuolen hoitajille, maksetaan 20 ruplaa kummallekin vuodessa. — Kerju ei ole sentään vielä loppunut perättömään. Kumminkin riihten aikana, syksyllä, käyvät muutamat hävyttömät itsellisihmiset puuroksia pyytämässä, eikä kaikki »puurosämmät» ole köyhiäkään.

Muonitettavia on liijan paljo taloille rasitukseksi. En puhune vanhoista, jotka jo ovat vuosista väsyneet taikka tulleet kivulloisiksi, ja semmoisista syistä antaneet talot lapsilensa muonaa vastaan, vaan semmoisista »vaareista» ja »muoreista,» jotka vielä ovat parhaassa ijässänsä ja voimissansa. Nämät ovat hulttiomuuttansa menneet »talon taa,» koska valmiin viljan ottaminen ja verottomain maitten viljeleminen on helpompaa, kun talon pitäminen. Useat talot saavat kymmeniä vuosia ontua muonitettavainsa tähden, ja usea isäntä ei pääse tästä rasituksesta elinaikanansa, jos ei hän mene itse kanssa talon taa. On muutamia »setämiehiäkin,» jotka perinnöstänsä ovat ottaneet oikeuden asua elinaikansa talon loukossa ja nauttia elatuksensa ilman työtä ja huolta.

**Viinan-ryypäys** taitanee kutsuttaa kaikkein syvimmäksi syyksi köyhyyteen, niinkuin moneen muuhunkin paahan; sillä tämäpä muitakin rasituksia lisää (esimerkiksi vaivaisia). Tyrväässä niinkuin muuallakin on miehen-puoli heikompi viiinan villitystä vastustamaan, kun nais-väki; juoppoja akkoja on har-

vassa sen suhteen kun miehiä, mutta juoppouden synnyttämä köyhyys koskee tasan kumpaisiinkin. Kyllä »kohtuullinen» nauttiminenkin varoja vähentää kelpo lailla; sillä moni kuluttaa puolen tuoppia viinaa päivässä, ja enemmänkin, aamu-ruoka ja väli-ryyppyiksi, tulemata siitä pöhnään, jolla lailla kuitenkin menee lähes sata kannua vuodessa. Mutta tätä emme huoline vielä moittia, koska on kyllä moitittavana julki-juoppouttakin, jolla hävitetään talot ja tavarat, tuhlataan aika ja työvoima, taito ja toimi. Kuitenkin näyttää tämän vijan olevan vähene-mään päin; kumminkin pidetään tätä jo nykyis-aikaan häpeälli-sempänä, kun pari-kolme kymmentä vuotta takaperin. Esi-merkiksi pidoissa on harva sikana ja sekia korjataan piiloon, mutta muinen mellasteli ja mulkkeli paljo pito-miehiä julkisesti.

Kuljetettavain vankein vartioitseminen oli kanssa näihin asti pitäjän rasituksena; vielä vuonna 1850 maksettiin siitä 7 tynnyriä 14 kappaa rukiita, mutta nyt ei enää mitään. Koska kruunu on ruvennut maksamaan täyden kyytirahan vankein kul-jettamisesta, niin pidetään niiden holhoaminen ja kaitseminen kaupan-päällisenä.

## Työnteon ja arki-elämän muoto.

Miesten ja naisten *yhteisinä* töinä ovat: lehden-taitto, heinän-teko, viljan korjaus ja riihitys, survominen, jauhatta-minen, ojan-luominen, sonnan luominen ja hajotteleminen; »vä-kipuolukset» (lapsuuttansa taikka vanhuuttansa heikko-voimai-set) paimentelevat eläimiä, noukkivat marjoja, katsovat lapsia ja mitä muuta helppoa työtä on. Miesten *erittäin* ovat kaik-kinaiset veitsi-työt ja kirvestyöt sekä kotona että metsässä, juhdan-ajo sekä teillä että pelloilla, kylväminen, loukuttaminen, hevosten holhous, kalastus, metsästys ja linnustus; vaimoväjen ovat karjan ruokkiminen, lypsäminen, keritseminen, leipominen, keittäminen ja muu ruuan-laitto, viinan-polttaminen, klihtaami-

nen, kehrääminen, kutominen ja neulominen. Missä miehistä on puutos, siellä ryhtyvät naiset vähän miehisiinkin töihin, ja vastasukaan, missä naisia on vähimmäksi, siellä auttavat miehet niiden askareita.

Talvis-aamuina nostaan kello 5:n aikaan, viritetään parikolme pärettä »pihtiin,» joka seisoo pitkäntuolin edessä; välisti poltetaan vielä yhtä pärettä ovi-pielessä. Jos nyt tässä valossa, ennen kun pirtti savua täyteen tulee, katselet ympärilles, niin näjet »lavanalla» kahdenmaattavia sänkyjä rinnatusten, jalkopäät seinää vastaan; perimmäinen, jonka tykönä näjet ruoka-kaapin ja seinä-kellon ja vieressä kehdon (missä sitä tarvitaan) on isännän ja emännän vuode\*). Samallaisen sängyn näjet ovi-pielen ja pihanpuoleisen seinän välillä; kahta vuodetta päällistysten ei ole missään. Peräseinässä on lusikkahäkki, jossa jokaisella hengellä on oma puulusikkansa, ovi-seinässä parikin kirveshäkkiä, sivuseinillä kairoja, puraita, sahoja, kerinpuita ja muita kaluja nauloissa ja häkeissä, niinmyös perheen vähäisiä kaappeja. Pöydän alla on kola, jossa pidetään vasara ja hohtimet, kovasimia sieroja j. m. s.; »parvella» säilytetään höyliä, päre-orsilla kuivataan päreitä ja »halko-orsilla» lautoja, jakohirren ja päre-ortten välillä leipiä vartaissa. Lisäksi on muutama istuin ja yhtä monta rukkia, kun vaimo-ihmistäkin; vasta keväpuoleen tuodaan kangasaseet (eli »kangastuolit») pirtin täytteeksi. Pirtti on hyvin lämmin, jos se vaan jotensakin pitää lämpymänsä. — Nyt sopii yksin tein kurkistaa porstuva-kamariinkin, joka on uuden-aikaisesti rakennetussa talossa. Tämä on monessa talossa kaiken talven lämpymillä, kumminkin niissä, joissa haltiat eivät taivu pirttiin maata; valo-aineena pidetään täällä osaksi pärettä osaksi kynttilää ja laattia on melkein yhtä likainen kun pirtissäkin;

---

\*) Muutamat uudenaikaiset talon-haltiat makaavat kamarissa.

huone-kaluina ovat: sänky, samallinen kun pirtissäkin, pöytä akkunan alla, pari istuinta, kaappi ja arkku; muun tilan ottavat maito- ja piimä-astiat, viinapullot ja lekkerit j. m. s. (missä ei ole kamaria lämpymillä, pidetään pytyt pirtin perä-penkillä ja kellarissa). Muissa kamareissa, joita harvoin lämmitetään, on puhdas laattia, sohva, tuoleja, pöytä, sivulle levitettävä sänky ja mitä parasta kalua on talossa. Seinäin saveeminen ja maalaaminen on vasta näinä vuosina ruvennut tavaksi tulemaan, samaten kun laattia-ryysäkkeet eli »matot,» ja kamari-kaluista »piironkit» ja »senkit.» Rumia kuvia ripustellaan kaullekkain seinille. — Päivän tullessa lakkaavat miehet puhdettyöstänsä, *suurustelevat* ja lähtevät ulkotyöhön; vaimo-  
väki korjaa pihdin loukkoon, lavasee laattian ja siivoilee muitakin paikkoja pirtissä. Kello 1:n jälkeen tulevat miehet *päivälliselle*, sitten menevät taas ulkotöihinsä, joista päivän nävön lopulla palaavat »pirtille,» taas käsi-töittensä kimppuun. *Ehtoota* syödään varhemmin taikka hiljemmin, koska vaan emäntä saa ruvan valmiiksi, ja maata mennään kello 9:n aikaan. Arkiomina syödään omin väjin pöydän alasessa päässä (joka on lavanalle päin), eikä siinä tarvita lautasia enempää kun pöytä-liinaakaan; astiat ovat enimmästi puusta, paitsi kiviväteja, joita kanssa on puu-vatein rinnalla. Mutta vieraille laitetaan ruoka pöydän yliseen päähän, liinan eli »tuukin» päälle, puisen taikka posliinisen lautasen ja veitsen kanssa; tähän aikaan on jo melkein joka talossa ottimetkin eli »kahveveli» ja pöytä-veitsi. Isäntä syö vieraan kanssa (sanotaan: »isäntä vieraan väärtti»). Arkio-tilassa on vaimoihmisillä, semmenkin nuorilla, tapa seisoa koska syövät miesten kanssa pöydältä; muutoin ei heillä olekkaan juur määrättyitä aterian aikoja, vaan ravitsevat itsensä koska kerkiävät ja missä sopii. — Miesten päivä-töinä on talvella karjanruvan, hakoin, poltinpuitten, hirtten ja muitten metsä-tavarain tuominen, niin myös

kotona puitten ja hakoin hakkaaminen, hevosten rukkuminen ja sonnan-veto, jossa viimeksi mainitussa naisväkikin on apuna, kumminkin luomassa navetosta rekeen. Naiset tekevät käsitöitensä päivin-puhtein, niin paljo kun kerkiävät karjaaskareilta ja ruvan laittamiselta.

Keväällä ja suvella nostaan varhemmin ja mennään maata myöhemmin, kun talvella. Nuoriväki muuttaa Vapun ja Erkin aikaan yö-vuoteensa pirtistä ulkokuoneisiin, joissa ilma on raitis ja vilpoinen, Mikon aikaan taas pirttiin. Suvi-laihoja katamassa ja muussa sontityössä, ojia luomassa ja perkaamassa, lehdessä, heinässä, elo-pellolla ja pellavain korjussa ovat miehet ja naiset eroitukset; hyväin taloin emännät vaan saavat olla kotona askareitten ja ruvan laitoksen tähden. Evästä kannetaan tano-kontissa, piimää ja kaljaa leilissä ja »plekussa.» Kelvollinen isäntä on ensimmäisenä väkensä edellä suvi-töissä, sillä iso eroitus huomaitaan olevan, jos väki kuulee: »menkääs työhön» taikka »tulkaas työhön.» Heinäaika, joka on Heinäkuun loppupuolella, pidetään raskaimpana; silloin nostaan auringon kanssa, haukataan vähä »suurus-palaa» ja ruvetaan niittämään, jota kaikki täysivoimaiset, naiset samaten kun miehetkin, niin myös palvelevaiset väkipuolukset tekevät noin 4 hetkeä. Se eroitus on kuitenkin etteivät naiset hio vikahdetansa, vaan ovat jo edelläpäin valinneet miehistä kukin hiojansa, tavallisesti sen, jonka muutoinkin pitää rakkaimpana; tämän ei tarvitse sentään paljaasta rakkaudesta hioa vikahdetta, vaan saa heinästä päästyä autetultansa viina-korttelin, liivi-kankaan taikka muun vähäisen palkinnon. Koska aamukaste rupee ruhosta katoomaan ja päivän helle rasittamaan, lakataan niittämästä syödään suurusta ja pannaan murkina unelle pariksi hetkeä. Sitten haravoitaan, jota lapsimaisetkin tulevat tekemään, ja kannetaan rukoja loppu-päivää; mutta jos ilma on sateinen, niin niitetään toisen päivän varaksi. Päi-

vällisellä\*ollaan kello 3:n aikaan ja ehtoollisella työstä päästyä, auringon laskeissa, jonka jälkeen päästään yö-levolle; sadeppäivinä ovat murkina unet pidemmät, ja maataan päivällisenkin päälle. — Sen siaan kun miehillä on erityisenä tehtävänä kaikkalainen kirves- ja juhta-työ (aidanpano, kyntö j. n. e.), saavat naiset suvis-aikana perkaella maita ohdakkeista ja rikkaruohoista ja lisäksi tehdä koto-askareita ja käsitöitä minkä verran joutuvat.

Syksyllä on riihi-työ mainittavin, johon ruvetaan kohta kun rukiit ovat leikatut. Aamuilla ollaan riihellä, siitä päästyä leikataan suvi-viljoja ja tehdään muita ulko-töitä. Riiket latoinensa ovat jo vanhuuttain olleet ulkona taloista, vaikkei juur kaukana; nykyisinä aikoina on muutama rakennettu moisio-maihin. Tavallinen vanhanaikainen riihi on niin laitettu, että puiminen ja kaikki työ tehdään samassa huoneessa, kun elotkin kuivataan, vaikka se välisti on peräti lämmin työväljelle. Kiuvas on avoin; sen vieressä »lavanalustan» puoli laattiaa vähää korkeampi kun muu laattia, joka on paksuista visuun liitetyistä hirsistä ja kutsutaan »tapannoiksi;» ylhäällä ovat »parret,» joille elot »ahdetaan,» kautta riihen, paitsi kiuvaan kohtaa, ja vielä ylempänä »vartaat,» pitkin katon alustaa, joihin suvi-laihon sitomia ripustetaan. Täysi riihi-väki on neljä vahvaa henkeä ja yksi väkipuolus. Tappamaan ruvetessa ladotaan elot tapannoille, sitoma sitoman kylkeen, sitten ne neljä henkeä tappaa varstoilla ja se väkipuolus kääntelee sitomat. Varstain kluput ovat vähäiset ja käyvät tajaan ja matalalta (muutoin kolahtelisivat parsiin), kaksi lyö kerottain samaan paikkaan. Tappajat kulkevat riihen päästä päähän, toinen pari yhtä toinen toista puolta, siksi että joka paikka on tullut kahteen kertaan tapetuksi. Sitomain siteet katkotaan kohta alvussa taikka sitten kun on kertaallensa tapettu; rukiin eloista leikellään latvat eli »ruoheet» paikoin ker-



taallensa paikoin vasta kahteen kertaan tapettua. Sitten pu-distellaan oljet ja ajetaan ovesta ulos, rouheet ja muut rehut ja tähat kootaan haravalla ja luudalla lavanalle, »riiho» (jyvät vihneinensä) jää laattialle. Taas pudotellaan usia sitomia par-silta, ladotaan uusi laattiallinen ja tehdään samat temput tois-tamiseen; sitten taas kolmanteen ja useampaan kertaan. Koska koko riihellinen näin on tapettu, lähtee yksi tappajista suu-rukselle, toiset jäävät pöyhimään ja puhdistamaan riihoa, josta haravoiten ja lavasten perkaavat tähkiä; viimeiseksi lapioitaan riiho läjään kynnyks-alle ja oljet sidellään lyhteiksi. Kaikki tämä työ käy niin sutevasti, että joka hengellä on aina teke-mistä, eikä koskaan tarvitse toisen toista odotella (sanotaan: »tiällä laiska riihesä on»). Se edellä suurukselle lähtenyt pa-lajaa riiheen viskaajaksi, koska toiset lähtevät pois. Mainittu työ on tehtävä tavallisella viskimellä, josta parhaat jyvät len-tävät edemmäksi, vastaiseen seinään asti (nämät kutsutaan »seinäisiksi»); heikommat jäävät puoli-laattiaan (kutsutaan »kie-leisiksi) ja vihneet lähimmäksi viskaaja. Sitten pohdetaan kumminkin ne kieleiset, jotka ovat vihneitten rajalla, taikka kaikkikin jyvät, jos oikein puhtaan puhtaita tahdotaan. Rii-hessä koottuja tähkiä kutsutaan »periksi,» ohran ja kauran vih-neitä »ruumeniksi.» Ei ole sanottavaa eroitusta talvi-laihoiin ja suvi-viljain riihitys-muodolla, paitsi mitä kunkin lain eri luonto välttämättömästi vaatii. Niin pujan kun jyvät ja vih-neet ovat saadut korjuun, survotaan rehut ja ruoheet niin myös perät, riihen laattialla, ja kannetaan »ruumen-komiin.» Riihityön päätteeksi, koska kaikki viljat ovat korjussa, pide-tään »surviaiset;» näiksi täytetään riihet oljilla, joita sitten, koko päivä pitkän aamupuhteen kanssa, survotaan silpuiksi, omin väjin ja päivämiehin. Survojat ovat parittain (niinkuin tappajatkin) ja kukin lyö kumppaninsa kanssa kerottain; parit kulkevat toinen toisensa perässä ympäri riihen laattiaa, väke-

vimmät edellä, heikoimmat jäljessä. Riihi survojinensa on jotensakin hyppysalin kaltainen, ja olisi yhtä hupainenkin, jos ei siinä olisi niin kauheasti tomua eikä niin raskasta työtä. Petkele on ainoa kalu, jolla silppuja tehdään; silppu-myllyä ei ole kenelläkään, enempää kun puima-konettakaan. Mutta vtskuri on juur nimeksi. — Uudenaikaisissa riihi-rakennuksissa on luva, jossa puidaan ja survotaan, mutta näitä ei ole vielä paljoa. Riihen lämmitys on isännän velvollisuutena. — Myöhemmin syksyllä on pellavain ruokkous, josta naiset pääsevät tavallisiin talvi-töihinsä; miehet loukuttavat puhteella. Kyntäminen, aitaïn ratkominen, hakoin karsiminen, kasken-hakkaus, niitun-perkaus, pihan-nostamus ja kalastus ovat miehillä päivätöinä, siksi kun talvi-keli tulee. Palkollisilla on tapa pysyä paikassansa Pyhäinpäivä-sunnuntaihin asti, huolimata Marraskuun 1:stä päivästä eli Pyhäinpäivän »santista,» jos se on alku- taikka loppu-viikossa.

### Tavat erinäisissä tiloissa.

Tervehdykseksi sanoo vieras tultuansa: »hyvää-huomenta» (hyvää-päivää taikka ehtoota), johon vastataan: »jumal-antakoon.» Samat sanat käytetään tielläkin vastuksiin tullessa ja ohitse mennessä, sekä tutuille että tuntemattomille. Vanhaan aikaan sanottiin: »kiäs-auks» (Kiesus avuksi). Lähtevä lausuu: »hyvästi-ny», jonka vastaus on: »hyvästi-hyvästi»; taikka »jumalan-haltuun,» vastaus: »haltuun-herran.» Ystävällisempi tervehdys on kätteleminen, jota seuraavat sanat: »jumal-an-terveeksi;» naisväki syleileekin keskenänsä. — Lakin pitää talonpoikainen mies päässänsä, huoneessa niinkuin ulkonakin, paitsi syödessä ja kirjaa käyttäessä; kuitenkin nostaa hän sitä, koska hän ulko-ilmassa tervehtää herrasväkeä, ja ottaa sen varsin käteensä herras-ihmistä puhutelllessansa, samaten myös huo-

neessa, jossa on herrasväkeä. »Pää on lakin naula» sanotaan, ja sen nostaminen käy kankeamaisesti, kumminkin köhnästään aina korvan juurta ennen kun lakkia liikutetaan paikaltansa. Avio-vaimon on pää enimmäiten peitossa, kumminkin syödessä, lasta imettäessä ja muissa tärkeissä toimissa. — Herrasväjelle kumarretaan, muttei muille ihmisille. Muutamat akat syleilevät uljaitten ihmisten polvia. — Pieniä lapsia suutelevat naiset, mutta isoin ihmisten suutelemista ilvoksutaan. — Vaimon puolta ei suurin kunnioiteta, kuitenkin pitää se kokous-tiloissa (luku-sioilla, rippiskoulussa j. m.) penkinpuolen pirttiä, joka aina on arvokkaampi lavanalustaa, ja miehen puoli kokoontuu lavanalle\*). — Teititteleminen on ollut tapana jo näiden ihmisten muistin ajan, vaikkei ennen niin isossa mitassa kun nyt. Vanhuuttain oli kaikkia sinuteltu kaikilta; sata vuotta sitten teititeltiin jo herroja ja muitakin uljaita vieroja, paitsi juur joku piti vanhaa tapaa näitäkin kohtaan; vähitellen rupesivat lapset teitittelemään vanhimpiansa, tänaikaiset ijälliset ovat vielä sinutelleet lapsina ollessansa. Nyt teitittelee jokainen vanbimpiansa ja kaikkia vanhoja niin myös uljaita nuoriakin, moni aviokumppaniansakin ja muita yhtikäisiänsä; muutama vaimo-ihminen kaikkia ihmisiä.

Naima-vehkeet käyvät monellakin muotoa, vaikkemme kerkeä tässä juttelemaan muuta kun mainittavimpia. *Puhemmiehet* (jotka kuitenkin useimmasti ovat vaimoja) juoksentelevat naimista yllyttämässä ja valehtelevat tavallisesti sekä naivalle että naitavalle lisää rikkautta, toimellisuutta j. m. Jos naiskauppa tulee, niin saa puhemies paidan palkaksensa. Usea naimaan lähtevä ottaa puhemmiehen apulaiseksensa, ja antaa sen ajaa asiaa, ollen itse näytteenä vaan. Ensi kerralla kuis-

---

\*) Pohjanmaalla ja Turunmaalla olen nähnyt naisväjen kokoontuvan halvemmalle puolelle eli lavanalle.

kuttelee puhemies naitavalle ja naittajille kaikellaista hyvää kosio-miehestä ja kyselee mitä etuja naitavan myötä seuraa; jos ei kauppa tahdo menestyä, niin mennään pois, mutta tullaan taas viikon taikka parin takaa. Välisti jätetään *kihloja* puoli-väkisinkin, koska naitava on kosijan mieleinen. Kelpo taloissa ruokitaan ja juotetaan kunniallisia naipa-miehiä silloinkin, koska ei anneta niille lupaa toistamiseen tulla. Sitten vasta, kun kauppa on saatu hyvään alkuun, rupee sulhanen yksinänsä käymään, tavallisesti öisinä aikoina; naapureilta pyydetään salata asiaa siksi että kuulutus kirkossa kumahtaa. — Vanhaan aikaan pidettiin *kihlanjaisia*, joihin kutsuttiin pappikin pitämään soveliaita loruja. Nyt ovat nämät jo jääneet, ja »kihlaisiksi» kutsutaan ensimmäistä kuulutus-sunnuntaita, jona morsiamen kotiin kutsumata kokoontuu paikkakunnan nuori kansa hyppäämään. — *Häitten* pitäminen on vähentynyt vähentymistensä. Enin osa parikuntia yhdistetään papin tykönä, morsiuskruunuta ja kaunistuksita, eikä niillekkään, jotka kotonansa vihjittää, pidetä kun harvastansa pitkiä häitä. Koska tänaikaiset kahdenpuoleiset häät ovat tulleet muinoisista, monilla menoilla kaunistetuista häistä, joiden tavoista ja tempuista on useoita jätetty pois, milloin enemmän milloin vähemmän, niin sopii ottaa tähän näytteeksi semmoinen muoto, kun oli kelpo häillä, nyt 40 vuotta takaperin ja osaksi jälkeenkäin. Häät pidettiin (niinkuin vieläkin) sekä sulhasen että morsiamen kotona, kummassakin koreiltiin pirtti ryijyillä, vippelöillä, raideilla ja muilla vaatteilla, että seinät ja katon puoli (päre-orsista ja jakohirresta asti) olivat varsin peitossa; sen paikan kohdalle, johon vihkituoli oli asetettava, ripustettiin kattoon korea huivi ja lavanalle, muurin viereen tehtiin eri kotus, jonka kahdeksi seinäksi pantiin kaksi vuodeppeittoa roikkumaan katosta. Tässä kotuksessa oli kumottu amme, jota »kenkki-pöydäksi» kutsuttiin; häitten aikana pidettiin kenkki-pöydällä kaikellaisia ra-

vinto-aineita ja astioita, joiden joukossa hirmuinen toro-kylki-  
neen haarikas oli julkisin. Kumpaankin häätaloon kutsuttiin  
kaikki sukulaiset orpanoihin, lankoihin ja langon-lapsiin saakka  
ja oman kylän väki. Se on kaikkina aikoina pidetty sopi-  
mattomana että koko väki talosta menisi pitoihin, vaikka kyllä  
joka-ainoa henki on kutsuttu ja monin kerroin varoitettu tule-  
maan »kaikella-muotoa»; kuitenkin karttuu, kun kaksi sukua  
tulee yhteen, 80- ja 100-kin taikka toistakin sataa henkeä  
vieraita. Häät alkoivat Tiistai-aamuna, jona vieraat kokoon-  
tuivat kumpaankin paikkaan suurukselle; samassa tuli viulun-  
soittajakin eli »pelmanni». »Edeskäyviksi» oli jo edelläpäin  
valittu nuoria michiä. Sitten lähdettiin sulhasen kotoa morsia-  
anta noutamaan kaikin väjin; paitsi sulhasen vanhimmat jäivät.  
Edeskäyvät tulivat morsiamen kotiin ratsastaen, vähää ennen  
kun ylkä muun väjen kanssa. Täällä ei olla heistä juur mil-  
länsäkään, kysytään vaan: »mitä miehiä ollaan» ja »mihin matka».  
Miehet vastaavat mitä sukkelimpaa huomaavat ja pyytävät yö-  
siasa. Heitä neuvotaan saunaan, riisiin ja naapuriin, ja kun  
eivät kohta lähde, niin ajetaan ajamalta ulos portista. Samat  
yö-sian pyytäjät tulevat taas toisen ja kolmannenkin kerran  
taistelemaan puheitten sukkeluudella; viimein ovat morsian-  
puolen miehet vihastuvinsa ja tiuskaavat: »onko teitillä vei-  
tikat passiakaan.» »On kyllä», vastaa yö-sian pyytäjä, siep-  
paa pullon plakkaristansa ja taritsee vastustajolle. Nämät epi-  
vät: »viittimmekös noitten passia ruveta lukemaan»; ottavat  
kuitenkin pullon, ryyppäävät ja sanovat: »aha, ompa parempia  
miehiä kun luulinkaan.» Nyt tullaan iloisiksi, viulun soittaja  
tulee piilosta ja rupee vinguttamaan, sulko joukkonensa, jonka  
etupäässä hänen viulumiehensä »vetää marsia» kaikin voimin,  
rientää pihaan, ja ne äsken niin tylyt morsian-puolen miehet  
ovat nyt hevosia päästämässä, viinaa ja sahtia tarjoomassa. —  
Kohta tapahtui vihkiminen, 5—6 naimatonta miestä piti telttaa

yhdeltä syrjältä ja sama luku nuoria tyttöjä toiselta; sitten toivoitettiin nuorelle parille onnea kättelemisellä ja ruvettiin ruvalle pariksi hetkeä. Kautta pirtin perän oli pöytä, jonka taa istui nuori pari, pappi, kaase ja mitä herrasväkeä oli: uljamat talonpoikaiset talutettiin puoliväkisin peräpöytään; lisäksi oli kolme pöytää rinnatusten, yksi pitkin sivu-penkin viertä, toinen keskellä laattiaa, kolmas, lyhempi, lavanalla, kutsuttu »juoppoin-pöydäksi». Koska vieraat eivät mahtuneet kaikki näihin yhtähaavaa, tulivat loput »jälkipöytään». Jokaiselle vieralle oli pöydällä puu-lautanen ja lusikka, mutta veitsen sai kukin ottaa omasta plakkaristansa, taikka tulla toimeen hampailalla. Perä-pöydässä oli pappi lihain leikaajana ja kaase pannukakon. Morsian söi yaan hiukan, mutta otti kuitenkin kaikellisista herkuista osansa lautaselle, jonka ruvalta päästyä vei saunaan ruotivaivaselle. Sitten jatkettiin pitoja pelaten ja hypäten yöt-päivät, paitsi ateria-aikoja, joina pirtin laattia oli pöytäin hallussa. Sahti-tuoppi ja viina-pikari kulki lakkaamata mies mieheltä. Keskiviikkona ehtopuolella pidettiin hyvästijättö-loru, veisattiin virsi ja lähdettiin sulhasen kotiin, kaikin yhdessä joukossa. Morsiamen vanhimmat eivät koskaan lähteneet saatto-seuraan. Edeskäyvillä oli viina-pullot, kutsutut »nuijiksi», joista antoivat pään porotusta kaikille miehille, kun tiellä kohtelivat, ja morsiamen helma oli täynnä pieniä kakkuja, joita heitteli katseleville naisille ja lapsille. Koko matka ajettiin kelpo kyytiä, eikä senvuoksi tarvinnut joukon seisahdella, vaikka edeskäyvät nuijailivat miehiä, sillä ne ratsastivat taas sitä kiivaampaa karkua, koska olivat viivytelleet. Tästä ajamisesta on tullut sanantapa: »ei hepo häitä kiitä.» Sulhasen äiti otti vastaan ja syleili miniäänsä jo pihalla. Ensiksi pidettiin tulo-loru ja veisattiin virsi; sitten syötiin juotiin ja hypättiin samaten kun morsius-talossakin; ateriat päätettiin virrenvärsyllä. Keski-viikko-ehtoona myöhään päästettiin morsian

raskaasta puvustansa, jossa oli ollut kaksi päivää ja yhden yön riisumata. Morsius pukuna oli musta hame ja miehusta, kullan kirjava jokapaikasta, kultalehdistä tehty kruunu ja sen ympärillä kaikellaisia kullan, hopean, lasin, punaisen silkin ja muiden loistavain näköisiä korituksia, puolta kyynärää korkealle päästä, kaulassa ja ranteissa helmiä ja käätyjä, sormissa sormuksia, niin paljo kun sopi. Pujettajana eli kaasena oli joku nainen herrassäädystä. Morsius-vuoteella, joka tehtiin kumminkin suvis-aikana luhtiin taikka puotiin, piti nuoren parin makaaman hyvin liki toinen toistansa, muutoin sanottiin pirun tunkeuvan väliin ja pysyvän siinä riidan rakentajana. Tuorstai-aamuna ilmestyi morsian myssy-päisenä ja tellanpitäjät taritsivat kaikille vieraille ja kerjäläisillekin hänen »päänpeittoisiansa»: viinaa, olutta, juustoa ja kyrsää, joita ottaessa ja syödessä soitettiin ja laulettiin omituista nuotta (»tällä haavaa, tällä haavaa saadaan juustoo ja kakkoo»); samassa tilassa pidettiin kanssa joku puhe eli loru. Perjantai-aamuna saatiin sulhon päänpeittoisia samalla muotoa; ehtoo-puolella riideltiin sulhosta, jota naineet miehet kokivat viedä hypystä pirtin perään, naimattomat oven suuhun. Sitten lähti morsiamen suku menemään takaisin morsius-taloon, mutta tieltä palasivat edeskäyvät, kun olivat huomaavinsa morsiamen tapaturmasta kadonneen, ratsastivat röyhkeästi hevosinensa päivinensä pirtiin, jos eivät sulhon puoleiset olleet ovissa, oluttuopin kanssa estämässä, ja huusivat: »mis' on se yks', kun on jäänyt joukostamme tänne.» Heitä suositeltiin juomilla ja saatettiin kunnialla ulos portista; mutta jos he saatiin juovuksiin, niin valettiin kylmällä vedellä ja tehtiin pahempaakin koiruutta. Kummastakin häätalosta läksivät vieraat sitten kotionsa, muutamat jo perjantai-ehdoon, toiset vasta lauantaina, ja saivat lähteissänsä »kyläkakkoja, niinkuin olivat tuoneetkin häihin tullessansa. — Jos taas sulhanen oli naimisessa asuntoa muut

tava, niin tuli morsian sukunensa häntä noutamaan ja alkupuoli häistä pidettiin hänen kotonansa, loppupuoli morsiamen kotona. Morsiamen velvollisuus oli (kummassakin tapauksessa) lahjoa sulhon ominaisia vaatekaluilla ja vähä syötävälläkin; »nanopin-paidan» piti oleman erittäin hyvän. — Tämmöiseen muotoon tulevat kahdenpuoleiset häät vieläkin, ja enimmäkseen ovat vielä entisellensä, vaikka muutamia temppuja on jätetty pois ja toisia muuteltu. Pirtin koreilemisesta, kenkipöydästä, yö-sian pyytämisestä, sulhoriidasta (eli leikistä) ja morsiamen takaisin tahtomisesta ei huolita enää, eikä morsian säästä ruokaa ruotivaivaiselle; lihat ja pannukakko tuodaan nyt leikattuina pöytään ja perä-pöydässä on posliini lautasia veisten ja otinten kanssa; kahvi ja useat kaupungin-tavarasta laitettut herkut, joista muinen ei tiedetty mitään, ovat tavallisia päänpeittoisiakin on nykyisin toistakymmentä laia; morsiusvuode on kammiossa; viulunsoittajain rinnalla on paikoin puhaltajakin m. m. — Yhdenpuoleisia häitä pidetään tiistaina taikka tuorstaina ja ne kestävät korkeinansa toisen päivän perään; vieläkin vähäisempiä on välisti sunnuntaina, ehtoo-puolella. Perjantaina ei mene kukaan vihjille, eikä kirkossa enää näinä vuosina ole vihjetty kun juur harva pari.

Se joka naimisen kautta on muuttanut asuntonsa, tulee kumppaninsa kanssa viikon päästä entiseen kotiinsa vieraisiin eli niinkuin sanotaan, »hiiriänsä päästämään».

Lapsia saadaan saunassa. Koska iloinen sanoma sieltä tulee pirttiin, annetaan *varpaisiksi* viinaa juustoa ja kyrsää, taikka kahvia ja plöröä, joka-ainoalle talossa asuvalle hengelle *Ristiäis*-pitoja pidettiin vanhaan aikaan, mutta nyt ei enää kun juur harvastansa, eikä niihin harvoinkaan kutsuta paljoa muita, kun pappi ja kummit. Tavallisesti viedään lapsi papin tykö ristille, välisti kirkkoon.



Niin pijan kun ihminen lakkaa hengittämästä, pidetään hän kuolleena, pestään, pujetaan ruumiin-vaatteisiin ja viedään iki-soki ulko huoneesen talvellakin. Tämä kaikki tehdään niin viivyttelämätä, että ripittäjä, jota sairaalle noudetaan, välisti on löytänyt ruumiin jo puodissa makaavan. *Ruumiinpuku* on valkoinen, paitsi housuja ja kaulaliinasta täysi-kasvancilla miehillä. *Arkku* maalataan enimmäiten mustaksi, nuorille kanssa jonkun muun väriksi, muttei punaiseksi koskaan. Lasten ja neitseitten arkun kannelle tehdään tavallisesti *kruunu* taikka *seppel* kultalehdistä; välisti naulataan se hautamerkin päähän. Vanhanaikainen *hautamerkki* on risti, uudenaikainen pystytetty lauta, johon vainajan nimet syntymä ja kuolema on kirjoitettu. Hautaus tapahtuu sunnuntai-aamuna, jona uljaimmat ruumiit tuodaan kirkon tykö; toiset kaikki ovat jo aikaa ennen tuodut (arkiominä on juur joku joskus haudattu). *Kelloja soitetaan* uljaimmille 5 kertaa, nimittäin »sanoma-kellot» kohta kun kuoleman tapaus on ollut, »haudan-avaus kellot» perjantaina ennen hautausta, »taati-kellot» ruumiin tullessa kirkon tykö, »ruumiinkellot» ruumista saatettaessa veisulla hautaan, ja »lähtö-kellot» kirkosta päästyä; toisille 4, 3, 2 taikka 1 kerta. Enimmälle osalle kuolleita ei soiteta ollenkaan kelloja. *Peijaisia* eli »maahanpaniaisia» pidetään sunnuntai ja paikoin maanantaitakin jatkoksi; niissä syödään ja juodaan samaan mukaan kun häissäkin, muttei hypätä.

Lukusioissa pidetään kanssa pidot, joissa sukulaiset ja lahvon isännät emäntinensä ovat vieraina päivän taikka kaksi; hyvänsuopaiset vierastiat antavat aterian kaikelle luku-väjelle. Ei tästä tavasta tahdota luopua, vaikka papit välisti ovat neuvoneet ettei lukusioissa pitäisi olla pidot.

Työt tehdään enimmäiten omin väjin ja palkatuilla päivämiehillä; kuitenkin pidetään välisti *talkoita*. Sunnuntai-ehdoonä heinän aikana pitää joku joskus »niitto-talkoon», jossa kokoon-

tunut työväki saa palkastansa ruokaa ja juomaa vaan. mutta niitä yltäkyllin. Samallinen on »leikko-talvo», jota myös välisti pidetään, yljän kiiruhtaessa. »Kehru-talkoita» pidetään arki-päivinä, koska emännillä on villoja kooksi. Palkollisten määrä-viikoilla pitävät muutamat piijat »pellava-talkoita», joihin saavat renkejä loukuttajiksi ja toisia piikoja klihtaajiksi. — Useammin on »hirsi-talkoita», joissa hirsiä tuoneilla ei ole sen enempää työtä tehtävää; siis syödään ja juodaan vaan, niinmyös lyödään korttia, »heitetään» puukkoa ja piippua\*). Samanmoisia ovat »puu-talkoot», joilla metsättömät perheet hankivat poltinpuita itsellensä.

*Sirpinsiliäisiksi* kutsutaan viimeinen ateria elon-aikana, koska sirpit saadaan panna korjuun. Tämä on herkullisempi muita aterioita, muttei sentään pitoin nimeä ansaitseva.

*Nimipäivänänsä* on jokaisen velvollisuus maksaa »koussia», se on: antaa aamulla kohta nostua kaikelle talon väjelle viinaa, kahvia taikka muuta »suun avausta», niinmyös kylälisille, jotka päivällä osaantuvat taloon tulla ja hänen kohdella. Joka ei maksa koussia, ansaitsee vietää läättiin, ja viedäänkin välisti; usein menee tämä häpeällinen rangaistus paljaissa uhkauksissa. — Muutamat ovat ottaneet tavaksi kutsua nimipäivänänsä kylällisiä suun-avaukselle.

Joulu on juhlista julkisin; siksi köyhäkin kokoo varoja, »kettukin kenkirajoja» (sanotaan), kerjäläinenkin menee mökkiinsä ja se, jolla ei kotoa ole, pysyy kumminkin pari päivää alallansa. Joulua valmistellaan jo viikkoja edellä: pannaan sahateja, tehdään kynttilöitä ja joulu-päreitä, leivotaan kyrsiä, ja lapset lukevat päiviä. Vanhanaikaisen pirtin musta katto peitetään päreillä, joita taitavasti ladotaan monenmuotoisiin siipiin, ruutuihin ja risteihin; välisti koreillaan seinätkin koska päreitä

---

\*) Kalun vaihetusta näyttämätä ja näkemätä kutsutaan heittämiseksi.

liikenee, muutoin pestään niitä. Aatto-ehtoon hämärässä alkaa juhla: silloin tullaan vihtomasta, otetaan puhtaat paidat ylle, laattia peitetään oljilla, joita sitten kutsutaan »joulu-rehuiksi», pöydälle levitetään kirjava vaate ja sen päälle yliseen päähän pöytä-liina, jolle emäntä panee runsaasti ruokaa. Nyt nautitaan parhaita herkkuja, kun on voitu taikka raskittu laittaa, ja juodaan sahtia; ehtoollinen päätetään joulu-virrellä. Sitten kokoonnutaan taas pöydän ympärille ja veisataan yksimielisesti kaikki joulu-virret päästä päähän. Koko yön palaa kynttilä, jonka valossa on hupainen nosta »puoliyö-ruvalle», koska herätään; eläimiä kanssa ravitaan yö-sydännä, ja hevosille annetaan sahtiakin, että ne sitten sitä tuimemmin juoksevat kirkolle. Kirkossa joulu-aamuna nähdään usealla hirmuisen paksu, muutamalla monihaarainen kynttilä. Loppupuoli joulua ei ole enää niin juhlallinen kun alku; sillä herkut rupeevat vähene- mään ja juopot pitämään ilkeätä menoa. Kolmantena ja nel- jäntenä joulupäivänä, eli »keskimäis-» ja »jälkimäis-pyhänä» pi- detään leikkejä ja tehdään juur hiukka työtäkin; näitä päiviä kutsutaan yhteisellä nimellä »pikku-pyhiksi» ja »puolipyhiksi». Rehut korjataan paikoin ensi-arkiona, enimmäten Uudenvuoden huomisin, paikoin vasta Loppiais-huomisin. Viimeksi mainittu päivä »hiiva-nuuti» nimeltä, on kanssa ehtopuolella pikku- pyhä; silloin tehdään joku joukosta »nuutiksi»: pannaan tuohi kasvoille ja turkki väärinpuolin ylle. Nuuti taritsee tuhkaa nuuskaksi ja tekee kaikellaisia ilveilyksiä käyden talosta taloon, joukko miehiä seurassa. Kysellään: »onko vielä hiivoja: jos ei, niin tappi tynnyristä.» Tämä merkitsee joulun ja sahdin loppua, niinkuin sanotaankin: »Tuomas kulta joulun tua, hiiva- nuuti poijes viä.»

*Paavalinpäivänä* keitetään joka-ainoassa kodassa her- neitä ja *Kynttilänpäivänä* puuroa. — *Laskiaisena* pidetään monia tapoja, jotka muinen ovat olleet taikauksia, ja puhutaan

niiden merkityksistä vieläkin, vaikkei enää suurin uskota. Edellisenä syksynä teurastettuina sikain sorkat keitetään ja syödään laskiaisena; luut niistä pitäisi vietämän rikkomata metsään, muttei viedä sentään. Papuja, lihaa ja makkaraa tulee syödä kelpo lailla, yhdeksän kertaa. Sonnan-veto on tavallinen työ, ja sanotaan että pitäisi vietämän kumminkin yksi kuorma, jos ei enempää kerjittäisi; sitävastaan on kehräystä vältettävä, etteivät lampaat tulisi pyörölle. Naiset pitävät hiuksensa hajalla kaiken päivän ja sanovat siitä tulevan hyvän pellavain menestyksen. Lapset »laskittelevat» kelkoillansa aamusta ehtoosen, isot ihmiset vasta työstä ja vihtomasta päästyä, huudellen: »pitkiä-pellavia, hianoja-hamppuja, nauriita kun nurkanpäitä, räätikkäitä kun ihmisen-päitä ja tupakki-kultaa kansa.» Vihtomassa pitäisi oltaman ääneti, etteivät hyttyiset ja muut syöpäläiset vaivaisi suvella; naiset tätä neuvoa seurailevat, mutta miehet eivät huoli näin kaukaa pelätä pieniä eläviä, vaan kokevat kaikella lailla saattaa naisiakin puhumaan taikka nauramaan. — *Pääsiäisen* aikaan käydään »kuultelemasa», se on: mennään ehtoolla hiljan rikka-tunkiolle taikka kiivetään kolmasti siirretyn huoneen katolle odottamaan jotakin enteitä eli »aaveita», näkyviä taikka kuuluvia. Kuulteliain pitää oleman ääneti; jos joku joukosta sanoo sanankin taikka naurahtaa, niin pitää mentämän toiseen paikkaan. Välisti menee joku koirankurinen pelvottelemaan kuultelioita. Kiikku tehdään pääsiäiseksi ja hajoitetaan taas kohta sen jälkeen. Pikkupyhinä ovat toiset työssä, toiset jouteella. — Keväällä koska naisväki menee ensi kerran ulko-työhön, koetaan sitä kaikella kaivaluudella tervata; paikoin on tämä tapa myös koska joku muuttaa vuoteensa ulkuhuoneeseen. — »*Helunta-lauvantaina* uusi vihta vihdotaan, voinen puuro keitetään, tyttäret kodon tulevat, tuavat juuston tullesansa, viävät viisi männesänsä, syävät kuusi ollesansa.» Uusi vihta heitetään saunan katolle

ja katsotaan minneppäin tyvi osaantuu; jos se osottaa kirkkoon päin, niin sanotaan aavistavan heittäjän kuolemaa. »Helaa-valkeita» tehdään ehtoisilla, enimmiten maanantaina ja pikkupyhinä; näiden ympärillä pitävät nuoret iloa, mutta päivät pikkopyhinä ollaan tavallisesti työssä. — *Juhanneksenpäiväksi* eli »mittumaariaksi» tuodaan koivuja ja muitakin lehtipuita pihaan ja seinuksille, muutamissa paikoissa tehdään lehtimaja; huoneita koreillaan sisäpuolelta kukkasilla, tuomen ja pihlajan oksilla j. m. Aarnihautain luullaan palavan Juhanneksen yönä, ja joku menee niitä silloin hakemaan. — *Pyhäinpäivän* aattona sulautetaan tinaa ja kaadetaan veteen; siitä kuvasta, joka vedestä löydetään, ennustellaan sitten tulevia asioita. Seuraavana sunnuntaina ja maanantainakin eli »runtuna» pidetään hyvää suuta palkollisten tähden, jotka nyt ovat vuotensa päässä.

## Leikit.

Muoin olivat vanhatkin leikeissä osallisina, mutta nyt eivät tahdo enää viitsiä, taikka pitävät niitä synnillisinä. Nuoret, jätettyinä ominpäinsä kisailemaan, hairahtuvat usein irstaisuuteen, ja sentähden on moni siveä nuorikin ravennut leikkejä kavoksumaan: moni on kokenut yksinäisyydessä hankkia itsellensä huvitusta (jota paitsi ei ihmisen nävy tulevan toimeen) ja joutunut viinapullon toveriksi. Lapset pitävät kuitenkin leikkejensä, vaikka niitäkin kielletään; ne eivät saa oluksi ilman. Joulurehuin aikana *soudutaan* ja *suutarin silmää puhkastaan*, niinmyös ollaan *paistisilla* ja *vorskosilla*; koko talvis-aikana on pirtissä soveliasta olla *kätkösillä*, *ihmeisillä*, *kuninkaisilla*, *sarvisilla*, *panttisilla*, *parisilla*, *hivrisillä*, *seulasilla* ja *sokkosilla*, ollaan myös *ovileikkisilläkin*, vaikkei niiden luulisi pakkasella ketään huvittavan. Keväällä ja suvella ollaan ulko-ilmassa *lymmyksillä*, *näkkisillä*, *hiippasilla*, *kori-*

*silla ja lampaisilla*, niinmyös lyödään *pilppua, klootua, kiekkoa ja palloa*, heitetään *tonttua, seinärahaa ja nappikuoppaa*. Kaksi viimeiseksi mainittua ei ole kehuttavia leikkejä, koska niissä tapahtuu tavaran voittaminen ja menettäminen.

*Kortin-lyöminen*, joka on pakottanut pois parempia huvituksia ja parikymmentä vuotta takaperin oli peräti isossa vallassa, on sitten nähtävästi vähentynyt; kuitenkin pelaa moni vielä »turakkaa», »myllymattia» j. m., mutta harvoin rahan päälle.

Vanhaan aikaan oli *polska* ja *minuetti* kahden tavallisia; nyt hypätään enimmästi *valssia* ja *katrilla*, lisäksi muita monellaisia hyppyjä.

Lapset ja välisti isotkin ihmiset »*puhuvat juttuja*» huviksensa. Toisinansa »*pannaan arvautuksia*» ja viedään »*Himolaan*» se, joka ei osaa vastata määräytyitä arvoituksia. Tämä vieminen tapahtuu seuraavilla sanoilla: »Matti (Jussi taikka Mikko) menee Himolaan, lusikka rekena, hiiri hevosenä, sammakka satulana, kärke piiskana, sikalisko suittina; Himolan koirrat Mattia haukkuun» j. n. e. Jos häväistys-lorun aikana Matti unhottaa mitkä ne arvoitukset olivat, joista hän tuli kiinni, niin ei saa perästäkään tietää niiden selitystä.

## Ravinto.

Ruoka on hyvä, sekä kohtuullinen että terveellinen. Joka-päiväinen leipä on rukiinen, hapan ja kuivattu, paitsi välisti köyhillä tölliläisillä, joita hätä vaatii sekoittamaan periä ja muita huonoja aineita leipäänsä. Aterioita on kolme: *suurus*, *päivällinen* (jota myös kutsutaan »puolipäiväksi», paikoin »murkinaksi») ja *ehtoollinen* (taikka »ehto»); näiden perusteena on leipä ja *silahka*, sitten lisinä muuta laia, tavallisesti *piimää* kumminkin, jos ei keitosta. Silahkan siassa on joskus järvi-kalaa ja sen puutteessa »suolavettä» (kalanlaukkaa taikka suolattua maitoa), piimän puutteessa »varitaikinaa» leivän sär-

pimenä. Muutteeksi on, useammin taikka harvemmin, kohtanimiteltäviä keitoksia, taikka *makkaraa*, *sylttyä*, räätikäs- ja nauris-*hautaa*, mitä milloinkin. — Leivän kanssa syötäviä keitoksia ovat: *kokonaiset perunat*, joita kastetaan suolaveteen (kalan taikka lihan laukkaan); *perunavoi* eli sulpatut perunat, joiden höystönä on vähä maitoa taikka voita ja hyvin suolaa; *peruna-keitti* eli »peruna-suolavesi», se on haljellut ja liemessä keitetyt perunat maitoa, lihaa, taikka »muruja»\*) höystönä; *lokkokeitti*, samallinen, mutta nauriista taikka räätikkäistä; *maito-keitti*, keitetty maito, suolaa ja leivän paloja seassa; *kalja-keitti*, samallinen kaljasta, hiukka jauhoja sakuna; *kala-keitti* eli »tuoreet kalat», jotka maidolla höystetyssä liemessä keitetään ja sen kanssa syödään (silloin harvoin kun niitä on). Leivätä syötäviä ovat: *papuruoka*, herneistä, jauhoilla suurus-tettu ja ihralla taikka muruilla höystetty (välisti syödään keitettyjä herneitä kuiviltansa); *velli*, useanlainen; *puuro*, neljälläinen (rukiisista taikka ohrasista, suurista taikka pienistä jauhoista), särpimenä eli »kasena» piimää taikka maitoa, välisti voi-silmäkin; *klimppi-ruoka*, välisti; »*pavun-palvot*» kanssa välisti, koska niiden aika on. *Paistikkaita*, perunoista, nauriista ja räätikkäistä, on tapa syödä aterian välillä. *Puntari kaluksi* kutsutaan voita, juustoa, lihaa ja isoa kalaa; tätä saa työväki heinän- ja elon-aikana, surviaisisti ja koska vaan raskaimpia töitä tehdään, sekä ateria-ruvaksi että »suurus-palaksi» ja »ehto puoliseksi». Keitokset myös ovat raskaina aikoina mavukkaampia, kun muulloin. Eväskonttiin pistetään puntarikalua silloinkin, koska sitä ei kotona anneta.

Pyhä-päivinä on kanssa, enemmän taikka vähemmän, puntarikalua pöydällä; ja mitä isompi juhla sitä herkullisempi ruoka.

---

\*) »Muruiksi» eli muru-höystöiksi otetaan teuraista kurkut, keuhkot, sydänkarsina j. m., jotka pienennetään ja suolataan.

Joulu pyrkii pitoin rinnalle. — Pito-ruokina ovat: useanlaiset leivät ja kyrsät (rukiista, ohrista ja nisuista), puntarikalu; *peruna-suttu*, jota kalan kanssa syödään, *liko-kala*, *tuore-kala*, *ryyni-makkara*, *käristys*, klimppi-ruoka, *ryyni-puuro*, monellaiseit *paistit*, joiden myötä seuraa *kasta* eli »soosia» (piparuutista sinapista j. m.) ja *pannukakko*; niinmyös näiden lisäksi uudenaikaisia herkkuja väskynöistä, rusinoista, riis-ryineistä ja muista makeaisista tehtyjä.

Juomana on *kalja* tavallinen jokapäivä; sitä laittaa jokainen itsellensä — jos vesi on tuopissa, niin on huonosti laita. Kaljaa tehdään peräjauhoista ja juur harvoin katajan marjoista, pannaan vaan vähä mallas-taikka vilja-jauhoja höystöksi. — Pidoiksi ja isommiksi juhliksi pannaan *sahtia* ja *olut-takin*. — Viinaa nauttii enimmästi miesväki; muutamat niin paljo kun saavat, toiset vaan aamu- ja ruoka-ryyppynsä, toiset maistavat vähän, muutamat eivät ollenkaan. Vaimoväjestä on harva juoppo; usea kuppari ryyppää ryyppyn pohjaan, tulemata sentään työssänsä viinalta voitetuksi, mutta enin osanaisia kašttaa vaan hiukan huuliansa, koska viinaa tarjotaan suun-avaukseksi. Vanhanaikaiset ihmiset taritsevat lapsillekin viinaa. Mitä herkullisemmat ruvat ovat kussakin tilassa, sitä runsaampi on viinan tarjo; niinmuodoin vähin tavallisessa arkio-elämässä, runsaampi heinä ja elon aikana niinmyös pyhäpäivinä, ylläkylläinen Jouluna ja pidoissa. *Rommia* ja *saksanviina* on uljaimmilla vieraan varana. — *Kahvin* juominen on tullut tavaksi vasta viimeis-kuluneina aikoina. Nyt 40 vuotta takaperin ei ollut kahvin-keitintä muilla, kun herrasväjellä, mutta tähän aikaan on se jo melkein kaikissa taloissa, useissa tölleissäkin ja mökeissä. Monessa paikkaa juodaan kahvia jokapäivä, toisissa vaan juhlina ja erinäisissä tiloissa, vierasten kanssa j. n. e. Kahvin ja viinan sekoitus, *plörö* eli »punsii», maistuu muutamille hyvin.



Tupakkia polttaa enin puoli miehiä ja muutama poikannulkkikin, harva vaimoihminen ja sekin salaa; suussansa pitävät useat vanhakko-miehet ja ruokottomat nuoretkin. Nuuska on ijällisillä akoilla huvituksena. — *Omakasvuiset* eli »nave-tontakuset» ovat tavallisia tupakeita; paikoin pidetään vieraille ja itsellekin *kartuuseja*, joista »kasakka» on paras (juur nimeksi olen kohdellut »vaakunaakin»).

## Vaatteet

ovat vieläkin enimmäksi osaksi koto-kuñomia, vaikka nykyiseen aikaan ulkomaan kankaita enemmän pidetään kun muinoin. Vaatteen-parret vaihettuvat usein, eikä mitään muotoa taideta kutsua omituiseksi. Näin on ollut laita jo 40 ajastaikaa.

Juur harvastansa elää vielä vanhoja miehiä, jotka pitävät nuoruuden pukuansa: lyhykäiset housut, pitkät »liivit» ja »tröijyt,» kumpaisetkin körtilliset, tröijyin verosta juhllallisissa tiloissa »jaku,» ulottuva puoli-sääriin ja nilkkoihinkin, pitkävartiset pikisaumaiset saappaat, pikku-lekkainen »kaprokki» kylmän aikana, sudenkoipiset kintaat ja karva-lakki talvella, koiran, ketun taikka hillerin nahasta. Nyt tavallisina miehen vaatteina ovat: *roima-housut* (nilkkoihin ulottuvaiset), körtittömät *liivit*, joiden selkämys on hapuria taikka liinaa, lonkkoihin ulottuvaiset lyhy-körttiset *tröijyt*, polviin ulottuva *jaku*, pumsatut taikka »rantin kansa tehdyt» lyhyvartiset *saappaat* ja *kengät* (»nilkka-kengät» ja »avosuiset»), lammasnahkainen veralla päällistetty ja »siperian-nahalla» kaulustetta *turkki* eli »pälsyt,» leveä-lekkainen *kaprokki*, ja *lakki*, yhdellä yhdenmoinen toisella toisenmoinen; arki-vaatteina myös: *takki* eli »umpi-takki» ja *mekko* eli »halki-takki» säkkikankaasta (edellinen kaulukseton ja pidettävä kumpi puoli hyvänsä edessä, jälkimäinen kauluksellinen ja halki edestä), *tallukkaat*, *tanokkaat* (kahtalaisia, nimittäin »silmi-» ja »kontti-tanokkaita»), *vuotik-*

*kaat, ruojut* (samat kun Pohjanmaan puolella pieksut; Tyrväässä ovat »*pieksut*» ja nilkka-kengät yhdet ja samat) ja *patalakki* eli »nyöri-lakki.» Koska tröijyissä taikka jakussa on lammasnahkainen alainen, niin on nimi *nahat*. Michen *paidassa*, liiveissä, tröijyissä, jakussa, nahvoissa, pälsyissä ja mekossa on kaulus, jota ei ole minkään laisissa vaimoväjen vaatteissa. Uljauden merkinä on kello plakkarissa, rippuvain vitjain ja usean avaimen kanssa, niinmyös hopea-helainen pitkä pilppu suussa taikka kädessä; arkiona on puukko-tuppi vyöllä ja »nahka-varsi» hampaissa.

On vanhoja naysiakin vielä nimeksi, jotka pitävät samallaista pukua, kun nuoruudessansakin, vaikka sitä heidän aikansa on kymmenin kerroin muutettu. Näillä on nilkkoihin ulottuva leveä-raitaime hame parkkumista, pitkät körtilliset liivit ja tröijyt ja päässä »koppa-myssy.» Nyt on paraikaa uudenaikaisena vaateenpartena »*klänninki*» (hihat, miehusta ja kantapäihin ulottuva hame yhdessä, sarsista ja muusta ohuesta kankaasta) ja »*kaalo-myssy*» (pikkunen pään laella ison tykin päällä) niinmyös *visikka* ja »*kohtu*» (pumpuleilla topattu) päällisvaatteena; muut vaatteet ovat samannimisiä kun miehillekin, mutta erinmuotoisia, nimittäin: *liivit*, *tröijyt* ja *nahat* (tavallisesti körtittömiä ja lyhyjä, noin puoli-sälkään ulottuvia), *kaprokki*, *pälsyt*, *takki*, *paita* (jonka »ylispuoli» on hienompaa, »alaspuoli» karheempaa kangasta), *kengät*, *tallukkaat* ja *tanokkaat*, niinmyös *sukat* ja *huivit* eli »liinaset.» Ainoastansa naiduilla on myssy, naimattomilla on huivi päässä.

Vuodevaatteet ovat: *raanu* eli »alusvaate» olkein päällä, *tyyny*, *raiti*, *ryijy*, *vällyt*, *vaippa* eli »peitto» (karvavaate t. m. vuoriton) ja *täkki* (vuorillinen ja topattu); varallisilla: *polstari*, »*lakana*» (pitkä raiti) ja »*vaaru*» (tyynyn päällä). — Kasvoin pykeimenä on paikoin vanhanaikainen *pyhjelliina*, joka on pitkä ja soukka, molemmista päistä koreiltu; paikoin

uudenaikainen, joka on nelis-kulmainen, yhtä kunnakkin. Tätä tarvitaan harvoin; sillä kasvoja on tapa pyhkeillä sänkyissä oleviin raiteihin, ja naisilla paitansa alaspuoleen.

Vanhimmilla miehillä ovat hiukset leikkaamattomat ja harjatut otsalta ylöspäin, ilman jakausta, keski-ikäisillä jakauksessa otsalta päänlaelle ja tasoitetut yliympäri, nuoremmilla jakaus toisen korvan puoleessa; varsin uudenaikaiset, semmenkin herrastavaiset, antavat keritä tukkansa tyynemmin. Vanhimmat akat harjaavat hiuksensa otsalta, korvilta ja niskasta päänlaelle, johon tekevät kaksi palmikkoa ja niistä mykkyrän koppa-myssynsä alle; kaikilla muilla naisilla on jakaus keskellä päätä ja hiukset kootut niskaan, jossa ovat palmikoittuina »piiskaksi» taikka (silloin harvoin kun myssyä pidetään) taivistettuina ylöspäin »tutturaksi.»

## Terveiden tila

on yleisesti jotenkin hyvä, ja sentähden väjestökin enentynyt enentymistensä. Satana vuotena (1751—1850) on kansa kasvanut melkein kolmen vertaiseksi, ja olisi ehtinyt enemmäksikin ( $3\frac{1}{3}$  vertaiseksi), jos ei olisi useampi henki muuttanut pitäjästä ulos, kun on tullut sisään. Kaksi vertaa väkeä on tullut syntyneitten paljoudesta, päälle kuolleitten, 55:tenä ajastaikana (1796—1850), mutta elävinä lähteneitten tähden on mennyt 69 ajastaikaa (1782—1850), ennen kun on kansan paljous pitäjässä karttunut kahden vertaiseksi. Keskinertainen syntyväisyys on 34 lasta 1000:sta hengestä (eli 1 lapsi 29:stä hengestä) vuodessa \*). — Miehenpuolta on useampina vuosina syntynyt enemmän, kun naisenpuolta, ja ylipään katsoen on

---

\*) Keskinertainen syntyväisyys ja poika-lasten eneys niinmyös kuolevaisuus on laskettu syntyneitten ja kuolleitten luvuista vuosina 1749—1852, seuraten vuoteen 1775 hedelmällisyyttä ja kuoltoa emäkirkon-läänissä, sitten koko kirkkoherran-piirissä. <sup>2)</sup>

1000:ssa syntyneessä poikasia 514 ja tyttäisiä 486 (äpärlapsia on saatu tasan kummankin puoleisia, mikä siihen syy lienee?). Mutta vaikka miehisiä ihmisiä enemmän syntyy, niin naisia sentään on enempi luku, sillä edelliset kuolevat pikemmin. Vuoden 1850 henkilukua myöden on

	Miehenp.	Naisenp.
lapsia eli 15 vuotta nuorempia 1000:sta . . .	504	496.
15:n ja 60:n vuoden välisiä ijästä . . . . .	479	521.
60 vuotta vanhempia . . . . .	410	590;

josta näkyy että naisilla on sitkeämpi henki eli parempi terveys, kun miehillä. Ne jotka ovat eläneet yli 90:n vuoden, ovat melkein kaikki leskivaimoja; toiselle sadalle tiedetään pääsneen ainoastansa kahden hengen, nimittäin yhden vaimon, joka kuoli 1753 elettyänsä 102 ajastaikaa, ja yhden leskivaimon, joka eli päälle 106:n ajastajan ja kuoli 1760. Kaksi ihmistä 1000:sta on kuollut vanhempana 90 vuotta. — Keskinertaisesti kuolee vuodessa 22 henkeä 1000:sta (eli yksi 45:stä).<sup>2)</sup> Kova kuollovuotta ei ole ollut sitten kun 1809, jona 85 henkeä 1000:sta meni tuonelan majoihin, enin osa kuume-taudeissa; senjälkeen on neljänä vuotena ollut kuolleita enemän kun syntyneitä, nimittäin 1814 (kuoli  $\frac{49}{1000}$ ), jona rupuli mainitaan aivan tappavaiseksi, 1832 (kuoli  $\frac{37}{1000}$ ), jona rupuli oli liikkeellä ja hinku-yskä ahdisti lapsia, 1837 (kuoli vaan  $\frac{30}{1000}$ , mutta hedelmällisyys oli keskinertaista vähempi,  $\frac{28}{1000}$ ), jona polttotauti on merkitty, ja 1852 (kuoli  $\frac{41}{1000}$ ), jona säilöstävä puna-tauti oli tappavainen. — Kaksosia syntyy usein: hedelmällisimpinä vuosina on joka 10 lapsi ollut kaksospuolikas; mutta kolmusia ei ole saatu kun aivan harvoin, liekö ollenkaan sitten vuoden 1832?

Kulkutauteina ovat olleet rupulit, yskät, kuumeet, vatsa- ja rintataudit. *Rupuli* eli »isorupuli» (rokko, rahko) oli muinen kova rasittaja, mutta nykyisellä vuosisadalla ei se ole

ollut enää isossa mitassa, paitsi vuosina 1804, 1814, 1824 ja 1832—33. *Tuhkarupulia* (pientä-rahkoa) on useinkin lapsilla, mutta sitten vuoden 1802 ei se ole kuolettanut kun juur muutamia vuosittain. *Punaruupuli* (scharlakansfeber) liikkui vuosina 1829 ja 1835, vaikkei vienyt väkeä kun  $\frac{5}{1000}$  edellisenä, eikä sitäkään jälkimäisenä vuonna. *Hinku* eli »hinkuyskä» on merkitty tappaneeksi lapsia, enemmän kun tavallisesti, vuosina 1807, 1825—26, 1832, 1836 ja 1842. *Sulku* eli hengenahdistus ja *ajotauti* olivat vuonna 1843 tuntuvaisemmat, kun muulloin. *Täky-tautiin* (keuhko-tautiin) ja *verensylkyyn* kuoltiin erinomattain vuosina 1838 ja 1849—50. *Punatauti vatturin* kanssa tappoi vuonna 1808 ihmisiä  $\frac{18}{1000}$ , sitten se oli helpompi vuosina 1813 ja 1816, mutta taas kova 1852,<sup>2)</sup> jona sitä kutsuttiin<sup>1)</sup> säilöstäväksi puna-taudiksi (gastrisk-reumatisk-feber). *Lämmintauti* (gastrisk-nervös-feber) rasitti vuosina 1850—51, vaikkei tappanut suurin. *Poltotautia* (hetsig-feber) syytettiin vuosina 1831 ja 1837 useimmista kuoleman tapauksista. Menneellä vuosisadalla on neljänä vuotena *mätätauti* (rötfeber) ja yhtenä *muhatauti* (flussfeber) merkitty raskaaksi, on mar *kuppakin* (v. 1776),<sup>2)</sup> joita tauteja ei enää suurin kuulu; viimeksi mainittua ei enää pidetä tappavaisena, vaan niiden kurittajana, jotka kuritusta tarvitsevat. Vilutautia ei ole koskaan kuulunut, eikä koleeratakaan.

Rupulin-istutus on hyvässä vallassa. Vuonna 1850 lujettiin pitäjässä ainoastansa 397 henkeä, joissa ei ollut rupulia.<sup>1)</sup> Koska panento-rupulin keinoa ensin ruvettiin käyttämään en tiedä tarkoin, arvelen kuitenkin ruvetuksi jo tämän vuosisadan alkupäässä, kumminkin vähän; vasta vuonna 1814 mainitaan sitä kirjoissa, jolloin pistettiin 98 ihmistä.<sup>2)</sup>

Terveiden välikappaleina eli lääkkeinä pidetään *vihtominen* (kylpöminen), *kuppaaminen*, *suonen-iskeminen* ja *hie-*

*rominen.* Muutamat laittavat kaupungista »kryydejä»: pirunpaskaa, uudenkaupungin-muorin-sydämenkryydiä, järnestestamenttia, matakaskaria ja tillintroppia; toiset ottavat omakasuuisia: tormentillan juuria j. m., joita kaikkia enimmästi viinassa nautitaan. Harvoin huolitaan sen oppineemmista lääkäreistä, kun omassa pitäjässä löytyy, vaikkei oli ainoatakaan julkisen tutkinnon läpi käynnyttä. — Paikoin vihdotaan jokaikisenä arki-ehtoona, paikoin harvemmin, mutta kumminkin kaikkina lauvantaina ja juhla-aattoina niinmyös Laskiaisena ja riihipäivinä.

Katsotaas nyt kuinka onnellinen Tyrvää on kansan karttumisessa muiden paikkakuntain rinnalla. Sataa syntynyttä vastaan on kuollut keskinkertaisesti

Jalasjärven kappelissa <sup>15)</sup>	(vuosina 1749—1850)	51 henkeä,
Euran pitäjässä <sup>13)</sup>	( » 1749—1848)	63 »
Tyrväässä <sup>2)</sup>	( » 1749—1852)	65 »
Hämeenkyrössä <sup>15)</sup>	( » 1749—1850)	65 »
Vihdissa <sup>13)</sup>	( » 1749—1844)	68 »
Paraisten pitäjässä <sup>12)</sup>	( » 1749—1843)	81 »

Sopii myös katsoa seuraavasta taulusta paljoko tän-edelisinä vuosikymmeninä on tullut lisää 1000:lle hengelle

Eri paikkakunnat.	Lisä enemmstä syntyneitä, kun kuolleita; huolimata ulos- ja sisällemuuttaneista.		Lisä enemmstä syntyneitä ja sisälle muuttaneita, kun kuolleita ja ulosmuuttaneita.	
	1831—1840	1841—1850	1831—1840	1841—1850
Tyrväässä <sup>2)</sup> . . . . .	96	160	91	131
Hämeenkyrössä <sup>15)</sup> . . . . .	73	135	68	131
Paraisten pit. <sup>12)</sup> . . . . .	98	—	123	—
Koko Suomenmaassa <sup>16, 22)</sup> . . . . .	—	128	54	132

Tästä näjemme Tyrvään äsken kuluneina aikoina olleen

maan parhaita paikkoja, syntyväisyyden ja kuolevaisuuden kohtaa katsottaessa, josta päättänemme terveyden tilan täällä hyväksi, klikkää kumminkin parhaan puoleiseksi meidän maassa.

## Puheenparsi

on *Yli-satakuntalaista*, jonka alaa Tyrvää on juur äärimmäinen lounaan päin. Huittisten ja Punkalaitumen kieli eriaa niin kuuluvasti Tyrvään kielestä, että parista sanasta tunnetaan toisen pitäjän ihminen toisessa \*). Mutta Karkussa puhutaan melkein samoin, eikä Vesilahdessakaan eikä Mouhijärvessä suurin toisella lailla, kun Tyrväässä. Siis saamme tässä sitä laveammin laadella Tyrvään kielen ominaisuuksia, kun ne enimmäksi osaksi kuuluvat toisissakin Ylisatakunnan pitäjissä \*\*), joissa sama puheenparsi on.

Kielen alkeita katsoessa on mainittava, että *d* kuuluu useain, enimmäiten vanhain ihmisten suussa niinkuin se suomenkielen omituinen ääni-murre, joka Huittisissa ja koko Ali-satakunnassa on tavallinen; mutta toiset ääntävät sen niinkuin *r* (esim. *sadan*, *tähden*; *saran*, *tähren*). Sanan alvussa on tämä jo aikaa muuttunut *r*:ksi ja kerakkeen eli ääntyväisen puustavin edellä *l*:ksi (esim. *ränget*, *lalva*, *viljat* ei vidjat eikä vitjat) \*\*\*). — Muutamain ijällisten suusta olen kuullut sen toisenkin omituisen ääni-murteen eli kerakkeen, jota, samaten kun edellistäkin, yleisesti käytetään Ali-satakunnassa, vaikkei kirjakiellessä ole sillä yksinäistä kirjainta (sitä vastaa *-ts-* kirjakiellessä, ja tässä sopinee se merkittää *z*:llä). Tämän vanhuut-

\*) Eroitusta Tyrvään ja Huittisten kielten välillä saadaan katsoa tätä ennen ilmestyneistä kirjoista <sup>12</sup>, <sup>25</sup>).

\*\*\*) Tämä on nähtävä Yrjö Koskiselta ilmoitetuista Hämeenkyrön kielen ominaisuuksistakin <sup>15</sup>).

\*\*\*\*) Mouhijärvessä ja siitä itään päin kuuluu *d*:n verosta *l*, paikoin selvemmin, paikoin himmemmin; esim. *salan*, *tählen* <sup>12</sup>).

tain kukaties varsin tavallisen ääni-murteen sialla sanovat nyt kaikki nuoret ja enin puoli vanhojakin *-tt*; esim. *katton*, *vattaani*, harvoin. *kazon*, *vazaani* (kirjakielessä: *katson*, *vatsaani*). — *F*:n ääni osataan sanoa keskellä sanaa kahden äänikkeen välissä, esim. *kaffe*, *profeeta*; muissa kohtauksissa ei, vaan vieraskielisen sanan *f* muuttuu alvussa kerakkeen rinnalla *p*:ksi ja äänikkeen rinnalla *v*:ksi, keskupaikassa taas kerakkeen edellä *k*:ksi ja perässä *v*:ksi, esim. *plikka* (*flicka*), *viini* (*fin*), *tahti* (*taft*), *hunsvotti* (*hundsfott*). — *Kl*, *kr*, *pl*, *pr* ja *tr* sopivat sanoja alkamaan, esim. *klipu*, *krapisee*, *plakkari*, *priiskottaa*, *tryki*; *ts* kuuluu yhden ainoan sanan alvussa, nim. *tse'*, jolla koiraa huudetaan. — Kirjakielen *e* kuuluu muutamissa sanoissa tavallisesti kuin *ö*: *keppi*, *kekäle'*, *eksyy*, tavallisesti: *köppi*, *kökäle*, *öksyy*. — *Uo*, *yö* ja *ie* kuuluvat: *ua*, *yä* ja *ia* eli *iä*, esim. *puali*, *yäksi*. *liakaan'*, *viätiin*; paitsi juur muutamissa sanoissa, joissa *uo* vedetään *oo*:ksi ja *yö* *öö*:ksi: *moona*, *tooli*, *kööpeli* tavallisemmasti kun *mua-na*, *tuali*, *kyäpeli*. — Kaksiäänikkeistä *ai*, *äi*, *oi*, *öi*, *ui* ja *yi* katoa *i* monissa sana-vartaloissa \*), esim. *vahettaa* (*vaihettaa*), *havattee* (*havaitsee*), *hävääsee*, *punottaa*, *näkönen*, *pikkunen*, *nykyinen*; toisissa pysyy, esim. *aikailee*, *hyväilee*, *haravoittaa*, *kipinöittää*; muutamit sanat heittävät *i*:n yhdessä, mutta pitävät toisessa muodossansa, esim. *sunnunta* ja *sunnuntaina* (yksikkö), *pääsiäs-* ja *pääsiäinen*.

*Supistettuina* kuuluvat aina semmoiset sanat, kun: *kuninkaas*, *kirveet*, *palaan*, *lepään*, *rupeen*, *silee*, *ainoo* (eikä: *kuninkahat*, *kirvehet*, *palajan*, *lepäjän*, *rupean*, *sileä*, *ainoa*); mutta *kerkiän*, *sikiän*, *virriän* (*virittä*) j. m. s. eivät supistu. Nimikkö-vartaloa en tiedä ainoatakaan, jonka lopussa olisi *ia*

\*) Melkein kaikki kieliopilliset nimitykset ovat tässä samat kun Eurenin *Suomalaisessa kieliopissa* (Turussa 1852).



taikka *iä*. — *M:n* ja *s:n* väliin pistetään *p*, esim. *mämpseli*, *rämpse'*. — Sana-liitöksissä, ja koska kaksi sanaa sanotaan perästyksin viivyttelämätä, kuuluu kirjakielen *n-p* niinkuin *m-p*, ja *n* koska *j*, *h*, *l*, *m*, *r*, *v* seuraa, niinmyös *t k:n* ja *p:n*, sekä loppuäänne jokaisen kerakkeen edellä yhtäläistyneenä; esim. *om-pa*, *kissam-poika*, *trenkij-jakku*, *isäh-hattu*, *kalal-luut*, *om-mar*, *här-rehki*, *hänev-veittensä*, *maak-koon*, *kovak-kivut*, *kävip-pä*, *hyvöp-päivät*, *otap-pois* (otä, pois), *mennäh-hel-sinkiin*, *tällem-miähelle'*.

Kerakkeen (*k:n*, *p:n* ja *t:n*) pehmitys kuuluu muutamissa erinäisissä sanoissa yhtäläisesti koska tavu on avonainen, kun koska se on suljettu: *tryki* ja *trykin*, *nuuke* ja *nuuken*, *pualiko* ja *pualikon*, *sipi* ja *sipin*, *nuuti* ja *nuutin*, *äiti* ja *aiten*. Yleisesti käy pehmitys kieliopin ohjeitten mukaan: *p:n* ja *t:n* kaikkinaisissa kohtauksissa, mutta *k:n* ainoastansa toisen *k:n* niinmyös *n:n*, *s:n* ja *t:n* perässä; muissa kohtauksissa tottelee pehmitettävä *k* seuraavaisia sääntöjä:

*h:n*, *l:n* ja *r:n* perässä palkitaan seuraavan äänikkeen venyttämällä, koska tämä on *a* taikka *ä*,  
palkitaan toisinansa mainitulla tavalla, toisinansa muutetaan *j*:ksi, koska seuraava äänike on *i*,  
muutetaan aina *j*:ksi koska *e* seuraa,  
muutetaan *v*:ksi, koska *o*, *u* taikka *y* seuraa,  
pysyy kovana, koska *ö* seuraa,  
esim. *nahaan* \*) *tähäät*, *jalaat*, *nälään*, *varaas* \*\*),

\*) Muutamissa sanoissa kuuluu toisinansa *h:n* perässä *k* pehmenevät: *puhaastaan* ja *puhkastaan*, *rehiin* ja *rehkin*; ei kuitenkaan muissa tämän Yli-satakunta-kielen pitäjissä, kun Tyrväässä.

\*\*) Säännöstä poikee: *purjan*, *purjat* (purkaa), vasta Vesilahdessa, Pirkalassa ja Hämeenkyrössä: *puraan*, *puraat*. Näissä yli-pitäjissä on äänikkeen venyttäminen *k:n* pehmennykseksi paljoa tavallisempi, kun Tyrväässä, esim. *jäleestä*, *lahoet*, *ähyyn*, *peloolla*, *kuluusta*, *hylyyksi*, *paruun*, *pöhööt*.

*määrät — tuhiille, oliilla ja oljilla, kuljit, keritty, särjille' — rohjettu, jäljet, särjen — lahvot, uhvun, ähvyn, pelvolla, kulvusta, hylvyksi, korvot, parvun \*) — pöhköt, älkös;*

**kovain** kaksiaäänikkeitten perässä muuttuu aina *v*:ksi,  
 esim. *ruavon, liavot, kauvan, auvon, hauville, hauven, nauvut, touvon, leuvan, leuvoista, leuvin, kiuvas, aivon \*\*)*

**i:n ja ei:n** perässä muuttuu aina *j*:ksi,  
 esim. *sijan, ijän, hijen, pijin, sijoiksi \*\*\*)*, *liijaksi, liijoksi, reijät, reijiksi;*

**a:n ä:n ja u:n (y:n)** perässä katoa, koska seuraava äänike on *a* taikka *ä*,  
 muuttuu *j*:ksi, koska *e* taikka *i* seuraa,  
 muuttuu *v*:ksi, koska *o, ö, u* taikka *y* seuraa,  
 esim. *maattu* (ma-attu), *raat* (raa-at) *rään* (rä-än), *puasta* (pu-asta) — *raje'*, *raajempi, raajin, näjen, näjin, lujen, lujin †)* — *tavottu, raavoiksi, havun, nävöt, nävyn, ruvot, suvun;*

**o:n (ö:n)** perässä katoa, koska seuraava äänike on *a* (*ä*) taikka *o* (*ö*),  
 muuttuu *j*:ksi, koska *e* taikka *i* seuraa,  
 muuttuu *v*:ksi, koska *u* (*y*) seuraa,  
 esim. *oas, koottu* (ko-ottu) — *hojen, nojista — hovun;*

**e:n** perässä katoa, koska seuraava äänike on *e*, muuttuu *j*:ksi,

\*) Turku taipuu *turuuksi* yli-pitäjäin puhe-tavan mukaan.

\*\*\*) Säännöttömiä ovat: ruaka, *ruvaan, ruvilla* j. n. e. liaka, *liaasta* j. n. e. aika, *ajaan* (mutta säännöllisesti: *aivoiksi*) j. n. e. poika, *pojaan, pojilla* j. n. e.

\*\*) Liko taipuu sekä *lijaksi* että *livoksi*.

†) Tästä säännöstä poikkeaa *ruvis* (rukiit).

koska *a* (*ä*) taikka *i* seuraa, muuttuu *v*:ksi, koska *o* (*ö*) taikka *u* (*y*) seuraa, esim. *reen* (re-en), *teen* \*) — *sejasa*, *tejin* — *sevota'* (sekoo).

Sanain muodoissa on seuraavaisia omituisuuksia. Nimi-  
köillä IV:stä lahvosta on aina monikko-*e*, esim. *äitejä*, *tölleisä*, *sonneista*, *ristein*, *anopeilla*, *tuomareilta*, *raideille'* (eikä: äitiä, töllisiä j. n. e. \*\*) — Osanto-siassa supistuu aina *oa* *oo*:ksi, *öä* *öö*:ksi, *ea* ja *eä* *ee*:ksi: *taloo*, *näköö*, *talvee*, *kivee* (eikä: taloa j. n. e.); muttei koskaan supistu *ua*, *yä*, *ia* eikä *iä* sen paremmiksi: *itkua*, *lykkyä*, *takkia*, *tölliä*, *lohia*, *läpiä* (eikä: itkuu, lykky, takkii j. n. e.). Semmoisilla kun: *alankoo*, *perintöö*, *tavaraa*, *terävää*, *anoppia*, ei ole koskaan toista muotoa yksikössä (ei: alankota, perintötä j. n. e.). — Monikon omanto-sian päätteitä käytetään kaikkia muita, kun »-iden». *maitten*, *harmaitten*, *niitten*, *muitten* (ei koskaan: maiden j. n. e.). — Asunto-sian päätteessä kuuluu vaan yksinäinen *s*: *talosa*, *taloisa* \*\*\*). — Menentö-sian päätteet »sen» ja »-isin» venyvät: *sileeseen*, *harmaisiin* (eikä: sileesen, harmaisin); »-h-n» ja »ihin» kadottavat *h*:nsa kaikissa muissa, kun I:n lahvon nimiköissä, ja koska monikon kaksi *i*:tä sattuu äänikkeen perään, jätetään niistä toinen pois, esim. *taloon*, *taloin*, *jalkaan*, *jalkoin*, *tupaan*, *tupiin*, *äitiin*, *äitein* (eikä: talohon, taloihin j. n. e.). Edelliset kaksiaänikkeet *ua*, *yä* (*ia*), *iä* vaikuttavat päätteeseen niinkuin *uo*, *yö*, *ie*: *suahon*, *tyähön tiähen* (eikä: suahan j. n. e.); joka luonto ilmestyy selkiästi näiden kaksiaänikkeitten alkupuustavin kadotessa: *soita*, *öihin*, *teitten* (eikä: saita, äihin, täitten). — Annanto-siassa on lop-

\*) Muissa piläjissä *tehen*.

\*\*) Muualla tämän Yli-satakunnan puheenparren piirissä: *tölliä*, *sonnista*, *anopilla* j. n. e. monikossa niinkuin yksikössäkin.

\*\*\*) Vesilahdessa ja Pirkkalassa jo -*ss*- ja siitä edemmäksi: *talossa*, *maissa*.

puääne: *talollé, maillé*; samaten kautanto-siassa: *sivutté, ohitté* (*sivuzé, ohizé*). — Vajanto-sia: *talotá, silmitá*; välisti: *leiväti*<sup>f</sup>, *ääneti*<sup>f</sup> j. m. (eikä: talotta, leivättä koskaan). — Monikon seuranto- ja avunto-sioissa muuttuvat II:n ja III lahkoisten nimikköin *oi, öi, ui, ja yi* o:ksi, ö:ksi, u:ksi ja y:ksi: *talonensa, näkönenne, itunensa, häpynemme, jalkonensa; halvon, naurun, jalvon* (eikä: taloinensa, näköinenne, halvojn j. n. e.). — On mar *huudanto-siakin* saatava nimennöstä loppuäänikkeen pidentämisellä: *poikaa! äijää! mansikee!* (nim. mansike, omanto: mansiken) *jussii! mikkoo! mattuu!* — Säännöttömästi sioitellaan: *olu', olutta ja oltta, olven.*

Vertovan päätteän, *-empi*, rinnalla on lyhempikin *-ee*: *nuarempi ja nuaree', vanhempi ja vanhee', pidempi ja pidee'*; sitten muissa sioissa vaan: *nuarempaa, vanhemman, pidemmäsä j. n. e.*

#### Tekeväiset epänimiköt:

<i>minä</i>	<i>sinä</i>	<i>hän</i>
<i>minua, mua</i>	<i>sinua, sua</i>	<i>häntä</i>
<i>minun, mun</i>	<i>sinun, sun</i>	<i>hänen</i>
<i>minusa, musa</i>	<i>sinusa, susa</i>	<i>hänesä, häsä</i>
<i>minusta, musta</i>	<i>sinusta, susta</i>	<i>hänestä, hästä</i>
<i>minuun</i>	<i>sinuun</i>	<i>häneen</i>
<i>minulla, mulla</i>	<i>sinulla, sulla</i>	<i>hänellä, hällä</i>
<i>minulta, multa</i>	<i>sinulta, sulta</i>	<i>häneltä, hältä</i>
<i>minullé, mullé</i>	<i>sinullé, sullé</i>	<i>hänellä, hälle</i>
<i>minutá</i>	<i>sinutá</i>	<i>hänetä</i>
<i>minuksi</i>	<i>sinuksi</i>	<i>häneksi</i>
<i>minuna</i>	<i>sinuna</i>	<i>hänenä</i>
<i>me</i>	<i>te</i>	<i>he</i>
<i>meitä, meitiä</i>	<i>teitä, teitiä</i>	<i>heitä heitiä</i>
— *) <i>meitin</i>	— <i>teitin</i>	— <i>heitin</i>

\*) "Meidän", "teidän" ja "heidän" ei käytetä jokapäiväisessä pu-

<i>meisä, meitisä</i>	<i>teisä, teitisä</i>	<i>heisä, heitisä</i>
<i>meistä, meitistä</i>	<i>teistä, teitistä</i>	<i>heistä, heitistä</i>
<i>meihin, meitiin</i>	<i>teihin, teitiin</i>	<i>heihin, heitiin</i>
<i>meillä, meitillä</i>	<i>teillä, teitillä</i>	<i>heillä, heitillä</i>
<i>meiltä, meitiltä</i>	<i>teiltä, teitiltä</i>	<i>heiltä, heitiltä</i>
<i>meille, meitille,</i>	<i>teille, teitille</i>	<i>heille, heitille</i>
<i>meitä, meititä</i>	<i>teitä, teititä</i>	<i>heitä, heititä</i>
<i>meiksi, meitiksi</i>	<i>teiksi, teitiksi</i>	<i>heiksi, heitiksi</i>
— <i>meitinä</i>	— <i>teitinä</i>	— <i>heitinä.</i>

Varsin erityisiä sanoja ovat seuraavaiset, vaikka edellisiltä niille lainataan sivunto-otanto- ja annanto-siat:

nimentö:	<i>meijä</i>	<i>teijä</i>	<i>heijä</i>
osanto:	<i>meijää</i>	<i>teijää</i>	<i>heijää</i>
omanto:	<i>meijän</i>	<i>teijän</i>	<i>heijän j. n. e.;</i>

lainataan: *meillä, teillä, heillä, meiltä, teiltä, heiltä, meille, teille, heille*. »Meijä» on sama kun kirjakielessä »meidän talo», tölli taikka muu asunto (taikka huonekkunta, perhe); »teijä» = teidän talo j. n. e. esim. »meijä on maantiän viäresä», »teijää on kehuttu hyväksi», »heijän trenki, Matti, oli silloin heitin päällysmiehenänsä». — Osoittavaisilla, *tämä ja tua*, on kanssa lyhempiä muotoja; edellisellä ainoastansa kolmessa siassa; *tää, tän, nämä ja nää*, jälkimäisellä koko yksikössä ja monikon nimennössä: *toi, tota, ton j. n. e. noit ja noi*. »Siitä» kuuluu aina: *siittä*, ja »siihen» aina: *siähen* taikka *siähän*. Kysyväinen, *kuka*, on käytettävä ainoastansa nimennöissä, ja sitävastaan »kenkä» kaikissa muissa sioissa, muttei nimennöissä; nämät kaksi ovat siis toinen toisensa täytteenä; *kuka, ketä, kenen j. n. e. kukka, keitä j. n. e.* (ei: kenkä,

---

heessa koskaan. *Meirän*, Vesilahdessa j. e., ja *meilän*, Mouhijärnessä j. e. on sama kun *meijän*, Tyrväässä, eikä sama kun »meidän» kirjakielessä; yhtäläinen on *teirän* (*teilän*) ja *heirän* (*heilän*) laita.

kekkä, eikä: kuta, kunka, kuita). Liitettäväinen epänimikkö, 2:n tekiän yksikössä, on aina -s, niinkuin muuallakin enimmiten: *maas, palas, isääs, talostas* (eikä: maasi, palasi, isääsi, talostasi, niinkuin suotta olemme ruvenneet kirjoittelemaan); 3:n tekiän aina -nsa (-nsä), eikä koskaan -h-n: *tapojansa, tyttärensensä* (eikä: tapojaan, tyttärekseen).

Tehdikoissä kuuluu monikon 3:n tekiän päätte *-vat (vät)* ainoastansa silloin, koska tehdikkö sisältää tekiän; mutta koska tekiä on eri sanana, silloin kuuluu sama päätte, kun yksikösäkin (3:n tekiän); esim. *menivät, miähet meni, itkevät, lapset itkee, saivat, he sai*. Sanain: »eivät» ja »ovat» siaan käytetään kummassakin tapauksessa: *ei ja on*. — Side *ai, äi, oi, öi, ui, yi*, missä hyvänsä semmoinen tulisi ehdontoon taikka kerrontoon muualla, kun tekiällisissä I:n ja VI:n lahvon tehdikoissä, lyhenenee *a:ksi, ä:ksi, o:ksi, ö:ksi, u:ksi, y:ksi*, esim. *saatasiin, lyätäs, sano, kypösin, katusit, syntys* (eikä: saataisiin, lyätäis, sanoi, kypöisin, katuisit, syntyis; mutta I:n ja VI:n tekiällisissä: *sain, jäisit, joi, lupaisimme*). — Luulennossa yksikön 3:n tekiän päätte: -s, esim. *sais, sanottas, puhus, repis* (eikä: saisi, sanottasi j. n. e.). Käskennön monikossa 1:n tekiän päätte: -daas, -dääs, -taas taikka -tääs, esim. *saadaas, tehdääs, sanotaas, revitääs* (eikä: saakaamme, tehkäämme j. n. e.); 2:n tekiän päätte: -kaa taikka -kää, esim. *maakkaa, hävekkää* (eikä maakkaatte, hävekkäätte). Koska käsky on puheen alvussa, niin on s kuuluvana käskentösanan lopussa: »juakses kylään», *saakaas tästä*»; mutta: »jos kerkiät, niin juaksé kylään», »vaikka vähäkin annetaan, niin ottakaa sentään». — Tehdikköin I:ssä siannossa on supistuksen laita juur sama, kun nimikköin osanto-siassa: *sanoo', sulkeé, särkeeksensä* (eikä: sanoá j. n. e.); *kiikkuá, näkyä'*, *hankkiakseni, repiäkseni* (eikä kiikkuú j. n. e.). II:ssa siannossa käytetään sanoja enimmiten supistettuina (ja *i-e* supis-

tuu ei:ksi \*)): *neuloin, muuttaisa, repeisäni* ja koska supistumainta käytetään, kuuluu *j* äänikkeitten välittäjänä: *neulojen, repijen* (eikä: *neuloen, muuttaen, repien*). III:ssa siannossa lyhennetään aina menentö-sia, paitsi 1:n lahkoisten tehdiköitten: *neuloon, muuttaan, repiin, meneen, pelkään* (eikä: *neulomaan, muuttamaan, repimään, menemään, pelkäämään*); mutta: *saamaan, lyämään* j. m. V:ssä siannossa lyhenee *ai (äi) a:ksi (ä:ksi)* ensimmäis lahkoisten tekiällisten: *Saamasillani, lyämäsiltänsä*; muttei muitten, esim. *sanomaisillas, tulemaisillani*. II:ssa verrannossa loppu-*t* muuttuu loppuäänteeksi: *saanú, sanonú, muuttanú, mennyf* (eikä: *saanut j. n. e.*). — Useoita kieliopista nähtäviä tehdikkö-muotoja en ole koskaan kuullut, niinkuin: toivonnon monikon 1 ja 2 tekiä (jääköomme jääköotte), käskennön 3:nnet tekiät (jääkään, jääkäät j. m.). — Itsekohtaisia tehdiköitä ei ole muunlaisia, kun niitä, joissa vartalon lisänä on *-untu (-ynty)*, ja nämät kuuluvat aina supistettuina: *kokoontuu, lisääntyä, kualeentuu, tuleentuu, oleentuu, tahriintuu*. — Epäileväiset tehdiköt kuuluvat tavallisesti: *jollen, jollet, jollei* j. n. e. — Aputehdiköitä käytetään sekä täysinäisinä että lyhennettyinä:

<i>olen, oon</i>	<i>liänen, liän</i>
<i>olet, oot</i>	<i>liänet, liät</i>
<i>on</i>	<i>liänee, liä</i>
<i>olemme, oomme</i>	<i>liänemme, liämme</i>
<i>olette, ootte</i>	<i>liänette, liätte.</i>
<i>on</i>	<i>liänevät, liävät, liänee, liä</i>
<i>olisin, olsin, olisit, olsit, olis, olisimme, olsimme</i> j. n. e.	
kieliopin mukaan	

*olé, oó*. Samallaisia, sekä täysinäisinä että lyhennettyinä kuuluvia, on toisiakin V:n lahyon tehdiköitä, joissa side-*e* on

\*) Sama asia on monikon omanto-siassa.

huikentelevainen: *panen ja paan, paat, paamme, paatte, pansin, pansit j. n. e. paá*; *tulen ja tuun, tuut, tuumme, tuutte, tulsin j. n. e. tuú*; *menen ja meen, meet j. n. e.*; niinmyös: *sano ja sá*; *tiädän ja tiän, tiät, tiämme, tiännen, tiännet, j. n. e. tiäkköön, tiäkkööt, tiä.*

Seuraavaisia siakoita ei käytetä:

keralla, keralle j. n. e. . . . .	sen siaan:	<i>kanssa, tykö j. m.</i>
luona, luoksi j. n. e. . . . .	»	<i>tykönä, tykö j. n. e.</i>
varten . . . . .	»	<i>vasten,</i>
hamasta, hamaan . . . . .	»	<i>aina.</i>

Sitävastaan on muutamia omituisia, esim. *toten* (= tähden). — Kirjakeielessä tavallisista verrakoista muistan useammat, joita Tyrvääläiset eivät sano:

ales . . . . .	sen siaan:	<i>alas,</i>
heti . . . . .	»	<i>kohta,</i>
kuin . . . . .	»	<i>kun, kon,</i>
kussa, kusta, kuhun . . . . .	»	<i>misä, mistä, mihin,</i>
ratki . . . . .	»	<i>peräti', vullan,</i>
tokko . . . . .	»	<i>-ko, -kö,</i>
varmaan . . . . .	»	<i>vissiin,</i>
varsin . . . . .	»	<i>vullan,</i>
jonne . . . . .	»	<i>johon,</i>
kunne . . . . .	»	<i>mihin, mihinkä, minkä,</i>
samate . . . . .	»	<i>samalla lailla,</i>
tosin . . . . .	»	<i>kyllä,</i>
täällä . . . . .	»	<i>täällä.</i>

Taas on toisia, jotka eivät ole kautta maan tuttuja, esim. *puti* (*puti puhdas* = varsin puhdas), *maaté* (*maatá*, mennä taikka panna maata), *kii'* (*kiinni*). — Käytettämättömiä yhdiöitä ovat:

ehkä, vaikka . . . . .	sen siaan:	<i>vaihka,</i>
joska . . . . .	»	<i>jos</i>



jotta . . . . .	sen slaan: <i>että</i> ,
siis . . . . .	» <i>ny sitte</i> ,
tai, tahi. . . . .	» <i>taikka</i> ,
takia, tautta . . . . .	» <i>tähden</i> ,
toki, kuitenkin . . . . .	» <i>kumminkin</i> .

Ihmettelemys-äänikköin lisinä on: *sé, see!*

Monia sanoja kuullaan kiiruusti juoksevassa puheessa lopusta lyhennettyinä, jotka toisella haavaa täysinäisesti sanotaan, esim. *nyj (nyt), uls (ulos, ulvos), ann (annä), kas (kattos), edemmäs (edemmäksi), tänäpä (tänäpänä)*; kumminkin loppu-*i* luiskahtaa helposti monista sanoista, esim. *yks kaks, viis, kuus* (laskunimikkö), *taloks*, mutta toisin paikoin pysyy aina, esim. *laki, kuusi (puu) meni j. m. s.* — Muutamissa nimikkö-vartaloissakin supistuu *-aja (-äjä)*: *vainaa, tyrvää* (eikä: vainaja, tyrväjä) toisissa ei supistu: *veräja, pitäjä* (eikä: verää, pitää). Edellisten mukaan: *aastaika, aattelee, aatos* (eikä ajastaika, ajattelee, ajatos); jälkimäisten: *ajattaa, räjähtää* eikä: aattaa, räähää; tehdköitä, semmoisia kun: *lepää*. — Joissakuissa sanoissa on *-hk-* muiden paikkakuntain *-kk-*n siassa: *silahka, jahka, vaihka*.

**Sanain synty** on enimmäksi osaksi samallinen kun muualakin; muutamia omituisuuksia on kuitenkin ja ne näkyvät seuraavaisista esimerkeistä.

*Kahisee, rähisee*, eikä koskaan: kahajaa, rähäjää. — *Rautanen, kultanen, kalanen, ilonen, nykyinen*, eikä koskaan: rautainen, kultainen, kalainen, iloinen, nykyinen. Ei koskaan: päivy, veljyt, eikä: ruhtinatar, syöjätär. *Koivisto, kivistö* aina, eikä: koivikko, kivikkö; paitsi koska johdettu sana on ehtinyt vapaaksi: *rapakko, savikko. Poju, kisu, härky, mattu, jusu, anttu, hessu, majiu, kaisu, leenu* (hyväily- ja pikkuisuus-muoto sanoista: *poika, kissa, härkä j. n. e.*). *Mansike, mustike, punike* (lehmän-nimiä), *tulike* (vuohen-nimi), oman-

tosiasa: *mansiken, mustiken* j. n. e. — *Teitittelee, sinuttelee, ämmöttelee* (sanoo teitiksi j. n. e.) — *Potkasee, häväsee, eikä: potkaisee, häväisee. Seisauttaa, karauttaa, leväyttää, eikä: seisattaa, karattaa, levättää.* — *Sillon, tällön, eikä: silloin, tällöin.*

**Sanain sopua** kuullessani olen ottanut onkeeni ainoastansa seuraavaiset tavat. »Isä sano *poikaansa: tules*» j. n. e. »Pikku tammi sanoo *isoo tammee: olsin*» j. n. e. »Sanot *minua: älä*» j. n. e. — »Anto *minun* (minulle') sahtia.» »Anná *kissan* (kissallé) syämistä.» »Antaa *meitin* selkään.» — »Tekee *kipeen vattan* (kipeellé vattallé) hyvää.» »Heikki teki *mun* (mullé, minullé) pahaa.» — »Jahkama saan *syätyä* (syädyksi). En minä saá semmosta *tehtyä* (tehdyksi).

#### Sanakirjallisia omituisuuksia:

*Aatto* ja *autto*. — *Elukka* = elikkö. — *Haarikas* = iso puu-tuoppi. — *Haikara* = kevyt-mielinen. — *Hainoo* (-notá) = haluaa isosti. — *Hama* = pahapolvi (hama huali, h. tiäsi). — *Heikkari* ja *helsinki*, kirosanan (helvetti) lievitykset (mené heikkariin, ole helsingisä, mitä heikkaria, helsingin hyvä). — *Hepenä* = sikiö, äskenkannettu. — *Hui* = kankurin puola. — *Hohto* = linnikko, tylli. — *Härkiviikko*, 6 arkipäivää perästyksin. — *Ilmetty*, varsin jonkun muotoinen (i. isänsä = juur isänsä muotoinen, i. pukki = niinkuin pukki muodostansa). — *Ina* = hiukka, juur vähä. — *Jolsa* = ruma ja tylsä (ei rumaa ihmistä ole, »piru ruma on, ihminen jolsa»; jolsa veitti = tylsä veitti). — *Jontturi* = jono (jontturikääsyt = yksi-istuiset kääsit, käyvät jontturisa = käyvät toinen toisen perässä, pitkä mitta). — *Jäsääntyy* = väsy jäsestä (jalaat jäsääntyy). — *Kaarestaa* (-taá) = pitää jyryä. — *Kaikule'* = iso kappale (rikotusta). — *Kako* = kaakkoilmaa. — *Kapahtaa* (-taá) = maa taikka lumi kylmetty vähän (yällä on kapahtanú). — *Kasuaa* = kasvaa (kasusin,

kasunnet, kasutá). — *Kelven* ja köykänen = ei painava. — *Kepelä* = kevyt-jalkainen. — *Keltti* = soimanimi (lukee hänen keltinsä = haukkuu, toruu). — *Kiappuu* (-puá) = pyörrii (niinkuin pyörä, tuulimylly j. m.). — *Kihara* = kahara. — *Kiilustaa* (-taá) = kiiltää vähän. — *Kivestää* (-tää) = anoo utterasti. — *Klipu* = huivin kulma, liepeen, vaatteen nippu. — *Klooki*, -kin = taitava puheissa. — *Klöntti* = sakea kapale (piimän kl., jään kl., pilven kl.) — *Klapisee* — klopisee, ääntä osoittelevaiset sanat. — *Kokko* = ullakko. — *Kraappii* — *kraapasee* = raappii. — *Krantti* = huonerivi (salin krantti). — *Krapisee* — *kropisee*, ääntä osoittelevaiset. — *Krassakas* = monihaarainen (puu, oksa, tupakki t. m. s.). — *Kripistyy* = kutistuu. — *Kompeet* (monikko) = säilytys-paikka (kaappi, laatikka t. m. s.). — *Kutu*, sekä kuteminen että lähtenyt mäti (ojasa on nin sammakan kutua). — *Kypöö* (-pöö) = juoksee kiiruusti. — *Kyyttää* (-tätä) = ajaa takaa. — *Lauteeraa* (-ratá) = puhuu paljo ja mitättömiä. — *Lehtää* (-tää) = läikkyy, kiiltää, välkky. — *Lempiöt* = sonti-paaret. — *Lempuri* = ei kiivas. — *Lepsii* = syö mieluisasti ja jotakin hyvää. — *Linkkoo* (-kota) = käy hekkaloitsee, kuljeskelee. — *Loikkaa* (-katá) = ottaa pitkän askeleen. — *Loikkoo* (-kotá) = juoksee pitkällä askelilla. — *Lopottaa* (-ttaa) = palaa isosti (päre, kynttilä). — *Losolta* = runsaasti, puutumata (voita, rahaa losolta). — *Lunkaa* (-katá) = lähtee helposti (tuohi, nauriin kuori lunkaa). — *Luikertaa* (-taá) = kulkee niinkuin kärme. — *Lyhkänen* = lyhyt. — *Lyäppää* (-pätä) = keittää ensin kypsäksi ja sitten muutetussa vedessä laittaa ruvaksi. — *Läväsee* = läpäisee. — *Mailma* = maailma. — *Meinaa* (-natá) = aikoo. — *Monen* ja *mönen* = *moinen* ja *möinen* (sanain loppuun liitettävät). — *Monta* (nim.) ja *montaa* (os.), useassa kohtaauksessa; toisissa: *moni*, *monta*, niinkuin kirjakielessäkin. — *Mualla*, *mualta*, *muallé* = muual-

la j. n. e. — *Mötti* = kämpäle (voita, pikiä j. n. e). — *Nin* = niin. — *Nirppi* = nirsu. — *Nuuke (-ken)* nuuppo. — *Nupula* = jokin vähäinen (esim. nauris, kivi j. m. s.). — *Nunnu* = kukka (voi-nunnu), nänni. — *Nyrkkä* = jyrkkä. — *Närpee (-vetä)* = katselee himoiten ja odottaa annettavan (esim. ruokaa). — *Ohkanen* = ohut. — *Ohoon* (jättää ohoon) = j. sillensä. — *Paateen*, puheen venytys muistamattomuudessa, ihmetellessä ja puoli-suutuksissa, esim. »mikä se nyt paateen! on» (kun en muista). — *Papu* = herne, rista. — *Pirstaa (-tata)* = pirstoo. — *Plakkari* = lakkari. — *Plaskuu (-kuä)* — *platisee* — *plätisee* — *plotisee* — *plötisee* — *plutisee* — *plitisee*, ääntä osoittelevaiset. — *Pleku (-kun)* = purakka. — *Plukki* = viinan-riista (Pirkalassa), viinan-vara (Hämeenkyrössä). — *Porstoo* = porstuva. — *Priskaa (-katä)* = kiihottaa, kurittaa (hevosta, renkiä). — *Pramilla* — *pramille* = edessä, saapuvilla, edes. — *Prutku*, prutkusa = jokin roikkuva ja ruma muoto (hamé on prutkusa = liijan alhaalla ja rumasti). — *Prohtaa (-tata)* = *lauteeraa* (katso edelle). — *Prätisee* — *protisee* — *prötisee* — *prutisee* — *pritisee*, ääntä osoittelevat. — *Puntti* (housunpuntti = kumpikin haara). — *Puntu* = pönttö (hauta-p. taikina-p.). — *Pulmu* = säily (esim. räätikkäitten ja nauriitten paikka pellolla, peitetty oljilla ja lumella). — *Ratoo (-toó)* = kuljeskelee usein. — *Reväsee* = repäisee. — *Riahuu (-hua)* = nousee liijaksi (leivin-taikina). — *Riakko* = eläkäs ja vehkova (poika, lapsi). — *Riiho* = jyvät vihneinensä riihessä; vallattomuus (hevonen tekee riiho.) — *Riihoton* = vallaton. — *Roineet* = *roppeet* (mon.) = hirmuiset työt (susi navetossa tekisi roineita eli tekoroppeita). — *Rimpi* = kuiva (ei kasvava) ruoko, ja ruovon palanen, jonka päälle *huitetaan* (*hui*, katso edelle). — *Roukka* — *roukkaus* — *roukkaa (-katä)*, koska keittyväiset herneet muutetaan ensi vedestä toiseen (roukka-vesi kaadetaan eläimille. — *Ruana*

= muta, lika (tahvon ruana, joka kokoontuu tahko-ruuhen pohjalle). — *Rystholli* = rustholli. — *Rääteet* = rihkeimet jäänökset. — *Räkittää* (päivä *-ttää'*) = paistaa kuumasti. — *Rämpse* = rietas ja märkä sää. — *Rätii* (*-tiä'*) = ruokkii, juottaa ja ruokkoo (hevosia). — *Sentään* = sentähden, kuitenkin, kuitenkin. — *Sijannahka* = kivikontti (Pohjanmaalla), jota kantamaan jää vanhempi sisaruksista, koska nuorempi ensiksi naidaan. — *Sulppaa* (*-pata'*) = sulloo rikki lusikalla taikka pulkalla (marjoja, perunoita t. m. s.). — *Supliiki* = puheliaisuus. — *Suteva* = mukava. — *Syitä, syittää, syllän* j. n. e. = syli-mitta. — *Tanaa* (*-nata'*) = kieroo sekaisin (kala tanas verkon, tanaa paljo lankaa neulomukseensa). *Takkela* = vikkela, ei kankea, esiin-ottelias. — *Tankkaa* (*-kata'*) = lukee huonosti, tavaten. — *Tehdas* (*-taan*) = penkki (kaalimaassa, kasvutarhassa); kumminkin Hämeenkyrössä ja muissa yli-pitäjiissä kuuluu *tehdas*, vaikken tiedä tarkoin kuinka Tyrväässä lienee (tavallinen nimi on täällä *vako*). — *Temmaa* (*-mata'*) = tempaa. — *Teppo* = hyvänmakuinen keitos. — *Tepastii* = anoo utterasti, kiskoo ulos isolla vaivaa. — *Tirhee* (koira, ämmä, pakkanen) = kiivas, kiukkuinen. — *Tohduksisa, tohduksista, tohduksiin* = hämmästyksissä. — *Traksii* = kantaa vaivalloisesti, vedäpperäisesti. — *Tripottelee* = tiputtelee taikka ripoittelee vähin-vähin (lusikasta, kuormasta). — *Tröntti* = jokin katkaistu, karsittu, tynkä (kannon tröntti = pitkä kanto, tupakin tr. = tupakin varsi ilman lehtiä ja latvaa). — *Trippu* = pilkku (*i:n, ä:n* päällä). — *Tryki* = hetki aikaa. — *Tyyskä* = tiivis, tarkka. — *Tyihä* = tyhjä. — *Tölmii* — *tölmäsee* = tuuppaa jotakin kolahtavaista (esim. ovea). — *Uumaa* (*-mata'*) = tuntuu vähän matkan päähän (muuri uumaa lämmintä, akkuna u. kylmää). — *Waalee* = ei tumma (vaaleen sininen, harmaa, ruskee). — *Vana* (tupakin, humalan vana = lehden, kävyn kanta). — *Vankkaa*

(-katá) = ei anna niin paljoa, kun toinen ottaisi (vankkaa ruvaalla, viinalla = ei anna tarpeeksi ruokaa, viinaa). — *Vari* = kuuma vesi. — *Veetustele* = puhuu veteliä. — *Vekkuli* = selkkailia. — *Venuttaa* = venyttää. — *Vilunkki* = luikki, petos. — *Vulmahti* = asianajaja; virkavakuute. — *Yrkämiäs* ja *Ylkämiäs* = ylkä.

Että ruotsinkielestä tulleita sanoja kuuluu usein ei ole ihme; ihmeempi kun ei niitä ole kuitenkaan peräti paljoa, vaikka jo satoja vuosia herrasväki niitä on ehtimiseen sohrinut puheeseen. — Muutamat ruotsalaiset sanat ovat helposti saaneet siansa, joilla ei ole ollut suomalaista kilvoittelua, esim. *vingerpori*, *syyrinki*, *kirkkoväärtti*, *rystholli*; toiset ovat pakkottaneet jo aikaa suomalaiset kumppaninsa unohduksiin\*), esim. *ämpäri*, *sänky*, *paatti*, *lahti* (teuras), *plikka*, *prijjari*; toiset taistelevat paraikaa, esim. *laskee* ja *räknää*, *työpäivä* ja *taks-värkki*. Useat sanat ovat keskenänsä sopineet niin että suomalainen pitää yhden paikan, ruotsalainen toisen, esimerkiksi: taale on *maantoa* muualla, paitsi kahvin seurassa — siinä on *kretaa* —; hela on *hela* veitsissä, naskaleissa ja muissa, mutta piipun pesässä *pislai*; *ratas* on myllyssä ja kellossa, *hiulu* rukissa; joka kaloja pyytää on *kalastaja* taikka kalamiäs tavallisesti, mutta jos hän on herrasmiehen palkollinen, niin on virkanimensä *kala-viskari*; niin kuuluvat myös *karhee* ja *hiano krouvin ja viinin rinnalla*; *tölli* kuuluu tavallisessa

---

\*) Vaikka Turunmaan kieltä pidetään ruotsin tarvelemänä, niinkuin se onkin, niin ompa kuitenkin siinä moni suomalainen sana pitänyt pintansa, jonka Yli-satakunnassa on täytynyt ruotsin mukaiseksi muuttua; esimerkiksi:

Uskelassa <i>salvo</i> ,	Tyrväässä <i>laari</i> ,
• <i>laatikka</i> ,	• <i>loora</i> ,
• <i>pensas</i> ,	• <i>puska</i> ,
• <i>asemat</i> ,	• <i>tontti</i> ,
• <i>totto</i> .	• <i>piisi</i> .

arkipuheessa, paitsi isompia töllejä kutsuvat muutamat *torpiksi*, ja juhlallisessa tilassa, herroja puhutellessa j. m. s. vähäisiäkin. — Tässä en puhu mitään muutamain herrastavaisten kielestä, jotka ovat ottaneet onkeensa ruotsalaisia sanoja ja pistelevät niitä mihin sopii ja mihin ei sovi.

Eläinten nimet ovat suomalaisia, niinkuin: *tähdike*, *punike*, *ruskanen*, *hallanen* (lehm.); *punio*, *lumio* (härk.). — Taloin nimet (niinkuin kyläinkin) sopivat enimmäksi osaksi hyvin suomalaiseen suuhun (vaikka muutamain alkua kirjoituksissa ruotsinnetaan), niinkuin: *Laurila*, *Tuamola*, *Vilppala* (kirj. Filppala); *Suutari*, *Seppä*, *Kinnari* (kirj. Skinnari); *Karhu*, *Haukka*, *Käki*; *Kaarle*, *Sipi*, *Uati*. Tölleillä on kanssa suomalaiset nimet, paitsi niillä, jotka ovat perineet tekiöittensä (vanhain sotamiesten) liikanimiä, ja juur jollakulla, jonka nimeä muutoin on konstailtu (esim. *Hankuti* eli Hangöudd). — Liikanimet otetaan ruotsinkielestä, niinkuin: *Plyhti* (kirj. Flygt eikä Blygd), *Vaani* (kirj. Svan eikä Fan), *Teemperi*, *Kröönlunti*; suomenkielestä ei ole ainoatakaan. Näitä on herrasmiehillä vaan ja entisillä sotamiehillä ja käsityöläisillä; mutta jos käsityöläisen poika rupee varsityön tekiäksi, niin jättää mielellänsä isältä saadun sukunimen. — Risti-nimiä on vanhoilla ihmisillä yksi kullakin: *Mikko*, *Heikki*, *Antti*, *Matti*, *Juha* m. m. ja *Vappu*, *Anna*, *Leena*, *Kaija*, *Maija* m. m. Nyt on seitsemättä-kymmentä vuotta sitten, kun ensimmäinen talonpoikainen lapsi ristittiin kaksinimiseksi; sitten kului vuosia ennen kun uutta tapaa ruvettiin yleisesti hyväksymään, mutta nyt jo saa enin puoli lapsia kaksi, muutamat kolmekkin nimeä. Uudenaikaiset onkivat lapsillensa nimiksi kaikellaisia mitä on kuultu jollakulla herra ihmisellä olleen, semmoisia kun: *Alpreeti*, *Vapiaani*, *Eppor-siina* (Eufrosyne), *Saarlotta* j. m.

Puheenparren näytteeksi sopinee tähän vähäinen juttu Tyrvään kielellä:

*Kerran Matti valo tinaa riihen pesäsä. Niin Pahan poika tuli ja kysy: mitäs siittä teet? — Valan silmää, sano Matti. — Mikäs sun nimes on? kysy Pahan poika. — Itté, sano toinen. — Valas mullekin silmä, sano Pahan poika. — Valan kyllä, sano Matti. — No, Matti kaataa kuumaa tinaa Pahan pojaan silmään; tää hyppään pitkin mäkee ja huutaan; itté silmäni poltti, itté silmäni poltti! Matti sano vaan: mitäs poltit silmääs? Matti min' oon\*).*

### Sivistyksen tila.

Tässä niinkuin ainakin puhukaamme yleisesti koko pitäjän kansasta, huolimata mitä joistakuista erinäisistä ihmisistä olisi sanottavaa kiitokseksi taikka laitokseksi. *Kankeus, hiljaisuus ja tytyväisyys* ovat havaittavat Tyrvääläisten luonnossa ja mielenlaadussa. Työnteossa ollaan jotensakin taitavia ja ahkeroita; lapset pannaan tavallisesti työhön niin aikaisin, kun kykenevät. — Hengen valo ja elämä on vielä heikko täällä, mutta kuitenkin edistymään päin. Kristillisuus, sisällinen kauneus, ei ole nykyisessä miespolvessa ehtinyt juur kauvas. Koska emme taida tarkoin mittaella sisällisen elämän tilaa, niin jätämme sen Jumalan hyvään haltuun.

Kirjanlukemisen taito on *avullinen* \*\*) ja paraikaa paranemaan päin. Rippiskoulussa vaaditaan selvää sisältä-lukua, ja tämän vaatimuksen täyttävät muutamat nuorukaiset hyvin, enin puoli jotensakin, muutamia (jotka tankaten saavat sanan kirjasta) päästetään ripille parannuksen ehdolla, koska ovat

---

\*) Puheessa, kun sanat juoksevat kiiruusti, kuuluu näin: "kerramatti", "riihem-pesäsä", "ittes-silmäni".

\*\*) Niistä kolmesta pitäjästä, Hämeenkyrö, Tyrvää ja Uskela, joiden asujanten lukutaitoa minulla on ollut tilaisuus vertaella, ottaa Tyrvää voiton tässä asiassa.



käyneet useamman vuoden rippiskoulua. Tyttöin puoli voittaa aina poikain puolen taidossa. — *Kirjoitustaito* ei ole vielä isossa mitassa, vaikka nuori kansa on kyllä halullinen sitä oppimaan, koska vaan jommoinkin tilaisuus ilmaantuu. Laskutaitoa ei ole yhteinen kansa vielä saanut maistoakkaan. — Suomenkielisiä *Sanomalehtiä* tulee tänä vuonna 59 vuosiker-  
 tää (ruotsinkielisiä herrasväjelle 4) <sup>1)</sup>. *Almanakka* ja *kello* tavataan jo kaikissa varallisissa huonekkunnissa. Muinoin, koska näitä ei pidetty eikä tavallisesta vuosiluvusta huolitettu, määräiltiin aikaa muilla keinoilla. Vuodet lujettiin edelle taikka jälkeen jostakin merkillisestä ja muistettavasta ajan vaiheesta, semmoisista kun: »iso-ryssän-aika» (1713—1721), »pikku-ryssän-aika» (1742, 1743), »kolmivuotinen-sota» (1788—1790), »ryssän-maahan-tulo» (1808), »hallavuosi» 1821) j. m.; vuosi jakosi viikkoihin, joita lujettiin: »joulusta 6 kynttilään, kynttilästä 3 mattiin, matista 4 maariaan, maariasta 5 vappuun, vapusta 2½ erkkiin, erkistä 5 mittumaarian, mittumaariasta 5 uatiin, uatista 4 perttuun, pertusta 5 mikkoon, mikosta 5 pyhiinmiähiin, pyhistämiähistä 7 joulun», taikka: »joulusta 6 kynttilään, kynttilästä 10 suveen (Huhtik. 14), suvesta 5 erkkiin» j. n. e.; vuorokauden eri hetkiä määräiltiin »pualiyällä», »kukonlaululla ensimmäistä, toista ja kolmatta hetkee», »päivänkoilla», »päivännousulla», »karjan-lähdöllä», »suurus-päivällä», »puali-päivällä», »saunanpanolla», »karjan-tulolla», »päivän-laskulla» j. m.; ja talvis-öinä (esim. joulu-aamuna kirkkoon hankkiessa) katsottiin aikaa otavasta, seulaisista, »kolmitähtisistä» (kalevan-miekasta), kointähdestä ja muista tutuista. Tätä vanhanaikaista ajanmääräys-muotoa käytetään osaksi vieläkin, semmenkin vanhoilta ihmisiltä; uudenaikaiset ihmiset ovat jo tottuneet puhumaan kuukautten ja kellon mukaan. Katsotaas tässä rinnatusten uudella ja vanhalla tavalla saman ajan määräämistä:

Vuonna 1790, heinäkuun 3 päivänä, kello 5 aamulla.

Vuonna 1806, maaliskuun 28 päivänä, kello 5 ehtoolla.

Vuonna 1853, joulukuun 12 päivänä, kello 4 aamulla.

Kolmivuotisen sodan viimesenä sunnuntaina, lauantaina viikkoo jälkeen Mittumaarian, karjan lähdön aikaan.

Kahta vuotta ennen kun Ryssä maahan tuli, Maarian jälkeen perjantaina saunanpanoilla päivin.

Tänä vuonna kahtaviikkoo ennen Joulun, maananta-aamuna kukon toista hetkee laulaisa.

Ihanuus on vähessä arvossa. Soittokoneita en tiedä muita kun *viulun*, jota muutamat nuoret miehet vinguttavat, ja *huuliharpuun*. Virsiä veisataan enimmäkseen huonosti, ja muuta laulua kuullaan harvoin (silloinkin jotakin ruokotonta), paitsi lasta liikuttaessa. Viimeksi mainitusta tilasta eivät ole nekään laulua karkottaneet, jotka muutoin pitävät sitä synnillisenä; siinä on vanha runon muotokin pysynyt, esimerkiksi:

»Tuuti lasta tuanelaan,  
Tuanen piikasten pidellä,  
Tuanen lasten lauleskellä;  
Tuanelas' on tupa uusi,  
Hiata piäni permantona

Santa suuri sammaleena,  
Sivuseinä sirkan luista,  
Peräseinä peuran luista,  
Oviseinä orjan luista,  
Katto vaskesta valettu.»

Runolla: »Hiirulainen meni mettään, Pikku kelkanen perässä j. n. e. niinmyös kertomalaululla: Venäläinen verisuu sou-taa ja joutaa, Neitty' parka, neitty' parka itkee ja istuu» j. n. e. nukutetaan lapsia, muttei niitä muissa tiloissa kuulu. — Uuden-aikainen rakennus-muoto on kauneempi vanhanaikaista, ja puh-taus huoneissa ja vaatteissa parempi kun muinen, vaikkei sitä nytkään tarpeeksi hoideta. Kaunistus-puitten ja kukkasten kasvatusta on jo edellä mainittu.

Yhteisiin toimiin ei ole totuttu. Näihin asti oli tavallisesti Pitäjänkokouksissakin ainoastansa joku harva, eikä sekään suurin muuta tehnyt kun piirsi puumerkkinsä protokollaan; mutta

nykyisimpinä vuosina on uuden emäkirkon rakennus herättänyt pitäjäläisiä valvomaan hyötyänsä tarkemmin, kun ennen, ja kokoontumaan runsaammin keskustelemus-paikkoihin. — Kirjoituksissa on ruotsin kieli vielä voitolla, vaikka suomeakin käytetään, esim. kuulutuksissa, kontrahdeissa, »ulossedeleissä» j. m.

Muukalaisia kohtaan ollaan avullisia: yö-siasta ei oteta hintaa, eikä muualla, kun valtatie vieressä, kaljastakaan. Tuttaville annetaan »suun-avaus», koska välinsä niitä tulee taloon.

Nyt katsokaamme muutamia pahoja tapoja, jotka osottavat sivistyksen vajavaisuutta. *Noitumus* ja taikaukset ovat jo vähissä. Kuitenkin on vielä menneinä vuosina joku pökömäinen lähtenyt Tampereen takaa noitaa hakemaan, ja muuttamat, erittäin vanhat akat, luulevat toisten akkain »silmivän» (silmin pahentavan) heidän vasikoitansa, lehmilloistansa j. m. taikka kiroovan heitä sairaksi, jota kaikkea kokevat taikauksilla estää ja poistaa. Suittaa joku uskoa mitä monikin puhuu, nimittäin jokaisessa talossa olevan näkymättömän »haltian», toisissa miehisen toisissa vaimoisen, ja sen välisti juur tulevan näkyviin, riihissä asuvan »tonttuja» (yksisilmäisiä), vesissä »näkkejä» ja metsissä puoli-ihmisiä, »mettä-piikoja» eli »mettä-neittyitä», joiden sanotaan joskus tulleen houkuttelemaan miehiä pariinsa. »Paran-synnyttäminen» ei ole enää suinkaan tapana, vaikka sitäkin puhutaan; se olisi tapahtuva sillä, että mennään kenenkään tietämätä heittämään lakkia riihen-kiukaalle sanoen: »synny' para, tulé para, pua'en annan» j. n. e. sitten muka tulisi para antamaan voita ja mitä synnyttäjä tahtoo. Merkillisten tapausten (esimerkiksi kuoleman) edellä kehutaan »aaveita» kuulluksi. Ymmärtäväiset nauravat, jos joku tämmöisiä uskoo; mutta lystin vuoksi pidetään vieläkin useita tapoja, jotka taikauksista tulleita ovat, esim. suvilintuin tulon

alkana haukataan kohta nostua »linnun-palaa», ettei lintu tahrisi (käjen tahriminen on muka pahin: sen joka ensi kerran kuulee käjen, eikä ole mitään siinä päivänä nauttinut, sanotaan tulevan kuivaksi eli laihaksi), missä liinapeippo keväällä ensikerta nähdään otetaan vaariin (joka sen näkee korkealla, se saa odottaa pitkiä pellavia), arpaheiniä solmeillaan hyräellen: »puhu, puhu, purju-ruaho, sanó, sanó, saariheinä, onko tam' asia tosi». Vanhaan aikaan kojettiin kärkeen pistosta parantaa »madon-sanoilla», muttei nyt enää, kun nähdään ettei niistä apua ole; oli myös muinen luultu ettei perjantaina saisi tehdä kaikellaisia töitä (esim. makkaroita, siitä luultiin elukkain kuolevan). — *Ylöllisyys* ulkomaalaisessa prameudessa on tähän aikaan suuri vika, erittäin nuorilla naisilla; siihen moni menettää hikensä ja väkensä ansion, säästämätä kopeekkaakaan tarpeen ajaksi. Viinasta, jolla miehen puoli hävittää ja häväisee itseänsä, on jo edellä puhuttu. Jos viinan ryyppäys on vähennemään päin, niin sen siaan tekee kahvin juominen enenemistä ja on jo monella ylöllinen. — *Viinan-kaupitseminen* eli »krouvaaminen» ei ole kun juur harvalla pää-elatuskeinona, mutta sitävastaan peräti monella lisätyönä. *Kiroileminen*, paha meno ja meteli seuraa tavallisesti juopumusta; kuitenkin on muutamilla miehillä tapa selväpäisnäkkin höystää puheitansa kirouksilla. *Tappelut* ovat samaten viinan hedelmiä, harvoin viitsivät selväpäiset lyödä toisiansa, paitsi juur omia aviopuolisoitansa. Riitaisia ja tappelevaisia parikuntia on paljo; sillä avioliittoon yhdistytään useimmosti ilman keskenäistä rakkautta, rikkauden ja muitten etuin himosta taikka pakotuksesta (koska salavuoteus on ensiksi tapahtunut). — *Salavuoteus* on isossa mitassa, vaikkeivät kaikki siinä siitetyt lapset tule äpäräin lukuun: sen peitteeksi toimitetaan usein naiminen, jota ei ole edellä ollut hankkeissa eikä lupauksessa. Ne sakotetaan joille 8:n kuukauden sisään (vihkimi-

sestä) lapsi syntyy, ja näitäkin on ollut, kumminkin emäkirkon seurakunnassa, tän-edellisinä vuosina keskinertaisesti melkein joka kolmas vihjityistä; nimittäin: 2)

vuonna 1849 vihjittiin 38 paria, joista sitten sakotettiin 10,  
 » 1850 » 40 » » » 11,  
 » 1851 » 44 » » » 15.

Mutta vaikei äpäri-lasten luku osota salavuoteuden määrää erinäisinä vuosina, nähdään kuitenkin siitä kuinka tämä synti on aikain kuluessa enentynyt enentymistensä. Seuraavasta taulusta 2) näkyy avio-väjien vähenemisen, muun väjen suhteen, käyvän käsityksin äpäriin enentymisen kanssa, ja tietten on se kumminkin yksi syy tähän.

Vuosina:	1000:sta hengestä		1000:sta syntyneestä äpäriitä:
	aviosää- dyssä eläviä:	vihjitty- jä vuotta päälle:	
1749—1758 (s. o. kymmenenä vuotena)	389	16	12
1759—1768 » » »	380	16	23
1769—1778 » » »	354	16	41
1779—1788 » » »	358	13	25
1789—1798 » » »	375	18	30
1799—1808 » » »	344	15	42
1809—1818 » » »	343	16	57
1819—1828 » » »	348	16	62
1829—1838 » » »	343	12	67
1839—1848 » » »	335	16	84
1849—1851 (se on kolmena vuotena)	345	17	77*

Vuonna 1749 oli 1000:sta 15:tä vuotta vanhemmasta hengestä 605 aviosäädyssä ja ainoastansa 395 ulkona siitä

\*) Näiden laskuin lähteet ovat samat kun edelläpäin syntyväisyyden ja kuolevaisuuden laskuinkin.

(naimattomina ja leskinä), vuonna 1750 aviosäädystä 625 ja ulkona 375; mutta vuonna 1845 oli 1000:sta sen ikäisistä vaan 516 avio-puolisoina ja 484 naimattomina, leskinä ja raiskattuina, vuonna 1850 vaan 541 edellisinä ja 459 jälkimmäisinä.

Ettei kuitenkaan Tyrvää ole tässä katsannossa laitettavimpia paikkakuntia maassamme, osoittaa seuraava vertaelma:

Eri paikkakunnissa.	Entis-aikana.		Viimeis-aikana.		Keskinkertaisesti.	
	Vuosina.	1000:sta syntyneistä äpäroitä.	Vuosina.	1000:sta syntyneistä äpäroitä.	Vuosina.	1000:sta syntyneistä äpäroitä.
Tyrväässä <sup>2)</sup> . . . . .	1749—1758	12	1841—1851	79	1749—1851	41
Hämeenkyrössä <sup>15)</sup> . . . . .	"	13	1841—1850	87	1749—1850	51
Jalasjärven kappelissa <sup>15)</sup> . . . . .	.....	.....	"	108	"	65
Euran pitäjässä <sup>13)</sup> . . . . .	"	17	1839—1848	59	1749—1848	47
Paraisten pit. <sup>12)</sup> . . . . .	"	6	1834—1843	42	1749—1843	32
Turun maaherranlännessä <sup>11)</sup> . . . . .	1770	17	1846—1851	88	.....	.....
Suomenmaassa <sup>11)</sup> . . . . .	1764—1770	13	1851	71	1764—1805	33

— *Varkautta* (isoa) kuullaan harvoin, ja siitä on enimmiten tultu kiini. Mutta *näpistelöitä* on paljo (viinan ja muun tähden) ja niitä, jotka ottavat luvatonta kalua kätköönsä («varkaan-pesiä»). Petosta kaupassa eivät kaikki pidä niin häpeällisenä, kun se on, ja sentähden sitä usein tehdäänkin; sama on metsän-varkauden laita. — *Keräjäin-käymisen* himo on enentynyt hirmuiseksi; moni kuluttaa riidassa mieltämielin kymmeniä kertoja enemmän kun asian arvo on, taikka vahinko olisi, jos hän sen keräjitä kärsisi. Juttuja on ollut:

vuonna 1850	pitäjän	Syyskeräjissä	309,
»	1851	» Keväkkeräjissä	449,
»	—	» Syyskeräjissä	334,
»	1852	» Keväkkeräjissä	376.

Paitsi tätä, riidellään vielä Laamannin- ja Hovi-oikeuksissa, Maaherran tykönä ja Senaatissa. Eikä liijon hävetä semmoisiakaan riitoja, jotka omatunto ja järki helposti ratkaisisi kotonakin.

Mestauspaikkana oli sata ajastaikaa sitten *Narvantien haara*; sitten nykyisten ihmisten muistinaikana *Ruoskakiven mäki*, Huittisten rajan ja Kilpijoen välillä.

Sivistyksen edistyttämiseksi ei ole kasvavalla kansalla mitään varsinaista koulua, vaan on lasten opetus vanhimpain velvollisuutena, ja monet näistä täyttävät aivan huonosti vaatimukset. Sentähden ovat papit suvisaikoina kutsuneet huonoja lukioita kirkkoon pyhäehtoopuoliksi, ja asettaneet Lukkarin ja Suntion niitä tavauttamaan ja lujettamaan; sama teko on huonoimpain kanssa rippis-koulussakin. Lukulahkoja on Tyrvään kirkkoherran-läänissä 32 (Liitsolaiset lukevat Punkalaitumen yhteydessä); näissä jokaisessa pidetään *lukusiat* kerta vuodessa, talvella. — Yhtenä kesänä, toistakymmentä vuotta sitten pidettiin Kallialassa *sunnuntai-koulua*, jossa opetettiin lukemaan ja kirjoittamaan; taas vuonna 1851 oli samassa paikkaa *kirjoitus-koulu* sunnuntai-ehtoopuolina ja muutamina arkipäivinä (tässä kävi oppilaita kuudetakymmentä, toiset enemmän toiset vähemmän aikaa). — *Laina-kirjasto* on nykyisin saatu toimeen. Sen alkuun-saattaja (ja nykyinen hoitaja) on Nimismies Herra P. W. Gallén, joka menneenä vuonna hankki sille alkuvaroja seura-näytelmän kautta. Sitten lisääntyivät varat lahjoista niin, että jo nykyisen vuoden alvussa kirjastossa oli noin 140 numeroa kirjoja, sisältäviä kristillisyyden asioita, historiaa, maanopasta, luonnon tietoja, kauno-kirjalli-

suutta, kirjoitus-kaavoja y. m. Asetusten sisällepito on lyhyesti sanottuna tämä: »Tyrvään pitäjän lainakirjaston ainoa tarkoitus on saattaa pitäjäläisille kaikkinaista hyödyllistä tietoa ja kelvollista huvitusta; — Tyrvään kirkkoherran-läänin asujat saavat koska vaan tahtovat ottaa kirjoja lainaksi, vouraa vastaan; — elinaikaisesta lainaus-oikeudesta (jos joku sitä tahtoo) tulee yhdellä haavaa maksoa 1 rupla; joka vuodeksi lunastaa itsellensä tämän oikeuden, se maksaa 20 kopeekkaa; yhdestä ainoasta lainauksesta tulee maksettavaksi  $\frac{1}{2}$ —3 kopeekkaa, kirjan vähyiden ja isouden mukaan; kaikki voura pitää edellä lainausta suoritettaman; — lainaksi ottanut saa antaa oman perhensäkin, vaan ei muitten, lukea kirjan; jos tämä hänellä pahenee taikka turmeltuu, palkitkoon vahingon; se, joka usean kerran on lainaksi-ottamaansa huonosti käyttänyt, kadottaa oikeutensa kirjaston nautinnossa; — koska lainaksi-ottajia on paljo, silloin ei anneta kirjastosta useampaa, kun kaksi kirjaa erästänsä, eivätkä ne saa viipyä päälle kuukauden yhdellä ottajalla; mutta vaihettaa niitä saadaan, niin usein kun vaan tahdotaan; — köyhä ihminen, jolla 5 vuotta järjestänsä on ollut vuotinen lainaus-oikeus, saa sen kuudenneksi vuodeksi maksota; ja ilman sitä aina kahden vuoden päästä valita kirjastosta omaksensa 10:n kopeekan arvoisen kirjan; — kirjastosta myydään linjoitettua kirjoitus-paperia helpoimpaan hintaan; niinmyös jokainen siinä oleva kirja, joka vielä on saatavana kirjakaupassa; — kaikki kirjastolle tulevat rahat käytetään sen hyödyksi ja lisäykseksi».

### Pitäjän hallitus ja yleinen hoito.

Tyrvää on *Turun maaherran-lääniä* ja *Yli-satakunnan keskistä kihlakuntaa* \*). Pitäjän omat erityiset kruununpal-

\*) Huittinen, Punkalaidun, Loimaa, Säkyli, Köyliö ja Kokemäki,



vellat ovat *Nimismies*, *Siltavouti* ja *Jahtivouti*. Molemmat viimeksi mainitut (ali-palveliat) olivat muinoin pitäjän kunnallisia virkamiehiä, ja vieläkin, vaikka ovat kruunun-miehiksi muuttuneet, saavat palkkansa pitäjältä (kapan rukiita talosta).

Lajin-hoitoa katsoen on Tyrvää *Turun hovioikeuden* alaa ja *Turun ja Porin lakikuntaa* (laamannin-lääniä); laamannin-keräjiä käydään Porissa. Yhtä *tuomarin-lääniä* ovat Loimaa, Huittinen ja Punkalaidun, Tyrvää, Karkku ja Mouhijärvi; tämän nimeksi on pantu *Yli-satakunnan alanen tuomarin lääni*. Tässä on Tyrvää itsenäinen *keräjäkunta*, jossa kihlakunnan-oikeutta istutaan varsinaisesti kaksin ottein vuodessa ja välisti pidetään väli-keräjiäkin.

*Terveys-hoito* on Tampereella asuvan Läänintuhtorin hallussa. — Kruunulle maksettavat jyvä-verot viedään Porin makasiiniin.

Hengellisen hallituksen puolesta on Tyrvää *Turun hiippakuntaa*. Kirkonläänit pitäjässä ovat jo edelläpäin puhutut. Emäkirkon-lääni Kiikan- ja Kiikosten-kappelein kanssa (eli Tyrvään kirkkoherran-lääni) on yhtä provastikuntaa Karkun, Mouhijärven, Hämeenkyrön, Ikaalisten, Kankaanpään, Vesilahden ja Pirkkalan kanssa, jota *Tyrvään provastikunnaksi* kutsutaan; Liitsola vaan on *Porin ylistä provastin-lääniä*. — Kansaa lujettiin, vuonna 1850, emäkirkon piirissä 5090 henkeä, Kiikan- ja Kiikosten kappeleissa (jotka silloin vielä olivat yhtenä) 3242 ja Liitsolan kyläkunnassa 541.

*Emäkirkko* on vanha, rakennettu kivistä jo paavilaisaikoina; vuosilukua ei tiedetä. Sillä on sama muoto, kun kaikilla maan vanhimmilla kirkoilla; pituus 40 kyynärää, leveys 19 ja seinäin korkeus maasta rästäisiin ainoastansa 9 kyyn,

---

jotka tekevät niinkutsutun "Yli-satakunnan alasen kihlakunnan", ovat kuitenkin maanpinnan muodosta, puheenparresta ja kaikista Ali-satakuntaa,

mutta päädyt (molemmat kivistä) nostavat harjan korkealle. Välikatto on laudoista, akkunoita 5 (ei kahta yhden isoa), joissa vielä on osaksi monen sadan vuotisia pieniä ruutuja plyjy-pinteissä. Sakaristolla, joka on neliskulmainen, 7 kynnärää kunnakkin, on kivistä holvattu välikatto ja yksi ahdas, raudoilla varustettu, akkuna paksussa seinässä. Kirkon alla on vanhoja hautoja, joita ei enää avata; näistä tiedän Reigmanin (Ruotsilasta) suku-haudan alttarin alla, Staren (Rautajoesta) suku-haudan pohjan puolella kuoria ja Pappilan haudan sakariston ovella. Seinillä ja parven-patsaissa rippu paaivilais-aikaisia kuvia, sieltä otettu mennellä vuosisadalla, maalattu ja asetettu kirkon kaunistuksiksi; ne ovat kaikki puusta *koverrus-tekoa* (veisto-kuvia). Paras niistä on isoläntäinen taulu, kuvaileva kuusi tapausta, jotka ovat; Jumalan majesteetti, Kristuksen syntymä, Tietäjän tervehdys, Pyhän-ehtool-lisen hetki, Kristuksen haudaus ja Kristuksen ylösnousemus; toiset ovat erinäisiä kuvia, nimittäin: 2 ristinkuvaa, 1 Neitsen-maarian, 1 jonkun muun pyhän naisen, 1 pispan, jonka hiippa on jalkain juuressa, 2 kirjaa-lukevan ja 1 kuva, jonka olen nähnyt useassa vanhassa kirkossa (Karkussa, Somerolla, Pyhtäällä) ja luulen siis osottavan jotakuta erinomaisemmin kunnioitettua vainajata, vaikken tiedä ketä niistä monista, joita esi-isämme kumartelivat \*). *Reigmanin* vaakuna kanssa rippu seinällä. Parven-rinnassa j. m. on *maalaus-kuvia* tänedelliseltä vuosisadalta, joista saadaan nähdä kummoisia vaatteita pidettiin nyt sata vuotta takaperin; esimerkiksi Pietarin kanssa sanaileva piika osottaa nuorten naisten puvun vuotten 1770 ja 1780 paikoilla. — Hautausmaa on ympäri kirkkoa ja

---

\*) Se on istuva nainen, vaatetettu pitkällä ja avaralla hiha-hameella, päässä iso sivuille rippuva huivi, käsivarrella kaksi lasta, toinen isompi toinen pienempi.

sen aidassa paljo huonehautoja joihin vieläkin ruumiita laske-  
taan. Kello-kastari on ulkona kirkko-tarhan piiristä, raken-  
nettu puusta noin 60 vuotta sitten; siinä on 2 hyvää kelloa,  
Tukholmissa valettua, toinen v. 1729, painava 65 leiviskää,  
toinen v. 1740, 55:n leiviskän painoinen. — Tämä vanha emä-  
kirkko kellätettiin ahtauden tähden jo vuonna 1827; sitten ri-  
deltiin uuden rakentamisesta parikymmentä ajastaikaa ja pidet-  
tiin syyni syyniltä. Viimein v. 1848 ruvettiin uutta emäkirk-  
koa tekemään Vammaskosken etelä-rannalle, joka luonnostan-  
sakin on kaunis paikka ja suurella työllä tehty vielä kauniim-  
maksi. Kelpo kukkula, osaksi kallioa osaksi soraa, on nyt pu-  
rattu ja lapioitu pois, vähäinen lahti täytetty kivillä ja mu-  
ralla, ja koko mäki tasoitettu niin, että hautausmaa tulee ole-  
maan sopusuhtainen Liekoveteen pistävä niemi, ja ympärys-  
muurin ulkopuolella tasainen kivistä rakettu ranta. Tähän ra-  
kennukseen on näinä kuutena vuotena (1848—1853) Tyrvään  
kirkkoherran-lääni tehnyt miehen-työpäiviä 70—80 tuhatta,  
juhtapäiviä 7—8 tuhatta, kustantanut aineita noin 5:n tuhannen  
ruplan arvon, maksanut rahaa 10—11 tuhatta ruplaa ja lisäksi  
ottanut lainaksi valtakunnan rakennus-kassasta 10,000 ruplaa  
(joka juoksee korkoa 2 sadalta ja on maksettava 12:n vuoden  
sisään) <sup>27</sup>). Rakennus-mestarina on ollut Juha Sahlberg Tu-  
rusta, joka myös on tehnyt ison osan työtä urakka-kaupalla  
(saanut 5,500 ruplaa). Parin vuoden perästä pitäisi tämän  
kirkon oleman varsin valmiin (v. 1855). — Emäkirkossa pitä-  
vät Jumalan palvelusta Kirkkoherra (taikka sen apulainen) ja  
Pitäjänapulainen tasan. — *Sammaan saarnahuone* (saanut  
alkunsa v. 1834) on saman nimisessä kylässä, rakennettu  
puusta; torni päällä ja siinä pikkuruukuinen kello, hautausmaa  
erinänsä lähellä. Tässä pidetään joka 6:s sunnuntai kirkon-  
menot Kirkoherralta ja Pitäjänapulaiselta kerottaisin.

*Kiikan* kappelin nykyinen kirkko on puusta, tehty v.

1806; hautausmaa on kirkon eteläisellä seinuksella ja kellokastari tämän aidassa; kelloja 2 vähäistä. Tässä palvelee emäkirkon ja Kiikan yhteinen kappalainen, joka saa saarnaapua emäkirkon papeilta kerran kuukaudessa.

*Kiikosten* kappeli on vasta nykyisin lohastu Kiikan kappelista. Sen kirkko, joka rakennettiin vuosina 1849—51 ja vihjittiin tänä-vuonna, on puusta; torni päässä ja siinä avullisen hyvä kello. Menneenä vuonna tuli sille kappalainen, seurakunnan yksinäiseksi opettajaksi. Tämän kappelin piirissä asuvista käyvät useat vielä Kiikan kirkkoa (talojakin on ainoastansa 27 Kiikosten kirkonkirjassa) <sup>1)</sup>.

*Kulmasaarnoja* pidettiin ennen, mutta nyt niistä on jo lakattu perättömään.

Jokaisella kirkolla (ja saarnahuoneellakin) on haltiansa eli »Kirkkoväärtti», hoitava sekä kirkonvaroja että viina- ja vaivaisten-kassoja. Emäkirkon haltialla on vuotisenä palkkana 10 ruplaa. Viimeis Vappuna ( $\frac{1}{5}$  1853) oli varoja emäkirkolla <sup>27)</sup>:

	Rupl.	kop.
Kirkonkassassa . . . . .	1455:	13.
Viinakassassa . . . . .	38:	40 $\frac{1}{2}$ .
Vaivaistenkassassa . . . . .	121:	8 $\frac{1}{2}$ .
Uuden kirkon rakennus-kassassa . . . . .	3126:	82.
„ „ kaunistus-kassassa . . . . .	601:	65.
	<hr/>	
	Yhteen 5343:	9.

Kuinka muilla kirkoilla laita lienee en tiedä. — *Pitäjän-tupaa* ei ole, vaan kokoukset, pidetään tavallisesti kirkoissa taikka sakaristoissa, välisti juur taloissa. Seurakuntain tilaa ja erinäisten ihmisten käytöstä valvovat Kirkkoherran kanssa *Kuudennusmiehet*, joiksi valitaan talollisia; nämät ovat myös jäseninä *kirkkoraadissa*, jossa, niinkuin kirkonkokouksissakin, Kirkkoherra on jutun-johdattaja, kirjoittaa ruotsalaisen protokollan ja tulkitsee sitä suomeksi, ennen puumerkkein piirtä-

mistä. — Kaikki papit, Kirkkoherran niinkuin toisetkin, asettaa Turun konsistoriumi, enimpäin huutoin mukaan.

## Entisyys.

Nyt, katseltuamme mimmainen Tyrvää on ja miten täällä eletään, johtuu mieleemme ettei näin ole ollut laita aina, vaan Jumalan säätämistä myöden ovat täällä, niinkuin muuallakin, olot ja menot muuttuneet muuttumistansa ja käyneet askel-askeleelta edespäin pää-maaliala kohden, josta emme tiedä muuta kun että se on hyvä. Ihmis-henki on tehnyt työtänsä ja ihmisvoimat taistelleet luonnon-voimain kanssa raskaasti mutta voitollisesti. — Kaukaisin entisyys lepää jo töistänsä haudan pimeydessä; mutta sieltä kuuluu kuiskutus, puhuva mielellemme että esi-isätkin ovat nähneet hyviä ja kovia päiviä, ovat ahkeroinneet ja leikinneet, kärsineet tuskaa ja nauttineet iloa, näin valmistuen jälkeistensä tilaa, niinkuin jälkeisemmätkin suku-kunnat taas ovat nykyisille perintöä lisänneet. Tämä kuiskutus miellyttää meitä katselemaan menneitä menoja niin kauvas, kun näjemme ja tunkeumaan syvälle muinois-ajan synkeyteen siihen asti, kun viimeisetkin viittaajat meistä luopuvat, viimeisetkin virvalot (sadut, arvelus j. m.) sammuvat. Ja vaikkei näiden löyhyvä valo osota enää tapauksia niin paikallansa, kun kirjalliset todistukset osottavat, ei ole se kuitenkaan hyljättävä vakavamman valon puuttuessa.

Jos Suomenmaa on kauvan ylentynyt ylentymistensä merestä samalla muotoa kun nykyisempinäkin aikoina, nimittäin 2 kyynärää satana vuotena, niin on 4000 vuotta ennen Kristin-aikaa näitä paikkoja, jotka nyt kantavat Tyrvään nimeä, näkynyt *saarina* ja *nieminä*, ja 3000 vuotta ennen Krist. (eli Metusalan aikoina) meren laineet läikkyneet Talankosken alla. — Kummoisia ensimmäiset asujamat olivat, mistä ja koska ne tulivat j. n. e. — on ja pysyy aina tietymättömänä. Mutta

sangen kauvan on täällä ihmisiä kävellyt, jos vaan se ihmisen jäljen muotoinen, joka tuntuu *Saunakalliassa* (Kilpijoen tykönä), on pettämätön merkki. — *Hiisistä* eli Hiidenkansasta, joka luultavasti on ollut Suomenmaan asujamina (niinä kaukaisina hämärä-aikoina, joita edemmäksi ei historia voi kurkistella) kuuluu Tyrvääläisten jutuissa ja muisteissa hallistuneita tietoja. Näiden mukaan olivat Hiidet hirmuisen kookkaita ja väkeviä, mutta sitävastaan tompeleita ymmärryksestä, että heitä sukkeluudella helposti petettiin ja voitettiin, asuivat viimeiseltä metsissä ja vuorissa (näilläkin paikoin) ja välisti veivät sinne varkein suomalaisia lapsia sekä kasvaneita tyttäriä, joita eivät pahoin pitäneet \*). Ei se ole ihme, että monta sataa ajastaikaa juosneissa jutuissa näitä muinois-ihmisiä toisnansa mainitaan mahdottoman suuriksi, pidetään puoli-pahoina olentoina ja kutsutaan usein »Vuaripeikoiksi», Piruiksi j. m. Näitä muistuttavat vielä nimet: *Hiidenkangas*, *Soinilan kylä*, jossa myös on *Soini*-niminen talo, *Kilkunkallio* ja *Pirunpesä*; *Hiitehen oja* kanssa oli muinoin <sup>5)</sup>, vaikkei sitä nimeä enää tiedetä. Hiitten sanotaan kadonneen Kristinuskon levitessä; vaikka turhaluuloiset näihin saakka ovat puhuneet »hiidenkargasta», jonka vieläkin pitäisi kuljeskeleman suurella kohinalla ja kilinällä \*\*).

*Suomalaiset* asujamet ovat kaiketi Hämeen puolelta tänne siirtyneet Karkun vesiä myöden, koska vieläkin ovat enemmän

---

\*) Käypiä puheita ja muisteita Hiidenkansasta on kirjassa *Suomi*, 1847 <sup>12)</sup>.

\*\*\*) *Lappalaisilta*, jotka kanssa ovat ennen Suomalaisten tuloa asuneet meidän maassa, ei ole Tyrväässä mitään muistomerkkiä: ei ainoatakaan paikannimeä, joka alkaisi sanalla "lappi" ("lapin"), eikä yhtäkään lapinrauniota. Ei jutuissakaan koskaan mainita Lappalaisia näillä paikoin asuneiksi (ninkuin Hiisiä), vaan aina tulleiksi "leivättömästä Lapista" Niistä käy semmoisia puheita, kun nähdään kirjasta: *Suomi*, 1847 <sup>12)</sup>.

Hämäläisten kun Ali-satakuntalaisten kaltaisia. Tätä samaa viittailee vanha tarinakin, joka sanoo Kaukolasta alaspäin ei olleen ensi aikoina asujanta ennen kun Kokemäjellä, ja Kokemäkiläisen lausuneen ihmetellen, nähtyänsä lastun tulevan jokea pitkin: »kah, ompa siäläkin ihmisiä». Kaukolaa on mainittu pitäjän vanhimmaksi kyläksi, ja suittaa ollakkin, koska se on vanhuuttain ollut parhaita kalastus-paikkoja; pellot siinä (ja lähi kylässä Vinkkilässä) ovat niin kiviset, ettei maamies suinkaan siihen ole ensiksi asettunut (sanotaan niiden kyntäminen kiroomata parhaaksi kärsivällisyyden merkiksi). — *Kristinopin* tulosta tänne ei ole sen erinäisempiä tietoja, kun mitä koko Suomen historia kertoo <sup>10)</sup>. Monta kymmentä vuotta (1160—1250) näkyy Kristillisyyden, joka tuli Ruotsista paavilaisessa muodossansa, taistelleen pakanallisuuden kanssa ja voittaneen vähitellen. Sitten, koska kristillinen järjestys ja uusi hallitusmuoto oli pääsnyt voimiinsa, kuului tämä paikkakunta siihen laveaan *Sastamalan* \*) pitäjään, jonka avara kirkko vieläkin seisoo Karkun emäkirkkona, muistuttava vanhoilla muureillansa ja savuttuneilla pyhäin-kuvilla kaukaisia entis-aikoja ja unohduksiin vaipuneita menoja. Mainitun pitäjän alaa oli koko se avaruus, joka nyt on Tyrväänä, Karkkuna, Mouhijärvenä, Hämeenkyrönä, Ikaalisina ja Kankaanpäänä. Tästä lohaistiin eri pitäjäksi *Kyrö* (vastaava nykyisiä Hämeenkyrön Ikaalisten ja Kankaanpään pitäjiä) arvattavasti jo 13:lla sataluvulla <sup>15)</sup>, ja samaan aikaan taikka kohdakkoin sen jälkeen *Ali-sastamala* (vastaava nykyistä Tyrvään pitäjää), jota papillisissa kirjoissa kutsuttiin *Kallialaksi* ja *Ali-pitäjäksi* <sup>5)</sup>; keskupaikka (vastaava nykyistä Karkkua ja Mouhijärveä) eli se osa, joka jäi vanhallensa, kutsuttiin sitten *Yli-sastamalaksi* <sup>8)</sup>, papillisissa

---

\*) Ei "Sastamola", niinkuin muutamat ovat kirjoittaneet, erehdyksestä vanhain kirjoitusten kopioitsemisessa,

kirjoissa *Sastamalaksi* ja *Yli-pitäjäksi* <sup>6)</sup>). Kumminkin jo v. 1466 oli Ali-sastamala *itsenäisenä pitäjänä* <sup>7)</sup>); sillä oli myös jo silloin täydessä voimassa erinäinen kirkko ja kymmenysaitta, rahasto j. m. vaikka sen, papillista hoitoa katsoen, näyttää olleen jonkinmoisena aneksi-pitäjänä Yli-sastamalalle <sup>8)</sup>). Juur äskenmainitun vuoden paikoilla on kirkollisiin tilintekokirjoihin kirjoitettu »Yli-pitäjä» ja »Ali-pitäjä» <sup>\*</sup>); sittemmin nimitetään samoissa kirjoissa Ali-sastamalaa »Kallialan seurakunnaksi», ja vuodesta 1487 ruveten toisinansa »Kallialan seurakunnaksi, toisinansa »Kallialan kappeliksi» <sup>\*\*</sup>), aina vuoteen 1520, jona tämä pitäjä tuli *omituiseksi kirkkoherran-lääniksikin* <sup>2)</sup> ja alkoi kutsuttaa kirkon kirjoissa »Kallialan pitäjäksi» — Vuodesta 1528 rupesi *Lutheruksen oppi* pakottamaan paaivilaisuutta kristillisistä menoista <sup>9)</sup>); tämä ponnisti vastaan useoita vuosia, mutta pakeni kuitenkin viimein, tietysti kumminkin ennen vuotta 1593, jona Kirkkoherra Kaspari Ollinpoika ja Kappalainen Lauri Ollinpoika kirjoittivat Upsalan-kokouksen päätöksen alle <sup>18)</sup>). — Tällä vuosisadalla sai pitäjä nykyisen nimensä, ensin maallisissa kirjoituksissa, sitten myös kirkollisissa. Ali-sastamalan verosta näkyy jo 1542-vuotisessa maa-kirjassa *Tyrvään-nimi* (Tyrfves sochn); mutta vielä 1556 kutsuu Kirkkoherra Matias Knuutinpoika itseänsä »Kalliolan» seurakunnan paimeneksi <sup>\*\*\*</sup>), enkä ole vanhemmissa kirkollisissa kirjoissa, kun 1590:n vuosilukuisissa, nähnyt pitäjän uutta nimeä (Törfvis) †). — Seuraava vuosisata on siitä merkilli-

<sup>\*)</sup> Superior parochia ja inferior parochia.

<sup>\*\*</sup>) Ecclesia Kalliala ja capella Kalliala.

<sup>\*\*\*</sup>) Pastor ecclesiae Kalliolaensis <sup>2)</sup>).

†) Samaten kun Tyrvään kylän nimi nyt omistui koko pitäjälle, ruvettiin myös, tähän samaan aikaan, Yli-sastamalaa kutsumaan, mainion kylän nimellä, *Karkuksi*; kuitenkin kirjoitettiin vielä v. 1544 "Yli-sastamala" <sup>6)</sup>).



nen, että herrain valtiaisuus silloin nousi pitäjässä sangen suureksi; tämän puoliaikaan (1650—1660) oli paljo elikkä enin osa taloja herroilla läänityksinä. Ruotsilassa hallitsi (vuoden 1666—1680 paikoilla) se ankara Rytimestari *Diedrich von Reigman* (Riegman, Rigeman); tämä Diedrich osti 120:llä kupari-taalterilla sen edellä puhutun sukubaudan. Rautajoessa nousi *Akseli Martinpoika* suuren valtaan. Ensin oli hänellä (v. 1602) vaan kaksi taloa, sitten aina useampi, viimein koko Rautajoen kylä (lahjoitettu kuninkaalta, v. 1619, vapaaksi ja verottomaksi), niinmyös Pohjala, Kahimala Lousaja ja 10 taloa Kallialasta; häntä mainitaan ensimmältä »Rytteriksi» sitten Rytimestariksi<sup>8)</sup>. Sitten piti vielä hänen leskensä *Piate Sipintytär* (Beata Sigfridint.) Rautajoen seteriä »elinaikaisella vapaudella», ja sen jälkeen hänen perillisensä *Jaakko Israelinpoika*; mutta kartanon alustuksia vähenneltiin ja anniskeltiin muille herroille lääniksi. Pohjalan sai (v. 1667) Karkun Kirkkoherra *Juha Collinus* elinajaksensa. Kahimala oli lahjoitettuna *Pietari Kuhlmannin* perillisillä (1651—1681)<sup>8)</sup>. Kallialassa maksoivat talonpojat veroa Kenraali-majurille *Kristofer Burgmeisterille* (1643—1668). Tyrväänkylässä tiedän mainion herran *Erkki Rosensabelin*, joka kuoli v. 1665, ja senjälkeen Kapiteinin *Paavo Ryssen* (1677—80), josta nykyinen Ryssän-rustholli on nimensä saanut. Kuinka muissa kylissä oli laita en tiedä sen tyynemmin, kun että Haapaniemessä, Vinkkilässä, Liuhalassa, Hoipolassa, Näntölässä, Varilassa, Vehmaassa, Laukulassa, Torminkylässä, Kaltsilassa ja Liitsolassa myös oli herrain alusiksi lahjoitettuja taloja (vuoden 1650 ja 1670 aikaan), jotka kruunu sitten otti takaisin<sup>5)</sup>. Vuonna 1682 pääsivät talonpojat kruunun verollisiksi. Vuosisadan lopulla kohteli kova aika. Vuosina 1695 ja 1696 oli niin kauhea katovuosi kumpanakin, että melkein paljas pettu, vehka j. m. s. tulivat syötäviksi; huonosta ruvasta tuli sitten

tauteja liikkeelle, jotka kaatoivat kansaa kuin heinää, ja paljo ihmisiä kuoli nälkäänkin. Suurin oli surma loppupuolella vuotta 1696 ja alkupuolella 1697. Edellisenä vuonna kuolleitten lukua ei tiedetä (kun ei silloin ollut pitäjässä Kirkkoherraa eikä Kappalaista), jälkimäisenä on merkitty niiden luku, »joista on tieto saatu» ja niitäkin oli 848 (syntyneitä samana vuonna vaan 28, niinmuodoin enempi kun 30 kuollutta yhtä syntynyttä vastaan)<sup>2)</sup>. Ajan surkeus näkyy siitäkin, ettei kaikilla vainajoilla ollut hautaajaakaan. Kirkon tilinteko-kirja osottaa v. 1697 Tammi-, Maalis- ja Huhti-kuissa käytetyksi 48 taalteria »niiden suuressa paljoudessa kuolleitten, joita Lukkari ja Kirkonhaltia veivät isolta sillalta ja rannasta kirkomaahan ja multasivat, haudan-kaivamukseen, niinmyös kuuden ruumiin-arkun tekemiseen». — Kohta alkoi uusi sataluku ja uudet onnettomuudet sen myötä. Sen suuren sodan, johon mentiin v. 1700, ei juur pauhina ensimmältä kuulunut tänne saakka, mutta se vaatel täältä varoja, miehiä ja — kyyneliä. Yksi senaikainen kirjoitus, joka nyt on silmäiltävänäni, sisältää niin syvän murhekuvauksen, etten saa olluksi sitä tähän ottamata; se kuuluu (ruotsista suomennettuna): »Seuraavaiset kalut ja kappaleet on mieheni Antti Juhanpoika, jonka nyt täytyy kruunun palvelukseen sotamieheksi lähteä, tuonut minun kotiini ja talossa koonnut, jotka hänen minun kanssani siitetyille lapsillensa, Kirstille ja Marille ynnä sille, kun nyt hänen lähteissänsä kohdussa on — jonka Jumala antakoon onnellisesti päivän valkeuden nähdä — erityisesti ja vähentämätä tuleman ja säilytettämän pitää, kunnes he kasvanevat ja vuosiinsa ehtinevät, nimittäin:

»1:ksi luonnossa tuonut jyviä . . . . . 15 tnr,  
 »2:ksi maksanut entisiä jyvävelkoja . . . . . 6 tnr, j. n. e.

»paitsi sitä, että hän on talon, joka hänen tullessansa oli enim-

»mäksi osaksi hävinneenä ja kedottuneena, sekä pellon uudesta  
 »kyntänyt että sen ja niitut aidannut, ja niinmuodoin hyvän-  
 »ruokkoisina jälkeensä jättänyt. — — — Tämän vakuudeksi  
 »kirjoitutan nimeni alle, ynnä Kirkkoherran todisteen kanssa,  
 »Tyrväässä Kesäk. 16 p. 1702. — Mari Pietarintytär, talon-  
 »emäntä Tormilassa». Tästä näkyy kuinka sota vaatei enem-  
 män miehiä, kun olisi ulottunut, koska parhaiten talonisän-  
 täinkin »täytyi» jättää peltonsa taas kedottumaan; niinmyös  
 ettei sodasta palajaminen ollenkaan tullut puheiksikaan. Ja  
 sotamiehiä piti niidenkin oleman, jotka vielä kotiinsa jäivät:  
 joka-ainoa miehen tuli laittaa itsellensä pyssy ja oppia am-  
 pumaan, se oli esivallan käsky v. 1702<sup>6</sup>). Vuonna 1710 oli  
 suuri liikunto pitäjässä: kuulutettiin vihollisen olevan maassa,  
 Maaherralta ja muilta tuli summassa kaikellaisia käskyjä ja  
 muistutuksia, sotatoimia pidettiin ankarasti, miehiä koottiin niin  
 paljo kun suinkin saatiin ja lähetettiin Viipurinläänin ja Uu-  
 denmaan rajalle. Vuoden 1713 lopulla alkoi »ison-vihan» jul-  
 muus. Nyt pakenivat kauvas maan-kulkeuteen muutamat, joilla  
 varoja oli, toiset kokivat välttää väkivaltaa piiloellen metsissä,  
 joissa elättelivät henkeänsä pettuleivällä ja muilla mitä kukin  
 sai. Hirmuisin aika näkyy olleen vuosina 1715 ja 1716, joina  
 yleisen häiriön tähden ei ole suurin mitään tulevaisten nähtä-  
 väksi kirjoitettu, paitsi muutamain *Antero Virzeniukselta* ris-  
 tittyin lasten nimiä<sup>2</sup>). Missä tämä kestävä pappi, joka koki  
 »pitää päälle hyvällä ja sopimattomalla ajalla», lienee säily-  
 tellyt itseänsä en tiedä, mutta huono pläkki ja vaivalloinen  
 kirjoitus, joilla hän on ristimiänsä muistoon pannut, todistavat  
 ettei kirjoituspöytä suinkaan ollut kehuttava; näyttää melkein  
 kuin olisi hän jossakin kodan-liedellä taikka kumminkin päreen  
 valossa pännää käyttänyt, äsken mainittuina vuosina. Jos hän  
 oli sama mies, kun Antero Tyrvenius, joka v. 1715 samalla  
 huonolla musteella on tehnyt erään pienen kirjoituksen, niin

arvelen hänen asuskelleen Samaalla (joka olikin sovelia in piilopaikka), koska »Kuutsi» ja »Berthula» ovat kutsutut vieraiksi miehiksi <sup>5)</sup>. Vuonna 1717 näkyy vihan jo vähän lauhtuneen ja kumminkin jonkin moisen järjestyksen alkaneen pitäjässä: syntyneet ja kuolleet ovat taas jotensakin selvästi kirjoitetut; mutta kova vuosi on tämäkin ollut (syntyneitä ei puoliksikaan kuolleitten suhteen, ei yhtäkään paria vihjitty <sup>2)</sup>). Seuraavina vuosina oli kuolevaisuus vähempi, toivon tähti rupesi taas koittamaan, ihmisiä yhdistymään avio-parikunniksi, pitäjän hoito ja hallitus paranemaan, sen mukaan kun uusi valta rupesi osottamaan itseänsä »korkeaksi esivallaksi» <sup>5)</sup>. Vuonna 1719 asetettiin se ahkera Antero Virzenius Kirkkoherraksi ja tähän aikaan pidettiin jo rauhassa ja estämätä julkista Jumalanpalvelusta, jossa kansa (se vähä kun oli) sai kuulla sekä Jumalan sanaa että esivallan käskyjä. Kolme kuulutusta, säilynyttä mainitulta vuodelta, osottaa kansan ei enää piiloelevan metsissä vaan asuvan paikoillansa ja maksavan veroja manttalin mukaan, niinmyös virkamiesten olevan omamaalaisia; ne viittailevat muitakin sen ajan oloja ja ansaitsevat siis sisällyksensä julkaisemisen. Maaliskuussa *Antti Sallbergilta* (Tyrväänkylästä): »Yhteisen-kansan pitää tuleman huomena Kallialaan ja suorittaman rästinä olevat kontributioni-rahats, 1 rupl. manttaalista, »sekä herran Amiraalin saatavat; muutoin täytyy rangaistusta\*) »kiiruhtaa, ja velkapäitten olla karjanensa valmiina lähtemään »minun kanssani Turkuun, jossa saavat oman mielensä mukaan »myydä karjansa rahaan. Jokaisen, jolla on hevosia taikka »härkiä\*\*), pitää myös oleman varsin valmiin matkalle — huomena, suokoon Jumala — viemään Turkuun ne vero-rukiit, »jotka vielä lienevät Kallialan tihunti-aitassa. Pitää myös sa-

---

\*) Execution.

\*\*) Tästä näkyy ettei monella ollut juhtaa.

»massa tilassa maksettaman joka manttaalista 3 leivisk. heiniä,  
 »1 kappi rukiisia jauhoja ja 1 kappi ohria, ja ne vedettämän  
 »Paimion pitäjään, Melldolan kartanoon.» Syyskuussa Vales-  
 »mannilta *Kustaa Godhelta*: »Hänen korkea kreivillinen jalou-  
 »tensa on määrännyt Porin läänistä laitettavaksi laivaston tar-  
 »peeksi pultaania, 5400 arsinia, semmoista kun menneenä vuonna  
 »näytettiin; tämän seuraamiseksi antaa *G. F. von Essen* käs-  
 »kyn (Porista 11 p.) että 8 arsinia \*) pitää otettaman jokai-  
 »sesta menneenvuotisesta manttaalista ja saatettaman Poriin  
 »14:n päivän sisällä; jos ei, niin heti rangaistus \*\*); siis toi-  
 »mittakoot kaikki taloin asujamet itsellensä hyvää ja tiivistä  
 »pultaania ja tuokoot kukin osansa Haunialle tämän kuun 24  
 »p.» (kuulutus kirjoitettu 19 p.). Lokakuussa Valesmannin poissa  
 »ollessa, hänen puolestansa (*Juha Linneén*): »Koska iso osa  
 »nykyisen vuoden kontributioni-rukiita vielä on yhteiseltä-kan-  
 »salta maksamata, semmenkin niiltä jotka eivät luule korkean  
 »esivallan määränneen niitä 23½ kappaa, jotka menevät päälle  
 »6:n tynnyrin manttaalilta, niinmyös kaikki ohrat \*\*\*), vaikka  
 »ne jo aikaa piti maksettaman tihunti-aittaan, Hänen korkea-krei-  
 »villisen jaloutensa Maaherran ja sen jälkeen herran Laaman-  
 »nin määräystä myöden; sentähden muistutetaan että loput  
 »rukiita ja ohrat ovat maksettavat Kallialassa (tihunti-aittaan)  
 »tämän kuun 13 p., taikka tulee sotamiehen-rangaistus †) niitä  
 »ottamaan ulos, ja kovasti, sillä vastahakoisuus osottaa tottele-  
 »mattomuutta korkean esivallan määräykselle ††). Seuraavana

\*) 8 arsinia tekee 9½ kyynärää; näkyy että venäläiset mitat, niin-  
 kuin rahatkin, olivat tähän aikaan seurattavina.

\*\*\*) Prompt execution.

\*\*\*)) Muisti-puheessa mainitaan jyvät pannuiksi tasan riihessä; toinen  
 vakallinen omaan, toinen "musikan" säkkiin.

†) Militärisk execution.

††) — — mehra despectera än respectera.

vuonna nähdään keräjäkin pidetyksi Tyrväänkylässä tavallisella aikaa, Jaakko Callia (entinen Valesmanni) tuomarina. Uusi hoito ja asiain järjestys ei pysynyt kuitenkaan edemmäksi vuotta 1721, jona Laamanni *G. F. von Essen* (Porin läänin hallitusmies) kiiruhti kontributionin maksoa; jyvät piti viettämän tihunti-aittaaan niin pijan kun pellolta saatiin ja rahat samaten aikaisin maksettaman, sillä muutos lähestyi; rauhakokouksen tarpeiksi (Uudessakaupungissa) otettiin, päälle määrättyin veroin, 2 kappaa maltaita  $\frac{1}{2}$  kappaa ohria manttaalista; muistutettiin »heinän-tekoa ajallansa», kruunun hyödyn tähden j. n. e.; sitten kuulutettiin valtakuntain sovinto Uudessakaupungista, asiat muutettiin vanhallensa, niinkuin ne olivat olleet kahdeksan vuotta takaperin, muinoiset virkamiehet, jotka vielä elivät, palasivat virkoihinsa joista väliainkaiset saivat lähteä, ja samaten muut pakolaiset paikoillensa. Näin loppui se niinkutsuttu »ison-ryssän-aika». Väjestö oli näinä 8:na vuotena sulanut enempää kun puolta vähemmäksi, taloja oli kylmillä niin paljo, että sai kuka vaan tahtoi isännäksi ruveta. Jutellaan Rautajoessa olleen Venäläisen tulon esillä emäntänä ylpeän rouvan, joka ei uskonut köyhtymistensä mahdolliseksikaan, sanoi: »mikä juurtuneen pajun hävittää», ja heitti kultasormuksen järveen lausuen: »se on yhtä mahdollontota, kun ton takasintulo»; sitten saatiin hauven vatsasta tämä sormus, ja kohta tuli vihollinen; rouva kiitti kun pääsi pakoon tyhjin käsin, hame huppuna, palasi monen vuoden perästä ryyssyissä ja näki Rautajoen vainiot kasvavan pitkiä pajupensaita, Vihattulan vuohet pajuja pätkimässä. — Kansaa näyttää olleen v. 1721 noin viides osa nykyisestä paljoudesta. Tästä ajasta ruveten on pitäjän tila parantunut parantumistansa, samaten kun väkikin enentynyt; eikä mitään erinomaisia vaiheita ole sitten ollut. «Pikku-ryssän-aika» (vv. 1742, 1743) tuli pelvon kanssa, muttei se aivan kova ollut.

Ilmanlaatu mulnoisin ei ollut varsin sama kuin nykyisempinä vuosina. Miesmuistin aikanakin on tapahtunut tuntuva muutos: sekä suvi että talvi tulee nyt myöhemmin kuin ennen, eikä ole enää semmoisia pakkastalvia eikä niin pitkällisiä kesä helteitä, kun vanhat ihmiset puhuvat. Ett' »ei ole ajat niinkun oli ennen», näkyy sanalaskuistakin, joilla vanhuuttain merkittiin vuoden aikoja ja töitä, vaikka sekini otetaan huomioon että sanalaskut seuraavat *vanhaa-lukua*, jota myöden kukin nimi-päivä oli myöhemmin kuin nyt; nimittäin 100 ajastaikaa takaperin 11 päivää myöhemmin, 200 ajastaikaa sitten 10 päivää myöhemmen. Semmoisia sanalaskuja pistän tähän mitkä olen pitäjässä kuullut, nimittäin: *kynttilänä kahdä karjan ruaka, kolmiä uroon\**) *ruaka*; *Maaliskuu maan avaa* (nyt avaa vasta Huhtikuu); *Vappuna vara-vihko, vielä Erkkikin inuu, Urpaanuskin uikuttaa* (nyt tarvitsee karja Vappuna kaiken ravintonsa ladosta, eikä »vara-vihko» auta); *jollen oo Vappuna vavosa, nin en poukü pohtimesa* (herneet eivät pidä tätä uhkaustansa nyt enää, vaikka ovat salvossa Toukokuun 11:nä ja 12:nä päivinä); *Vappuna käki huutaa vaihka hongan holosta* (harvoin nykyisinä aikoina ennen Toukokuun puoliväliä); *ei tähäätöntä Heluuntaa eikä jyvätöntä Mittumaariaa* (ompa kyllä meidän aikana); *Jaakona jalaalla Uatina orrella* (rukiit); *Laurina lata naulaan* (syyskylvön tehtyä); *Simu siltoja tekee, Antti aisoill' ajaa*.

Vuodet 1692 ja 1693 olivat erinomaisen sateiset; semmoista veden paljoutta kuin silloin<sup>2)</sup>, ei ole siitä jälkeen koskaan ollut. Sateiset olivat *nälkävuodetkin*, 1695 ja 1696, niinmyös seuraava 1697, joka kanssa katovuodeksi kutsutaan,

---

\*) "Uroolla" näkyy tarkoitetuksi renkiä, joka söi muonaansa Mikosta Mikkoon.

vaikkei se niin peräti hedelmätön ollut, kun edelliset; liika märkyys oli näinä kolmena vuotena pahin syy viljain huonoon kylvyyn kasvuun ja tuleentumiseen. Sama laita oli *kalliina aikana*, vuosina 1725, 1726 ja 1727<sup>17)</sup>. — Vuonna 1752 mainitaan tulleen, kuivuuden tähden, katovuosi suvilaihoista; 1754 ja 1755 olleen liijaksi märkyyttä, rukiita tulleen vähä, ohria ja kauroja runsaammin, mutta herneitä ei ollenkaan; 1756 ylönpalttinen kevättulva; 1757 kuiva suvi ja sentähden kulovalkeita paljo metsissä; 1758 suvi kylmä ja sateinen, 1759 lämmin ja kuiva. 1761 oli kovin »kuuma» ja kuiva suvi, ettei iso osa peltomiehiä saanut maasta siementänsäkään, ja rutto tappoi karjaa; 1762 myös kuiva suvi, halla Kesäkuun lopulla ja Syyskuun alvussa, suvilaihoista ja heinistä katovuosi, muttei rukiista muualla kun hallaisissa paikoissa; 1768 märkä ja lauhkea syksy kauvas talven päälle; 1769 lämmin ja kuiva suvi, josta kevät-touvat kituivat, halla Kesäkuun lopulla, kuiva syysykin ja vesi alempana kun koskaan miesmuistin aikana, myllyt istuivat j. n. e. 1770 tuli heiniä vähemmän, kun koskaan muistettiin tulleen; 1774 oli erinomaisen kuiva suvi ja syksy, ne vähät vihma-sateet, joita oli, eivät maata kostuttaneet, ohrat, herneet, pellavat, kaalit ja nauriit kuihtuivat, mutta rukiit kasvoivat hyvin ja antoivat 8:nneen—9:nneen jyvän, syyskylvö ei itänyt ennen Lokakuuta, oraat siis huonot, karjan ja hevosten rutto oli nimeksi, kulovalkeat polttivat kauhean paljo metsiä ja niittujakin heininensa, latoiensa; 1775 kylmä kevät, helteinen ja kuiva suvi Elokuuhun asti, rukiin kasvu aivan heikko, suvilaihoin parempi, syksyllä orasta liijaksikin; 1776 mätänivät vahvat oraat talven alla ja sentähden saatiin huonorujis-laiho, ukkonen löi kuoliaksi Kiikanojalla yhden vaimon, joka paraikaa söi kirkko-murkinaa puodissa, ja kaksi vohlaa puodin alla; 1777 oli kylmä ja sateinen suvi, mutta rukiitten kasvu ja sato oli parhaita, vaikka ne myöhään tuleentuivat,



ohria loukkasi halla; 1779 sateinen kevä, poutainen ja helteinen suvi, viljat huonot. 1780 oli talvella alinomaa pyyryjä ja ryöppyjä, lunta karttui enemmän kun miesmuistinaikaan; syvä hanki, jonka päällä (kevättalvella) saatiin ajaa aitain ja muitten ylitse, mädännytti oraita ja teki sitten keväällä hirmuisen tulvan, joka turmeli pellot ja niitut ison veden (Satakunnan joen) lähitteillä, sillä se laskeui vasta Kesäkuun lopulla ja Heinäkuun alvusa; suvi-hallat pilasivat ohria ja herneitä, että karvalla oli siementä omasta saaliista; syksy oli kuiva. 1781 kesä kylmä ja kuiva; 1782 taas paljon vettä, ettei semmoista vedenpaisumusta ollut tapahtunut sitten vuotten 1692 ja 1693, Kilpijoen kyläkin piti jätettämän kylmille veden valtaan, Marraskuun lopulla eli vesi 4—5 kyynärää korkeammalla kun tavallisesti; sitten seuraavana talvena meni vesi mutta jäät jäivät ja tarvelivät pellot, että vuonna 1783 tuli katovuosi joen paikkakunnilla; 1784 suvi kylmä, syksyllä halla; 1785 taas vettä korkealla. 1793 oli pakkas-talvi<sup>2</sup>). — Tulvat eivät nouse enää nykyisinä aikoina niin suuriksi kun muinoin; tämä on hyöty koskein perkauksista, joihin ruvettiin (Satakunnan joessa) tänedellisen vuosisadan lopulla ja joista lakattiin v. 1836, koska oli useimmin ottein tehty työtä. Rauta- ja Liekovetten tavalinenkin korkeus on koskein perkauksista vähentynyt lähes kaksi kyynärää; mutta se toivo ja luulo (joka oli menneellä vuosisadalla, koska koskein perkausta hankittiin), että Satakunnanjoki muka oli tuleva kuormin kuljettavaksi, on mennyt myttyyn.

**Kansa** on kasvanut paljoudessa onnellisempina aikoina, vaikka toisinansa, kovain vaiheitten kohdellessa vähentynytkin. Kaiketi surmasi *hirmukuolema* eli mustakuolema väjen vähiin, vuoden 1350 paikoilla; mutta sen jälkeen oli kauvan jotensa-

kin hyviä ja rauhallisia aikoja että väki-luku sai enentyä. Emme siis ottane ihmeeksi, koska näjemme jo 1400-luvulla ihmisä asuneen näillä seuduilla (joita nyt Tyrvääksi kutsutaan) jotensakin tiheässä, kumminkin isonveden tienoilla. Tämä on arvattava jo siitakin, että paikkakunta tehtiin erinäiseksi seurakunnaksi, vaikkei ollut kaukana Sastamalan vanhimmasta kirkosta; ja näkyy vakavasti senaikaisista tilinteko-kirjoituksista, joissa lujetellaan paljo perheen-isäntiä tästä *Ali-pitäjän* seurakunnasta, nimittäin niitä, joiden oli jyvä-velkaa Kallialan aittaan \*). Vuonna 1469 (Laurinpäivänä) oli semmoisia lainamichiä 96, vuonna 1479 täysi 100, vuonna 1481 nimitelty 102, v. 1488 taas 100 ja v. 1490 enin eli 140 (autuaan Marketan arkiona \*\*) 5, ja Lauri-martyyrin päivänä \*\*\*) 135); niiden välisinä vuosina vähempi luku. Useimmat maitaan pohjan puoleiselta Rantakunnalta, Jokisivuilta, Isosta- ja Vähästä-haarasta; harvemmat eteläiseltä Rantakunnalta <sup>5)</sup>); Lopen puoli suitti olla vielä likinäisemmässä kanssakäymisessä Yli-pitäjäläisten kanssa. Sitten vuodesta 1490, koska sodat ja metelit taas alkoivat, näyttää kansan olevan pikemmin vähenemään kun enenemään päin ja entisiä taloja vuonna 1524 kylmillä. — Viimeksi mainittuna vuonna lujetellaan herran Mathiaksen »ensimmäisen tihunin» maksajoita, 198 isäntää, jokainen velvoitettu 1 karpioon. Jos näiden kunkin perheen katsomme 6:ksi hengeksi, niin tulee 1188 henkeä; mutta tässä ei suinkaan ole vielä kaikkein pitäjän asujanten luku. Lujettelosta on poissa paljo taloja ja koko kyliäkin †), joita edellisempinä vuosina puhutaan, niinkuin

---

\*) Granarium eli promptuarium ecclesie Kalliala <sup>5)</sup>).

\*\*\*) In profesto beate Margarete virginis.

\*\*\*) Beati Laurençii martiris.

†) Nimittäin Jaamala, Kiikanoja, Kinnala ja Vakkala (niinmyös Oksaniemi, joka sitten yhdistyi Vihattulan kanssa); paljoa vähempi taloja, kun

taas jälkeenkäin päin; nämät eivät taitaneet olla kaikki kylmillä, vaan kaiketi asui näissä semmoisia, joilta ei tullut tiuhuntia (suittivat olla kirkon olusia), jos eivät hoksaamattomuutta jääneet pois kirjasta; lisäksi oli, ymmärrät-sen, sivuväkeäkin, koska jo 1400-luvullakin mainitaan talollisten rinnalla *veljiä* (setämiehiä), *poikia* ja *vävyjä*, jotka omassa nimessänsä lainasivat jyviä Kallialan aitaista ja niinmuodoin elättivät eri perheitä; — näiden kaikkein luku on arvattava hyvinkin 800:ksi hengeksi. Siis päätän pitäjässä olleen, v. 1524, kumminkin noin 2000 ihmistä <sup>6)</sup>). — Tästä ruveten kului pari sataa ajastaikaa ennen kun väjöstö sai ruveta sen isoimmaksi paisumaan; sillä mitä hyvinä vuosina tuli lisää, se katosi taas sotain, tautein ja katovuotten aikoina. Ensimmältä ei ole tietoja kansan paremmasta taikka huonommasta menestyksestä eri aikoina; se vaan näkyy, että vuonna 1556 oli taloja kylmillä, niinmyös vuosina 1586—1590 \*). Sitten tulivat *Nuijasodan* melskeet, 1596 ja 1597, joiden jälkeen paljo taloja ja koko kyliäkin \*\*) oli kylmillä kauvan aikaa, sillä hedelmättömiä ja kuolloisia \*\*\*) vuosia oli samaan aikaan, kun pitkälliset sodatkin, joilla Ruotsi voitti maita ja kunniaa, rasittivat suuresti pitäjää. — Vuodesta 1665 sopii laskea kansan paljoutta syntyneitten luvuista, jotka tästä ruveten ovat kirjotetut <sup>2)</sup>). Tällä

---

edellisellä vuosisadalla, lujetellaan Roismalassa, Ulvilla, Teukkulassa, Meskalassa, Leikkuussa, Kallialassa ja Ruoksamolla.

\*) 1588 oli kauhea rutto Suomessa <sup>9)</sup>).

\*\*) Kahimalan koko kylä oli kylmillä tietysti vuodesta 1597 vuoteen 1621, samaan aikaan Pohjalasta 1 talo, Rautajoesta ensimmältä 4, sitten 2, viimeiseltä 1 talo (siksi kun Akseli Martinpoika sai kylän haltuunsa); Kallialassa mainitaan, vuosina 1621—1646, välisti 1, välisti 2, välisti 3 taloa kylmillä <sup>8)</sup>); tästä on arvattava muidenkin kyläkuntain laita.

\*\*\*) 1601 oli Suomessa suuri hallavuosi; 1603 ja 1657 rutto <sup>9)</sup>).

laskulla (jonka avuksi täytyy ottaa arvelua ja suuntailemista) näkyy todenmukaiseksi, asuneen

		Tyrvään kirkkoherran- länissä.	koko pitäjässä.
vuoden 1670 paikoilla . . . . .	1853	1970 henkeä,	
» 1680 » . . . . .	1650	1750 »	
» 1690 » . . . . .	1700	1800 »	
» 1700 » . . . . .	1470	1560 »	
» 1710 » . . . . .	1550	1650 »	
» 1720 » . . . . .	1400	1490 »	
» 1725 » . . . . .	1950	2070 »	
» 1730 » . . . . .	2420	2570 »	
» 1735 » . . . . .	2640	2810 »	
» 1740 » . . . . .	2700	2870 »	
» 1745 » . . . . .	2610	2775 henkeä.	

Vasta vuodesta 1749 ovat lujetut luvut, jotka osottavat väjestön *Tyrvään kirkkoherran länissä* erinäisinä vuosina. Mutta koko pitäjän väjestöä pitää laskettaman, kun ei ole Liitsolan kyläkunnan asujanten luku tiedossa muilta vuosilta, kun 1850; tämä lasku on kuitenkin helppo ja toden jotenkin tapaa, sillä tietysti on Liitsola jo sata vuotta ollut johonkin määrään saman vertainen koko pitäjän suhteen kun nytkin (nimitäin  $\frac{6}{100}$  eli  $\frac{2}{33}$ ).

Vuonna.	Emä- kirkolla.		Kappelilla.		Koko kirkko- herran-läänissä.			Koko pitäjässä.
	Miehen- puolla.	Vaimon- puolla.	Miehen- puolla.	Vaimon- puolla.	Miehen- puolla.	Vaimon- puolla.	Yhteen.	
1749 . . . . .	830	925	490	536	1320	1461	2781	2960
1750 . . . . .	838	940	492	557	1330	1497	2827	3009
1754 . . . . .	909	1017	527	608	1436	1625	3061	3258
1760 . . . . .	994	1090	589	627	1583	1717	3300	3512
1766 . . . . .	1039	1119	586	627	1625	1746	3371	3588
1772 . . . . .	1035	1123	667	711	1702	1834	3536	3760
1775 . . . . .	1153	1210	680	774	1833	1984	3817	4063
1780 . . . . .	—	—	—	—	2007	2081	4088	4351
1785 . . . . .	—	—	—	—	2068	2183	4251	4525
1790 . . . . .	—	—	—	—	2106	2270	4376	4658
1795 . . . . .	—	—	—	—	2218	2410	4628	4926
1800 . . . . .	—	—	—	—	2435	2585	5020	5343
1805	15:tä vuott. nuor.	668	613	427	401	1095	1014	2109
	15—60 välisiä . .	938	1037	544	627	1482	1664	3146
	60:tä vuott. vanh.	97	121	50	74	147	195	342
	<b>Yhteen</b>	<b>1703</b>	<b>1771</b>	<b>1021</b>	<b>1102</b>	<b>2724</b>	<b>2873</b>	<b>5597</b>
1810	15:tä vuott. nuor.	526	622	378	376	904	998	1902
	15—60 välisiä . .	935	1021	517	601	1452	1622	3074
	60:tä vuott. vanh.	69	92	35	58	104	150	254
	<b>Yhteen</b>	<b>1530</b>	<b>1735</b>	<b>930</b>	<b>1035</b>	<b>2460</b>	<b>2770</b>	<b>5230</b>
1815	15:tä vuott. nuor.	605	626	336	344	941	970	1911
	15—60 välisiä . .	971	1079	564	614	1535	1693	3228
	60:tä vuott. vanh.	95	117	40	58	135	175	310
	<b>Yhteen</b>	<b>1671</b>	<b>1822</b>	<b>940</b>	<b>1016</b>	<b>2611</b>	<b>2838</b>	<b>5449</b>

Vuonna.	Emä-kirkolla.		Kappelilla.		Koko kirkko-herran-läänissä.			Koko pitäjässä.	
	Miehen-puolta.	Vaimon-puolta.	Miehen-puolta.	Vaimon-puolta.	Miehen-puolta.	Vaimon-puolta.	Yhteen.		
1820	15:tä vuott. nuor.	608	642	386	358	994	1000	1994	6238
	15—60 välisiä . .	1053	1123	635	676	1688	1799	3487	
	60:tä vuott. vanh.	102	151	45	81	147	232	379	
	<b>Yhteen</b>	<b>1763</b>	<b>1916</b>	<b>1066</b>	<b>1115</b>	<b>2829</b>	<b>3031</b>	<b>5860</b>	
1825	15:tä vuott. nuor.	725	680	479	451	1204	1131	2335	6712
	15—60 välisiä . .	1051	1172	619	687	1670	1859	3529	
	60:tä vuott. vanh.	121	162	63	96	184	258	442	
	<b>Yhteen</b>	<b>1897</b>	<b>2014</b>	<b>1161</b>	<b>1234</b>	<b>3058</b>	<b>3248</b>	<b>6306</b>	
1830	15:tä vuott. nuor.	772	758	528	538	1300	1296	2596	7186
	15—60 välisiä . .	1045	1256	647	717	1692	1973	3665	
	60:tä vuott. vanh.	140	172	66	112	206	284	490	
	<b>Yhteen</b>	<b>1957</b>	<b>2186</b>	<b>1241</b>	<b>1367</b>	<b>3198</b>	<b>3553</b>	<b>6751</b>	
1835	15:tä vuott. nuor.	762	793	535	568	1297	1361	2658	7588
	15—60 välisiä . .	1152	1282	735	775	1887	2057	3944	
	60:tä vuott. vanh.	139	195	68	125	207	320	527	
	<b>Yhteen</b>	<b>2053</b>	<b>2270</b>	<b>1338</b>	<b>1468</b>	<b>3391</b>	<b>3738</b>	<b>7129</b>	
1840	15:tä vuott. nuor.	829	822	492	486	1321	1308	2629	7841
	15—60 välisiä . .	1212	1326	778	833	1990	2159	4149	
	60:tä vuott. vanh.	150	207	96	135	246	342	588	
	<b>Yhteen</b>	<b>2191</b>	<b>2355</b>	<b>1366</b>	<b>1454</b>	<b>3557</b>	<b>3809</b>	<b>7366</b>	
1845	15:tä vuott. nuor.	855	843	519	515	1374	1358	2732	8387
	15—60 välisiä . .	1333	1420	827	916	2160	2336	4496	
	60:tä vuott. vanh.	162	253	95	141	257	394	651	
	<b>Yhteen</b>	<b>2350</b>	<b>2516</b>	<b>1441</b>	<b>1572</b>	<b>3791</b>	<b>4088</b>	<b>7879</b>	
1850	15:tä vuott. nuor.	937	921	584	574	1521	1495	3016	8873
	15—60 välisiä . .	1349	1473	887	959	2236	2432	4668	
	60:tä vuott. vanh.	160	250	106	132	266	382	648	
	<b>Yhteen</b>	<b>2446</b>	<b>2644</b>	<b>1577</b>	<b>1665</b>	<b>4023</b>	<b>4309</b>	<b>8332</b>	

Seuraavasta taulusta sopii katsoa kansaa erinäisissä säädyissä ja tiloissa:

Tyrvään emäkirkolla.	1749.		1750.		1754.		1760.	
	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.
Avio-puolisoita . . .	343	343	356	356	377	378	401	401
Leskiä . . . . .	10	97	9	87	6	93	15	102
Naimattomia, 15:tä v. vanhempia . . . .	162	178	152	179	167	181	185	198
Ala-ikäisiä . . . . .	315	307	321	318	359	365	393	389
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
Talohaltioita . . . .	169	172	170	167	164	170	176	175
Töllinhaltioita . . . .	4	4	4	4	4	4	6	6
Itsellisiä . . . . .	3	10	38	64	4	13	6	5
Viheliäisiä . . . . .	8	40	24	80	25	69	34	94
Perhekkuntia	184		186		189		200	
	1766.		1772.		1755.			
	Emä-kirkolla.		Emä-kirkolla.		Emä-kirkolla.		Kirkko-herran-läänissä.	
	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.
Avio-puolisoita . . .	404	404	399	400	420	422	674	677
Leskiä . . . . .	19	103	29	107	34	110	45	163
Naimattomia, 15:tä v. vanhempia . . . .	206	227	244	258	285	225	442	415
Ala-ikäisiä . . . . .	410	385	363	358	414	423	672	729
.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
Talohaltioita . . . .	166	174	?	?	170	167	.....	.....
Töllinhaltioita . . . .	12	12	17	17	25	27	.....	.....
Itsellisiä . . . . .	20	55	17	26	13	23	.....	.....
Viheliäisiä . . . . .	34	60	14	48	18	57	.....	.....
Perhekkuntia	238		226		233		393	

Tyrvään kirkko- herran-läänissä.	1780.		1785.		1790.		1795.		1800.	
	m.p.	v.p.	m.p.	v.p.	m.p.	v.p.	m.p.	v.p.	m.p.	v.p.
Avio-puolisoita . . .	748	749	771	771	741	742	830	830	878	882
Leskiä . . . . .	44	165	54	172	53	219	49	222	63	238
Naimattomia . . . .	412	385	457	413	498	511	517	530	565	590
Ala-ikäisiä . . . . .	803	782	786	827	814	798	822	828	929	875
<b>Perhekkuntia</b>	<b>366</b>		<b>453</b>		<b>441</b>		<b>478</b>		<b>515</b>	
Tyrvään kirkko- herran-läänissä.	1805.		1810.		1815.		1820.		1825.	
	m.p.	v.p.	m.p.	v.p.	m.p.	v.p.	m.p.	v.p.	m.p.	v.p.
Avio-puolisoita . . .	961	962	839	840	930	937	979	982	1132	1134
Leskiä . . . . .	65	230	87	292	79	256	73	257	66	267
Naimattomia *) . . .	603	667	630	640	661	603	783	674	656	624
Raiskatuita . . . . .					..	72	..	118	..	92
..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Talonpojan säätyä	2145	2272	2181	2475	2429	2634	2623	2808	2887	3072
Herras-väkeä . . . .	62	63	54	59	36	47	36	46	29	44
Muita . . . . .	517	538	225	236	146	157	170	177	142	232
..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Talonisäntiä **). . .	284	..	273	..	265	..	307	..	286	..
Töllinisäntiä . . . .	216	..	282	..	345	..	373	..	462	..
Itsellismiehiä ***). .	243	..	154	..	230	..	205	..	172	..
Käsityömestaria . . .	25	..	23	..	26	..	35	..	36	..
Sotijoita . . . . .	140	..	..	..	43	..	39	..	36	..
Vaivaisia . . . . .	36	90	36	76	11	61	53	143	16	144
<b>Perhekkuntia</b>	<b>968</b>		<b>814</b>		<b>953</b>		<b>966</b>		<b>1025</b>	

\*) Nimittäin 15 vuotta vanhempia naimattomia; ala-ikäisten eli 15:tä vuotta nuorempain lukua ei tarvitse tänä eikä tänjälkeisinä vuosina enää ottaa tähän tauluun, koska se näkyy jo edellisessä.

\*\*\*) Näiden luvussa ovat lampuoditkin.

\*\*\*\*) Näiksi on lujettu muonitettavia "vaarejakin" eli entisiä talollisia ja tölliläisiä.



Tyrvään kirkko- herran-läänissä.	1830.		1835.		1840.		1845.		1850.	
	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.	m. p.	v. p.
Avio-puolisoita . .	1234	1235	1137	1141	1223	1227	1329	1329	1438	1438
Leskiä . . . . .	55	298	84	309	123	332	125	328	143	357
Naimattomia . . . .	609	617	873	801	890	784	963	889	921	849
Raiskatuita . . . . .	107	107	126	126	158	158	184	184	170	170
Talonpojan säätyä	2922	3269	3245	3581	3343	3591	3568	3870	3721	3976
Aatelia . . . . .	1	4	2	7	2	8	2	6	1	1
Papillista säätyä .	12	22	12	17	20	18	19	18	12	13
Muuta herrasväkeä	17	22	18	21	21	24	25	23	21	22
Kaikellaisia muita .	246	236	114	112	171	168	177	171	269	297
Omantalon isäntiä .	275	275	284	277	278	278	279	279	279	279
Lampuoteja . . . . .	23	23	22	26	30	30	39	39	39	39
Töllin-isäntiä . . .	509	509	546	542	573	573	604	604	604	604
Töynvoipia itsel- lismiehiä . . . . .	34	34	47	136	232	232	—	—	—	—
Vanhoja työheit- toja . . . . .	198	198	157	151	117	117	199	199	199	199
Renkejä ja renki- poikia . . . . .	740	740	908	952	1017	1017	994	994	994	994
Käsityömestaria . .	56	56	53	57	55	55	77	77	77	77
Sotijoita . . . . .	2	2	2	1	—	—	—	—	—	—
Talonpitäviä leskiä	—	—	—	—	—	—	—	—	38	38
Itsellisnaisia . . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	125	125
Piikoja (naimatto- mia ja leskiä) . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	845	845
Ruotivaivaisia . . .	45	109	90	160	107	179	99	182	13	32
Pitäjänvaivaisia . .	—	—	—	—	—	—	—	—	85	161
Perhekkuntia	1094	1094	1007	1341	1469	1469	1618	1618	1618	1618

Vanhaan aikaan näkyy olleen *jouto-väkeä* muun väjen suhteen enemmän kun nyt, vaikka sitä nytkin on liijaksi. Vuonna 1668 tuli esivallalta kielto sitä pahaa tapaa vastaan, »että paljo hyödyttämätöntä itselliskansaa ottaa asuntonsa mökkeihin», muttei se kiellostä parantunut. »Nälkä-vuosina» (1695—1697) lähti moni kruununtalollinenkin paikaltansa ja rupesi naapurillensa koturiksi (niinkuin Maaherra L. Creutz valittaa<sup>5)</sup>). — Vanhoja talonhaltioita muonitettiin tavallisesti tiloilla, eikä valmiilla viljalla niinkuin tähän aikaan, ja ne saivat asua samassa pirtissä kun nuoret haltiatkin, joilta pitivät perimmäisen nurkan ja vuoteen elinaikansa. Eräs muona-kontrahti, vuodelta 1705, osottaa äitin antaneen talon pojallensa kaikkein kaluin ja osaksi karjankin kanssa, jättäen itsellensä ja »pienille lapsillensa» vaan yhden moision eli umpiaidan, jossa oli tynnyrin-ala peltoa ja sen alustalla niittua, niinmyös puodin luhtinensa ja naveton; muita huoneita sai muori pitää yhteisesti haltiaväjen kanssa ja käyttää tarvitessansa talon pelto- ja ajokaluja, kirvestä, sirppiä, vikahdetta ja keitto-astiaa (kukas nykyinen muori viitsisi omin käsin kiskoa maasta elatustansa?).

Kerjäläisiä oli muinoin paljo ja ne kulkivat vapaasti mihin tahtoivat, eivätkä totelleet kuninkaallista asetustakaan (vuodelta 1642), joka määräsi kunkin pysymään pitäjässensä. »Nälkä-vuosina» pakkoontui niitä täältä hirmuisen paljo Turkuun, jossa kantelivat Maaherralle pitäjäläisten armottomuutta heitä kohtaan. Tämä armottomuus on helposti ymmärrettävä siitä surkeasta tilasta, joka oli kaikilla siihen aikaan (nim. vuosina 1695—1697).

**Asunnot.** Enin kyliä oli jo 1400-luvulla samannimisiä kun nytkin, vaikka nimet senaikaisissa kirjoissa ovat sukkelasti kirjoitettuja, esim. Rocila (Ruotsila), Melahannemi (Mielaan-niemi). Ainoastansa seuraavaiset kylät ovat sittemmin saaneet nykyiset nimensä:

*Kiikosten* kylä, josta ei nävy mitään tiedettävän vanhoina aikoina, ennen isoa-vihaa;

*Vehkakorpi*, muinen Nevon kylään kuulunut;

*Ritala, Hoipola, Pappila, Pohjala ja Hätilä*;

*Näntölä*, jota ei nävy kirjoissa ennen 1600-lukua;

*Kaltila, Vataja ja Isojärvi* ilmestyvät kanssa vasta 1600-luvulla, mutta niiden siassa oli ennen Vankimussaari, jota en ole nähnyt kirjoissa sitten vuoden 1524;

*Tormin* kylän ja *Kaltsilan* siassa oli vielä viimeksi mainittuna vuonna Vanhakylä, jossa oli 7 taloa;

*Sammaljoki* on tietämättömissä 1600-lukuun asti;

*Tapiala* kuului vanhuuttain Roismalaan ja mainitaan itsenäisenä kylänä jo 1500-luvulla;

*Koivula* oli Tyrväänkylän alusta, kunnes muuttui eri kyläksi.

Muoinen kylä *Rymavori* (Rumavuori?), jossa oli kaksi taloa ja mainitaan Ketolan ja Vehmaan välillä, v. 1524, on niin kadonnut, etten tiedä sen asemistakaan; *Oxanemi* (Oksaniemi) oli 1400- ja 1500-luvuilla Vihattulan vieressä <sup>6)</sup>.

Mutta talo-luku kylissä on ollut muuttelevainen ja paljon ikivanhoja talonnimiä kadonnut; muutamat näistä ovat vielä paikkain (niittuin, peltoin j. m.) niminä. Semmoisia unohdettuja ovat: Kiimajärven *Kyröläinen*, Nevon *Lasoi*, Tormilan *Tapio*, Ruotsilan *Maskoi*, Gudmundilan *Yletty*, Kilpijoen *Kärä* ja *Sotiainen*, Kaukolan *Suomalainen*, Lousajan *Housunpää*, *Kyhkynen*, *Vetkuri* ja *Ossoi*, Kallialan *Hollo*, *Hintsa*, *Piuro*, *Penninen* ja *Sakalainen*, Kahimalan *Ysmä* ja *Kätturi*, Rautajoen *Kiusa*, *Kaukoi*, *Kutalainen* ja *Jönsi*, Vihattulan *Mehtuinen* ja *Tartilainen*, Evon *Hassi*, Laukulan *Vari*, Leiniälän *Taloinen* ja *Langinen*, Ketolan *Tamsi*, Marttilan *Finne*, Roismalan *Muraja* ja *Vinkki*, Soinilan *Satusuu* ja *Tiainen*, Tyrvään *Peukalo*, Vanhankylän *Poukka*, *Prasiainen* ja *Tapsi* j. n. e. Kuitenkin taidetaan vielä lujetella nykyisistä talonnimistä pitkä

ja tällä oli paljo kulkioita; jo v. 1723 seisoi 4 hollihevosta Paavilassa (nykyisin kutsutaan Paaviksi). Penikulman- ja virstan patsaat olivat puusta <sup>5)</sup> vuoteen 1780; sitten kivistä näihin vuosiin asti, joina ne hajoitettiin ja tehtiin uutten virstain patsaat. *Narvantie* on kanssa hyvin vanha. *Vaunutie*, jota muinen kutsuttiin »Takatieksi» oli vielä tänaikaisten vanhain muistaessa huonokorjuista, ettei maantien nimeä ansainut. *Kiikostentie* on uusi: Kiimajärvelle saakka on ollut kylätie jo miesmuistin ajan, mutta siitä edespäin raivattiin vasta vuosina 1833, 1838—1849; tämän tien tekoon antoi kruunu 1292 ruplaa 23 kop. niinmyös 76½ tynn. rukiita ja 22¼ tynn. ohria <sup>1)</sup>. *Sammaantie* tehtiin hyväksi vasta v. 1852, vaikka sitä jo kauvankin on ajaa solkotettu. — *Vammaskosken-silta* on ollut niinkauvan kun valtatiekin, vaikka se vanhaan aikaan, aina tänedellisen vuosisadan loppupuoleen, oli kappaletta alempana eikä niin uljas, kun nyt. Sen rintavarustuksena oli jonkinmoinen rakennus, jota kutsuttiin »hauvin kuonoksi» <sup>5)</sup>. Tämän sillan olleen vanhimpina aikoina näkyy siitä, että Koskenpäälliskylässä oli Sillancorva niminen talo, jonka nimen pitäjän Pappila peri, v. 1520, ja piti isonvihan aikaan asti <sup>2)</sup>. — *Keskieväri* on ollut v. 1723 Paavilassa, sitten Mielaanniemessa, Tyrväänkylässä <sup>5)</sup> ja Soinilassa, nyt taas Paavilla.

Kuormia kuljetettiin ikivanhoina aikoina *sapilaillla*, joiden päät nivottiin juhdan ikeesen, toiset päät laahasivat maassa. 1600-luvulla oli ratsas-satula jokaisella varallisella. *Rattaat* siihen aikaan olivat paljaasta puusta, vasta 1705-vuotisessa kalunkirjoituskirjassa näkyvät ensikerran »raudoitetut rattaat». Niin olivat *karmi-reetkin* puuanturaisia, haat vaan raudasta <sup>6)</sup>. Mainitut reet olivat niin soukkia että tuskin ihminen sai siansa sisälle; toinen (joka oli ajajana) istui kahdanreisoin toverinsa säärtien päällä ja piti jalkansa ketaroissa. Nämät ovat jo 100 ajastaikaa olleet vanhanaikaisia, ja näitä seuranneet *pulkka-*

*reetkin*, joissa oli ajajan istuin takapuolella, ovat jo levolla vajain nurkissa ja ullakoissa. — Ennen isoa vihaa olivat härätkin juhtina ja sentähden elätettiin niitä enemmän kun nyt.

**Elatuskeinoista** näkyy viljan kasvatus mahtisimmaksi jo 1400-luvulla. Kallialan aitassa oli jyviä\*) kooksi, koska v. 1469 siitä annettuita lainoja lujetellaan yhteensä 96 panna ja 6 karpiota, ja vuonna 1479 vielä enemmän, nimittäin 102 panna ja 15 karpiota. — Vuonna 1487 oli pyhän Henrikin ja kapitulin osa kymmenys-jyvistä 6 panna, vuonna 1505 viisi puntaa ja 6 panna, v. 1506 viisi puntaa ja 3 panna, ja v. 1507 yksi punta ja 5 panna; nämät mitat osottavat  $\frac{1}{120}$  koko vuoden tuloa<sup>19)</sup>, jos vaan kaikki maksajat olivat omantunnon miehiä. Kuitenkin on muistettava ettei kaikista jyvistä, kun pitäjässä kasvoi, laskettu kymmenyksiä, sillä kirkon hallussa oli kanssa maita, joita pitäjäläiset olivat antaneet »testamentiksi»\*\*). — *Rukiit* olivat näinä vanhoina aikoina pää-viljana, *ohria* ja *kauroja* mainitaan harvoin; *räätikkäitä*, *nauriita*, *herneitä*, *nisuja*, *pellavia*, *hamppuja* ja *humalia* ei nävy ollenkaan kirjoituksissa ennen 1600-lukua, mutta tiedän kuitenkin niitä jo aikaisina aikoina kasvatetuiksi (esim. nauriista todistavat kuopat metsissä). *Perunain* viljelys tuli tänedellisen vuosisadan lopulla ja pakotti pois *kupukaalit* ja vähensi herneitäkin.

---

\*) Rukiita (siligo).

\*\*) pro test:to.

## Eläinten-hoitoa katsokaamme seuraavasta taulusta:

Vuonna.	Hevosia.	Lehmiä.	Härkiä.	Nuorta karjaa.	Lampaita.	Vuohia.	Sikojia.
1673 talossa . .	—	4	5	—	—	—	—
1697 » . .	2	3	—	4	6	5	1
1698 » . .	—	2	—	2	2	—	—
1699 » . .	2	3—7	2	6—17	5—20	4—13	5
1703 » . .	3—5	8	4	9—13	9—20	10—12	2—5
1704 » . .	1	3	—	3	8	4	2
1705 » . .	3	3—5	2	9—14	5	7—10	3—8
1711 » . .	—	2	—	—	3	1	—
1712 » . .	2	1	—	2	4	3	4
1714 » . .	2	3	3	10	—	3	2
1715 » . .	1	1	—	—	1	1	—
1738 » . .	1	4	2	—	4	—	4
1805 kirkkoher- ran läänissä <sup>2)</sup>	1004	2058	119	836	2342	—	—
1810 » . .	990	2044	122	820	2270	—	—
1842 koko pit. <sup>1)</sup>	1415	3696		924	—	—	—

Siijan-pyyntö koskista on ollut tapana jo vanhuuttain, kumminkin jo v. 1665 mainitaan sitä<sup>2)</sup>; mutta Rauta- ja Lieko-vesistä vasta noin 50 ajastaikaa — *siijan-verkkoin* hyödyllisen keinon keksi ja teki tutuksi Lukkari L. Hidén. — »Kalansaa- liin huononevan vuosivuodelta» on aina valitettu (kumminkin on näin kirjoitettu v. 1753 ja siitä edespäin monin kerroin), samaten myös lintuin vähenevän vähenemistänsä. Kuitenkin on merkitty saalista joinakuina vuosina runsaammaksi kun toi- sina, esim. poutavuosina, 1769 ja 1770; v. 1798 »oli mainion paljo metsälintuja». Lumi-talvena, 1780, ammuttiin hirviä sum- massa<sup>2)</sup>).

Ratas-mylly oli jo v. 1704, jossa Tyrväänkylän talolliset jauhattivat vuorottain <sup>5)</sup>. V. 1805 ei lujeta useampaa kun 1 mylly, v. 1810 vaan 2, sitten 1815 taas 1, ja 1820 kaksi <sup>2)</sup>.

**Kauppa.** Vuonna 1668 pyysivät Tyrvääläiset lupaa Porin, Rauman ja Uudenkaupungin porvareille tulla Pertunpäivän aikaan heiltä karjaa ostamaan, niinkuin Turkulaisetkin tekivät, mutta sen kielsi esivalta <sup>5)</sup>. Joko tähän aikaan vuotisia markkinoita pidettiin Tyrväässä, en tiedä; mutta sittemmin 1700- ja 1800-luvuilla ne olivat joka vuosi, Pietarin päivästi eli Kesäkuun lopulla, Paavin talon tykönä ja kutsuttiin *Paavilanmarkkinoiksi* (häukunto-nimellä »pukkimarkkinoiksi»). Viimeiset olivat v. 1821, jona ne kiellettiin kiveenkovaan.

Rahaa lukeissa käytettiin muinoin, 1400-luvulla *markka* (marca), *äyri* (ora), *örtug* (solidus) ja *penninki* (denarius) <sup>5)</sup>. Kaikki raha oli silloin hopeaa ja markka (joka vastasi painossa nykyistä 1 rupl. 44 kop.) <sup>23)</sup> teki 8 äyriä; äyriin meni 3 örtugia ja örtugiin 8 penninkiä. 1600-luvulla käytettiin *Taalteria*, *Markkaa* ja *Äyriä*, hopeassa ja kuparissa; taalteriin lujettiin 4 markkaa ja markkaan 8 äyriä (hopea-markka ei ollut enää kun 12 nykyisen kopekan veroinen, eikä kupari-markka enempää kun 4:n kopeekan). Tähän aikaan tuli ploomukin tutuksi. Isonvihan aikana olivat venäläiset ruplat (isommat nykyisiä) laillista ja liikkuvaa rahaa; sen jälkeen taas entiset taalterit, markat j. n. e. Vuodesta 1777 lujettiin *Riksejä*, *Taaltereita* j. n. e. Riksiä vastasi 6 hopeaista ja 18 kuparista taalteria, 24 hop. ja 72 kup. markkaa, 192 hop. ja 576 kup. äyriä (hopea-markka vastasi 6 ja kupari-markka 2 kop.). V. 1790 ilmestyi rikseltti-riksi (vastaava  $\frac{2}{3}$  äskeistä riksiä). Viimeiseltä, ennen kun nykyinen rahan järjestys tuli, oli *paperi*-(rikseltti) *riksi*, *ploomu* ja *tolva*, niin myös *taalteri*, *markka* ja *hopiäyri* hintain määräyksenä (markan arvo oli 1830 ja 1840 ainoastansa  $\frac{1}{2}$  kopeekkaa). — Jyvä-mittoina nä-

kyvät *punta* (pund), *karpio* (karpa) ja *panni* (spanna, modius) muinoisina aikoina, 1400-luvulla ja vielä seuraavankin vuosisadan alkupuolella. Ensiksi mainitun, jota kanssa kutsuttiin »sastamalaiseksi punnaksi», luulen olleen suuruudessa saman kun 8 senaikaista pannia eli 64 nykyistä kappaa <sup>5)</sup> — vakaata tietoa en ole saanut tästä. Karpio oli isompi pannia ja suittaa ollut 10:n kapan verta <sup>19)</sup>; pannin olen katsonut samanarvoiseksi, kun se Ruotsissakin oli vanhuuttain <sup>23)</sup>, nimittäin 8:n nykyisen kapan veroiseksi. *Tynnyri* ja *kappa*, jotka kuminkin jo 1600-luvulla olivat laillisina mittoina, taideetaan pitää samanarvoisina, kun ne nytkin ovat, sillä vaikka ne olivat vähäisempiä, niin pantiin ne sitävastaan aina kukulle. — Heinäin paljous määrättiin vanhimpina aikoina *kuormalla* (plaustrum), ja samaten niittuinkin arvo (esim. »Räsäluhta kahden kuormainen»); sitten *aamalla*, jonka suuruus oli epävakainen vuoteen 1668, koska määrättiin sen pitävän olla 3-kyynäräisen kunnakkin <sup>5)</sup>.

Vuonna 1468 maksoi *panni rukiita* 2 äyriä, ja sama hinta oli myös vuosina 1487 ja 1488, joina *punta* maksoi 2 markkaa (nykyiseen mittaan ja rahaan verraten: tynnyrin hinta 1 rupl. 35 kop.). V. 1517 oli *pannin* halvempi hinta 3 äyriä ja kalliimpi 10 örtugia (se on: nykyinen tynnyri maksoi senverran hopeaa, kun 1 rupl. 43 kop. ja 1 rupl. 59 kop.). Seuraava taulu osottaa *rujis-tynnyrin* hintoja entisessä ja nykyisessä rahassa:

Vuonna.	Entisessä rahassa.	Nykyisessä rahassa.
1683 . . . . .	8 Taalt. kup. <sup>6)</sup>	1 Rpl. 28 kop.
1698 . . . . .	15 » »	2 » 40 »
1705 . . . . .	9 » »	1 » 44 »
1714 . . . . .	7 » »	1 » 12 »



Vuonna.	Entisessä rahassa.	Nykyisessä rahassa.
1726 . . . . .	45 Taalt. kup.	7 Rpl. 20 kop.
1738 . . . . .	12 » »	1 » 92 »
1749 . . . . .	20 » » <sup>5)</sup>	3 » 20 »
1750 . . . . .	14 à 15 » » <sup>2)</sup>	2 » 24 » à 2: 40
1752 . . . . .	14 à 15 » »	2 » 24 » à 2: 40
1754 . . . . .	18 à 20 » »	2 » 88 » à 3: 20
1756 . . . . .	5 à 6 Plootua	4 » 80 » à 5: 76
1757 . . . . .	30 Taalt. kup.	4 » 80 »
1759 . . . . .	18 » »	2 » 88 »
1761 . . . . .	30 » »	4 » 80 »
1762 . . . . .	36 » »	5 » 76 »
1769 . . . . .	36 » »	5 » 76 »
1774 . . . . .	30 » »	4 » 80 »
1775 . . . . .	39 » »	6 » 24 »
1776 . . . . .	48 à 54 » »	7 » 68 » à 8: 64
1777 . . . . .	2 à 2 $\frac{1}{3}$ Riksiä	2 » 88 » à 3: 36
1779 . . . . .	2 $\frac{1}{3}$ »	3 » 36 »
1780 . . . . .	2 $\frac{1}{2}$ à 2 $\frac{2}{3}$ »	3 » 60 » à 3: 84
1781 . . . . .	3 $\frac{1}{3}$ »	4 » 80 »
1782 . . . . .	3 »	4 » 32 »
1783 . . . . .	3 $\frac{1}{3}$ »	4 » 80 »
1784 . . . . .	3 $\frac{1}{3}$ »	4 » 80 »
1785 . . . . .	3 $\frac{2}{3}$ »	5 » 28 »
1786 . . . . .	3 $\frac{1}{3}$ »	4 » 80 »
1788 . . . . .	4 »	5 » 76 »
1795 . . . . .	3 $\frac{2}{3}$ »	3 » 52 »
2796 . . . . .	3 $\frac{2}{3}$ »	3 » 52 »
1797 . . . . .	4 $\frac{2}{3}$ »	4 » 48 »
1798 . . . . .	5 »	4 » 80 »
1826 . . . . .	8 »	3 » 20 »

Vuonna.	Entisessä rahassa.	Nykyisessä rahassa.
1831 . . . . .	15 Riksiä	6 Rpl. — kop.
1845 . . . . .	5 Rupl. 80 kop.	5 » 80 »
1852 . . . . .	4 » 70 »	4 » 70 »

Vaikka tästä näjemme jyvän hinnan vanhoina aikoina perätä halvaksi (semmenkin vuonna 1714), niin älkäämme sentään luulko syötävää silloin olleen hylkynä, vaan muistakaamme että hopeata oli muinoin aivan vähä maassa, elikkä raha oli kalliimpaa kun jälkeisempinä aikoina; tietysti oli 1700-luvun alvussa (»ison-ryssän» esillä) hirvuisen rahan puutos<sup>5)</sup>. — *Kallista-aikaa* puhutaan vuosina 1675 ja 1681, sitten olivat *nälkävuodet*, 1695 ja 1696, niinmyös seuraava, 1697, vielä huono vuosi, ja samallinen 1709, joiden vuotisista jyvähinnoista ei tiedetä; jälkeempäin osottavat edellä kirjoitetut hinnat koska on viljoin koska vaivoin eletty. — *Ohra-tynnyrin* arvion olen saanut tiedoksi seuraavilta vuosilta:

1683 . . .	6 Taalt kup. <sup>6)</sup>	1761 . . .	30 Taalt. kup.
1698 . . .	15 » »	1762 . . .	36 » »
1699 . . .	15 » »	1769 . . .	27 » »
1704 . . .	10 » »	1774 . . .	42 à 45 » »
1705 . . .	7 » »	1775 . . .	36 » »
1738 . . .	10 » »	1776 . . .	36 à 39 » »
1749 . . .	16 » » <sup>5)</sup>	1777 . . .	1 $\frac{2}{3}$ à 2 Riksiä
1750 . . .	14 » » <sup>2)</sup>	1779 . . .	1 $\frac{1}{2}$ »
1752 . . .	14 » »	1780 . . .	2 $\frac{1}{3}$ »
1754 . . .	18 » »	1781 . . .	2 $\frac{2}{3}$ »
1756 . . .	5 Plootua	1782 . . .	2 $\frac{1}{2}$ »
1757 . . .	30 Taalt. kup.	1783 . . .	2 $\frac{2}{3}$ »

1784 . . .	2 $\frac{2}{3}$	Riksiä	1796 . . .	3	Riksiä
1785 . . .	2 $\frac{2}{3}$	»	1797 . . .	4	»
1786 . . .	2 $\frac{1}{2}$	»	1798 . . .	4 $\frac{1}{2}$	»
1788 . . .	3	»	1852 . . .	3	Rupl, 50 kop.
1795 . . .	3	»			

*Lehmän* hinta oli vuonna 1517: 1 à 5 markkaa (= 1 à 5 rupl.) <sup>5)</sup>, 1698—1705: 8 à 12 taalteria kuparissa (= 1 rupl. 28 kop. à 1 rupl. 92 kop.), 1722: 15 taalt. kup. ja 1749: 30 taalt. kup.; *härän* hinta 1699—1705: 15 à 25 taalt. kup. <sup>6)</sup>; *hevosen* hinta 1468: 4 markkaa (= 5 rupl. 76 kop.) <sup>5)</sup>, 1697—1699: 10 à 20 taalteria kup. (= 1 rupl. 60 kop. à 3 rupl. 20 kop.) ja 1702—1704: 18 à 30 taalt. kup. Vuonna 1698 arvattiin *villa-leiviskä* 6 taalt. (= 96 kop.) ja *pellava-leiviskä* 2 taalt. (= 32 kop.). *Luodille hopeaa* pantiin, vuosina 1697—1703, arvoksi 2 $\frac{1}{2}$  taalteria kup. (= 40 kop. <sup>6)</sup>. — V. 1723 myytiin Rautajoen rustholli 800 taalteriin kuparissa <sup>8)</sup> (= 128 rupl.); nyt siitä maksettaisiin kumminkin 20,000 rupl.

Rahan *korko* eli intressi oli muinoin raskaampi kun nyt. Vuonna 1673 laskettiin sitä 8 sadalta <sup>5)</sup>; täpedellisinä vuosina on 6 sadalta ollut tavallinen, ja nyt jo vaan 5.

**Tavat** sekä työnteossa että erinäisissä tiloissa ovat aikain kuluessa vähin-vähin muuttuneet muinoisesta yksitoikkoisuudestaan satevammiksi, vaikkeivät juur kaikki paremmiksi. Entisaikoina käytetyt työ- ja tarve-kalut, joiden nimiä on kirjoituksissa säilynyt, viittailevat entistä elämän muotoa; mutta 1400-luvulla ovat nämät kirjoitetut munkki-latinaksi, jota on työläs ymmärtää. En ole saanut useammista senaikaisista kaluin nimistä selkoa, kun: *verkot* (*recia*), *kirves* (*securis*), *alasin* (*inows*), kahdellinen *kattila* (*caldarium* ja *caoa-*

bus), *pata* (olla), *malja* taikka muu astia metallista (amphora) ja *pullo* taikka lekkeri (cathecus)<sup>5</sup>). — 1600-luvulla on kalunkirjoituksissa kaikellaista muita, paitsi klasi-, posliini- ja kiviastioita, niinkuin: *kirveitä* (piilu-, hako- ja työ-kirveitä), *puraita*, *kairoja*, *sahoja*, *petkeleitä*, *vikahteita*, *haravia*, *sirpejä*, *vannaita*, *ruotimia*, *viuhkoja*, *äkeitä*, *rauta-lapioita*, *vasaroita*, *hohtimia pajan-kaluja*, *rauta-kankia*, *patoja*, *kattiloita*, *paistin-pannuja*, *hahloja*, *kuurnia*, *ammeita*, *tiinuja*, *taikina-kaukaloita*, *tynnyreitä*, *lekkereitä*, *saaveja*, *korvoja*, *pyttyjä*, *kiuluja*, *puulautasia*, *kirnuja*, *karjan-kelloja*, *käsi-kiviä*, *tahkoja*, *lammas-rautoja*, *seuloja*, *ahraimia*, *arkkuja*, *raudoitettuja matka-vakkoja*, *kaappeja*, *pöytiä*, *tuoleja*, *sänkyjä*, *kynntilän-jalkoja* (raudasta, malmista, messingistä ja vaskesta), *tina-astioita* (pulloja, pikareita ja vateja); oli mar useassa talossa *hopia-pikarikin* (4:n—5:n luodin painoinen). Semmoisia kaluja, joita nyt ei enää tarvita oli *kaski-koukku* (rautainen), *karhu-keihäs* ja *kaali-veitsi*. — *Rukilla* on kehrätty jo sata ajastaikaa, vaikka *kehrävarrtakin* keikutettiin vielä nykyisten vanhimpain lapsina ollessa. Vanhanaikainen kehrääjä istui pirtin halko-orsilla, hiersi kehrävartta pitkin reittänsä semmoisella vauhdilla, että se siitä pyöri kappaleen aikaa laskeentuen laattiaa kohden ja samassa punoen kehrääjän hyppysistä lähtevää »lapetta» langaksi; sitten, koska kehrävarsi oli lakkaamaisillansa kieppumasta, veti akka sen ylös, kerä tulleen langan sen ympärille ja lähetti taas uutta lanka-mittaa kieroman. Ei tällä kurin paljoa suinkaan jouduttu päivässä eikä hienoa lankaa saatu. — Kangasta luotiin muinoin seinään pistettyin pulkkain päälle, joiden väliä luojan piti lankoinensa juokseman ehtimiseen toisesta toiseen; tästä tavasta on vielä sananparsa: »käy edes-takasin kun kankaan luoja», vaikka jo nykyisten ihmisten ajan *loinpuut* ovat olleet tavalliset. — Ennen »ison-vihan» aikaa näkyy rukiin eloja pidetyiksi isoisissa

kaveissa eli *aumoissa*, eikä kiiruhdetuksi niiden tappamista; herneitä kuivattiin jo silloin *routossa*, niinkuin nytkin <sup>6)</sup>).

*Uotinpäivä* oli paavilais-aikana iso-juhla <sup>6)</sup>, sillä se oli pitäjän »kirkko-messu»; mutta mistä syystä se niin aikaisin lie-  
nee arkiomeksi jäänyt, etteivät vanhimmat ihmiset ole kuulleet edes puhuttavankaan sitä juhlanä pidetyksi? Kukaties vetivät »uotin-koukut» pyhän arki-päiväin joukkoon. Toinen uljas juhla oli *Laurinpäivä* 1400-luvulla ja siitä edeskin päin <sup>6)</sup>, mutta kuinka kauvan, sitä en tiedä. *Kekrinpäivästä* ei ole muuta tietoa kun laulu: »ei aina tupia pestä, ei aina Kekriä kestä».

Hyppyjä pidettiin muinoin *laululla* eli »trallituksella», ja häissäkin tultiin tällä hyvin toimeen. Laulaja sai palkaksensa tavallisesti vaatekaluja: liinaa taikka valmiin paidan, sukat taikka kumminkin polusteet, sen mukaan kun työnsä oli pidempi taikka lyhempi. — Häissä tuli morsiamen antaa samal-  
laisia lahjoja kaikillekin vieraille, jotka taas puolestansa antoi-  
vat hänelle *morsiamen-apua* (rahaa taikka muuta).

Ravinto ei ole aina ollut niin hyvä, kun se nykyisinä aikoina on. *Pettu-leipää* syötiin muinoin useasti, ja siitä saivat pitäjäläiset keltin: *Tyrvään-parkkimahat*, jota Huittisissa ja siitä alaspäin usein kuullaan. *Peränen-leipä* oli varsin tavallinen, niinkuin entinen poikakin, jolta pappi lukusioilla kysyi: »mikä jokapäivänen leipä on?», vastasi: »se on peränen leipä». V. 1699 näkyvät perä-jauhot kalunkirjoituksessa muiden ruoka-aineitten seassa (7 kappaa niitä arvattiin 1½ taalterin hintaan), ja vielä elää ihmisiä, jotka muistavat aikoja, koska enia osa talollisiakin söi perä-sekaista useoina vuosina. — Särpimenä oli vanhaan aikaan *kaalia*, jota tehtiin räätik-  
kään naateista ja höystettiin kaiketi luilla, koska vieläkin koi-  
rankuriset kutsuvat laihaa hevosta *kaalin-höystöksi*; kaalia lakattiin syömästä, koska perunoita ruvettiin viljelemään.

*Kalja* on ollut jokapäiväisenä juotavana jo kumminkin 300 vuotta; mutta olutta pidettiin kanssa vanhaan aikaan, ja ennen kun viina tuli valtaan pantiin sitä enemmän ja väkevämpää, kun nykyisinä aikoina. Niin tarpeelliseksi katsottiin olutta 1600-luvulla, että Pappilassakin piti sitä oleman tynnyrillinen Kirkkoherran muutteessa <sup>2)</sup>; eikä ilman sitä ollutkaan mitään »suunavaukseksi» annettavaa.

*Tupakkia* nautittiin jo v. 1699 <sup>6)</sup>, mutta millä muotoa ja kuinka isossa mitassa, en tiedä.

Vaatteita ja kaunistuksia, joita 1400-luvulla pidettiin, on tiedossani ainoastansa: *housut* (hwsür), *hame* (tunica), *viitta* (toga), *lakki* eli jonkinmoinen jotensakin kallis päänpeitto (caputegium), *vaippa* (tapetum), *raiti* (lodix), *sepeli* vai käädytkö (vitta \*), jonkinlainen *kaula-koritus* (monile), *ranne-rengas* (fibula ulne) ja *sormus* (annulus) <sup>5)</sup>; muista nimistä en ole saanut selkoa, enkä tiedä näidenkään muodosta mitään.

Jo ison-vihan edellä (noin 1699 paikoilla) oli varallisilla miehillä *säämiskä-housut*, joita näihin asti on vielä nähty joillakuilla äijillä; samaan aikaan oli *ihokas* (alus-jakku), jonka nykyisetkin ihmiset muistavat vanhoilla, *jakku* (sininen ja musta — hyvässä tinaiset napit), pitkät *liivit*, lammas-nahkainen *turkki*, karhun- ja ilveksen-nahkainen *lakki*, niinmyös *hattu* ja vartailta kudottu *huippu-lakki*, silkkinen kaulahuivi (parhaissa tiloissa), *villaset sukat* (siniset ja harmaat) ja *saappaat*. — Nais-väjien vaatteet näkyvät olleen yksi-värisiä (niinkuin miestenkä), ison-vihan edellä ja kauvan jälkeenkin, ja pysyneen yhdenmuotoisina kumminkin vuodesta 1697 vuoteen 1738. Tä-

---

\*) Pari nuorta naista mainitaan, jotka kuollessansa sääsivät tämänmöisen kaunistuksen ripustettavaksi "autuaan neitseän Hannan" kuvan kaulaan; kummankin ominaiset lunastivat sitten kalun takaisin (8:lla ja 3:lla äyriellä).

än aikaisissa kalunkirjoituksissa mainitaan: *sarsinen hame* (valkoinen ja painettu); *verkainen* eli villainen *hame* (punainen, valkoinen, viheriäinen, sininen ja musta); *puku-nahat*, näitä nykyisetkin ihmiset ovat nähneet (lammasnahkainen hame miehusta, pidettävä talvella toisten vaatteitten alla); *viisi-artinen* eli parkkuminen *hame* (musta); *verkaiset* eli villaiset *tröijyt* (punaiset, siniset, mustat ja ruskeat); *liinaiset tröijyt*; *vartailta kudotut* villaiset *tröijyt* (siniset); *paita* samalinen kun vieläkin (»ylispuoli» hienompaa kangasta kun »alaspuoli»); *kengät* puukorkoiset (avasuut — ei vanhaan aikaan silkka-kengistä tiedettykään); *huppu* (liinainen kaula-vaate); *linanen* (koto-kutoma ja ulkomaalta ostettu); *lakki* eli hattu korkea liinasta ummeltu pää-vaate, tavallisesti valkoinen, muutamalla musta); *myssy* (»koppa-myssy») naiduilla ja *esiliina*; liinmyös hopeainen *sormus* ja *rinta-solki* eli »priiski». Vanhimmat eukot juttelevat heidän lapsuutensa aikana (v. 1780 aikoiilla) jo olleen raitaisia hameita, mutta vaan yksivärisiä tröijyjä, käydyksi melkein aina punaisilla sukilla ja näituin pitäneen koppa-myssyänsä pyhin-arkeimin aamusta ehtoosen; silloin ei vaimoväjellä ollut turkkia eikä minkäänlaista päällysvaateetta. *Liivit* olivat muinen koreampia kun muut vaatteet, vedettiin kokoon rintain päälle tinaisissa maljuissa juoksevalla suoralla, eikä niiden päällä pidetty tröijyjä muulloin, kun kylmään ollessa. — Vuode-vaatteet olivat vanhaan aikaan (1600-luvulla) samallaisia kun nytkin, kumminkin samannimisiä <sup>6)</sup>.

Terveysden tila saamme katsoa seuraavista tauluista, samassa kun kansan hedelmällisyyttäkin ja kuolevaisuutta, sillä nämä määräävät toinen toistansa <sup>2)</sup>.

## Tyrvään kirkkoherran-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Vihjittyjä parikuntia.	Vuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Vihjittyjä parikuntia.
1665 . .	75	22	7	1695 . .	69	63	24
1666 . .	57	27	25	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
1667 . .	48	26	7	1697 . .	28	848*)	10
1668 . .	79	19	11	1698 . .	35	32	25
1669 . .	78	44	18	1699 . .	85	19	27
1670 . .	41	54	6	1700 . .	69	28	15
1671 . .	74	52	6	1701 . .	43	30	10
1672 . .	45	56	6	1702 . .	49	31	13
1673 . .	72	52	7	1703 . .	44	25	17
1674 . .	70	35	6	1704 . .	34	62	13
1675 . .	35(?)	80	7	1705 . .	39	22	12
1676 . .	29	88	8	1706 . .	31	38	11
1677 . .	43	50	14	1707 . .	41	25	16
1678 . .	36	47	12	1708 . .	42	20	14
1679 . .	43	27(?)	12	1709 . .	34	32	24
1680 . .	65	31	12	1710 . .	55	43	25.
1681 . .	60	37	7	1711 . .	51	53	23
1682 . .	31	31	10	1712 . .	65	30	21
1683 . .	26	(?)	11	1713 . .	74	(?)	15(?)
1684 . .	(?)	(?)	9	1714 . .	21(?)	(?)	1(?)
1685 . .	(?)	(?)	12	. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .
1686 . .	(?)	(?)	9	1717 . .	22	45	—
. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	1718 . .	28	13	9
1690 . .	41	71	9	1719 . .	29	25	7
. . . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .				

\*) Niitä, joista tieto saatiin.



## Emäkirkon-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Vihittyjä parikuntia.	Vuonna.	Syntyneitä.	Kuolleita.	Vihittyjä parikuntia.
1720 ..	38	20	6	1735 ..	77	34	11
1721 ..	38	12	16	1736 ..	52	26	10
1722 ..	63	25	9	1737 ..	61	44	5
1723 ..	30	25	14	1738 ..	48	67	9
1724 ..	50	21	15	1739 ..	65	26	13
1725 ..	35	42	13	1740 ..	56	123	10
1726 ..	42	20	10	1741 ..	59	21	6
1727 ..	47	26	6	1742 ..	28	41	8
1728 ..	48	20	13	1743 ..	42	55	12
1729 ..	70	27	9	1744 ..	59	31	24
1730 ..	39	32	8	1745 ..	56	30	17
1731 ..	56	29	7	1746 ..	57	28	15
1732 ..	54	17	9	1747 ..	58	22	22
1733 ..	53	23	11	1748 ..	58	49	21
1734 ..	65	34	10				

## Emäkirkon-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Vihittyjä parikuntia.	Äpärä- lapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1749 ..	31	37	68	39	26	30	56	32	14	..
1750 ..	32	34	66	37	19	24	43	24	12	1
1751 ..	33	40	73	41	14	18	32	18	24	1
1752 ..	39	42	81	44	16	16	32	17	24	2

## Emäkirkon-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Vihittyjä parinuntia.	Äpärä- lapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1753 . .	44	30	74	39	14	20	34	18	13	..
1754 . .	33	39	72	37	24	15	39	20	17	3
1755 . .	43	32	75	38	39	44	83	43	14	1
1756 . .	50	25	75	38	15	14	29	15	12	..
1757 . .	18	22	40	20	17	16	33	17	9	..
1758 . .	32	28	60	30	23	24	47	23	19	..
1759 . .	44	44	88	43	15	24	39	19	13	..
1760 . .	33	39	72	35	13	19	32	15	23	3
1761 . .	45	47	92	44	39	39	78	37	15	3
1762 . .	41	31	72	34	40	45	85	40	17	1
1763 . .	39	30	69	33	23	33	56	27	21	..
1764 . .	33	31	64	30	22	19	41	20	23	1
1765 . .	47	34	81	38	23	14	37	18	17	..
1766 . .	41	36	77	36	26	22	48	22	12	4
1767 . .	34	30	64	30	26	32	58	27	12	3
1768 . .	34	31	65	30	19	17	36	17	12	2
1769 . .	27	41	68	32	24	26	50	23	18	1
1770 . .	40	38	78	36	25	25	50	23	74	5
1771 . .	32	31	63	29	42	24	66	31		..
1772 . .	31	28	59	27	21	24	45	21		3
1773 . .	32	32	64	29	20	21	41	19		5
1774 . .	33	32	65	28	15	18	33	14	14	4
1775 . .	33	25	58	25	24	13	37	16	19	1

## Tyrvään kirkkoherran-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Vihjittuja parikuntia.	Äpärä- lapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1776 . .	58	56	114	30	28	49	77	20	35(?)	1
1777 . .	75	64	139	36	42	60	102	26	15(?)	4
1778 . .	96	62	158	41	36	30	66	17	35(?)	6
1779 . .	74	72	146	37	39	52	91	23	30(?)	1
1780 . .	67	71	138	34	31	28	59	14	35(?)	2
1781 . .	66	70	136	33	29	35	64	16	20	2
1782 . .	57	73	130	31	36	33	69	17	17	3
1783 . .	74	56	130	31	84	81	165	39	30	8
1784 . .	81	101	182	43	37	33	70	17	29	7
1785 . .	63	70	133	32	46	35	81	19	23	1
1786 . .	65	45	110	26	58	42	100	23	26	3
1787 . .	82	71	153	36	32	46	78	18	34	2
1788 . .	58	65	123	28	54	53	107	25	25	3
1789 . .	47	58	105	24	52	46	98	23	31	2
1790 . .	65	68	133	30	48	49	97	22	40	7
1791 . .	69	72	141	32	45	51	96	22	61	6
1792 . .	93	81	174	40	46	38	84	19	46	11
1793 . .	77	77	154	35	28	33	61	14	44	4
1794 . .	93	82	175	40	56	48	104	24	40	5
1795 . .	89	88	177	40	68	66	134	30	38	3
1796 . .	82	77	159	35	43	40	83	18	30	3
1797 . .	96	81	177	38	55	44	99	28	43	2
1798 . .	98	74	172	37	52	39	91	19	27	4
1799 . .	83	68	151	31	52	50	102	21	22	5
1800 . .	92	80	172	34	55	50	105	21	40	9
1801 . .	93	86	179	35	69	46	115	23	44	10

## Tyrvään kirkkoherran-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Viljityä parikuntia.	Äpää- lapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1802 . .	106	89	195	37	43	40	83	16	23	9
1803 . .	99	82	181	34	64	42	106	20	44	7
1804 . .	112	92	204	38	83	63	146	27	41	10
1805 . .	106	99	205	37	47	65	112	20	40	6
1806 . .	88	106	194	34	48	40	88	16	40	8
1807 . .	101	91	192	34	92	96	188	34	36	6
1808 . .	73	76	149	27	109	111	220	39	28	7
1809 . .	92	78	170	31	209	235	444	85	44	8
1810 . .	101	103	204	39	79	60	139	26	56	12
1811 . .	88	99	187	35	48	38	86	16	60	14
1812 . .	98	88	186	35	32	37	69	18	43	5
1813 . .	93	82	175	32	79	87	166	31	40	10
1814 . .	89	104	193	36	130	136	266	49	37	4
1815 . .	109	107	216	40	60	75	135	25	46	13
1816 . .	114	88	202	37	105	78	183	33	38	16
1817 . .	112	98	210	37	45	35	80	14	32	15
1818 . .	119	92	211	37	60	57	117	21	40	14
1819 . .	97	87	184	32	49	53	102	18	36	21
1820 . .	107	111	218	37	50	62	112	19	53	15
1821 . .	114	118	232	39	42	44	86	15	63	12
1822 . .	89	95	184	31	45	40	85	14	44	12
1823 . .	109	107	216	35	65	54	119	20	38	11
1824 . .	116	114	230	37	64	61	125	20	61	12
1825 . .	130	107	237	39	47	51	98	16	67	18
1826 . .	102	93	195	30	70	52	122	19	43	13
1827 . .	117	124	241	37	61	48	109	17	52	12

## Tyrvään kirkkoherran-läänissä.

Vuonna.	Syntyneitä.				Kuolleita.				Vihittyjä parikunta.	Äpärä- lapsia.
	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.	m. p.	v. p.	yhteen.	1000:sta.		
1828 . .	119	144	263	40	69	53	122	18	45	12
1829 . .	137	93	230	34	73	71	144	21	46	12
1830 . .	133	125	258	38	57	57	114	17	56	20
1831 . .	107	105	212	31	53	57	110	16	40	15
1832 . .	102	102	204	30	134	119	253	37	36	13
1833 . .	119	111	230	33	116	101	217	31	39	8
1834 . .	125	121	246	35	52	47	99	14	53	17
1835 . .	122	111	233	33	85	73	158	22	48	19
1836 . .	108	123	231	32	94	84	178	25	46	23
1837 . .	102	102	204	28	102	111	213	30	27	14
1838 . .	110	101	211	29	67	75	142	20	49	10
1839 . .	133	126	259	35	52	71	123	17	50	33
1840 . .	126	114	240	33	68	62	130	18	66	19
1841 . .	117	123	240	32	60	73	133	18	52	18
1842 . .	156	136	292	38	71	44	115	15	45	34
1843 . .	122	125	247	32	81	65	146	19	63	18
1844 . .	144	118	262	34	64	76	140	18	54	21
1845 . .	125	110	235	30	62	74	136	17	76	20
1846 . .	141	105	246	31	85	57	142	18	59	13
1847 . .	140	129	269	34	76	66	142	18	68	13
1848 . .	153	120	273	34	80	84	164	20	90	27
1849 . .	149	173	322	39	106	90	196	24	70	24
1850 . .	138	139	277	33	76	94	170	20	67	16
1551 . .	151	157	308	37	70	71	141	17	75	30
1852 . .	139	151	290	35	165	178	343	41	—	—

Tästä näkyy että nyt kuluneen sadan ajastajan sisällä oli hedelmällisin vuosi 1761 (samallinen kun 1752), ja hedelmättömin 1757. Keskinertaisella laskulla nähdään syntyneen 1000:sta hengestä vuodessa:

Vuosina	1749—1758	noin	36	lasta,
»	1759—1768	»	35	»
»	1769—1778	»	31	»
»	1779—1788	»	33	»
»	1789—1798	»	35	»
»	1799—1808	»	34	»
»	1809—1818	»	36	»
»	1819—1828	»	36	»
»	1829—1838	»	32	»
»	1839—1848	»	33	»
»	1849—1852	»	36	»

Kovimmat kuollovuodet mainitun ajan sisällä olivat 1809 ja 1814 (joista jo on puhuttu); niitä likinäisin 1755, jona *rupulit* ja *hinku-yssä* olivat kulkutauteina. V. 1762 saattoi myös *rupuli* kuolleitten luvun voitolle; ja samaten v. 1783 yksissä neuvoin *punataudin* kanssa. Vähin kuoltiin vuosina 1774, 1780, 1793, 1817, 1822 ja 1834.

Puheenparren olleen iki-vanhoina aikoina (1400-luvulla) *jotensakin* samallaista, kun nytkin, osottavat muutamat nimet, jotka ovat osaantuneet tulla taivutetuissa muodoissa kirjoitukseen, esim. *equo*, *evosta* (Eko, Evosta); *lousaialdha* (Lousajalta); *Kurien szoo* (Kurjen suo). Kuitenkin on se vähän muuttunut, esimerkiksi semmoiset sanat kun *Kaukoila*, *Keikoi*, *isoi* kuuluvat nyt: *Kaukola*, *Keikko*, *iso*; niinmyös monikon omantosiassa, esim. *hiitehen* (hiite' en, nyt hiitten) <sup>5)</sup> j. n. e. Useoita vanhanaikaisia sanoja, jotka vieläkin pysyvät paikkain niminä, ei ymmärretä enää, esim. *törmä*, *vataja*, *sotka*; sitä vastaan on aikain kuluessa istuuntuut enemmän ja enemmän

kieleen ruotsalaisia sanoja (entisiä ääni-murteita *d* ja *x* on puhuttu edelläpäin).

Tavallisimmat miehennimet 1400-luvulla olivat *Uoti* eli *Olli* ja *Lauri* eli *Lasse*; lisinä oli: *Heikki*, *Juha*, *Nikki* eli *Niiles* (*nico*), *Martti*, *Esko*, *Jaakko*, *Erkki*, *Pentti*, *Antti*, *Kauppi*, *Pietari* ja *Kanni* jotka kanssa näkyvät jotensakin tavallisiksi; harvemmin kohdellaan *Tuomas*, *Hannus*, *Reko* (*gregorius*), *Marku*, *Kristi* (*cristin*), *Matti*, *Paavo*, *Tapani*, *Hemmo* (*hemming*), *Öysti*, *Hintsa*, *Nuuti*, *Hopee*, *Perttu*, *Inki*, *Mikko*, *Arni*, *Soini* eli *Venni*, *Kaarle*, *Klemä* (*clemens*), *Simo* (*symon*), *Kattilus*, *Tipi*, *Klaavu*, *Hiki-nen* (*hykessenpoyka*), *Rauni* (*Ragvaldus*), niin myös *Magen*, *Köpel* eli *Göpil*, *Gunnarti*, *Dionisius*, *Gudmund* ja *Kjösti* m. m. Sitten 1500-luvulla mainitaan myös: *Sipi* (*Sigfrid*), *Mauri*, *Prusi* (*Ambrosius*), *Yrjä*, *Helga* *Israel* j. m. — Iki-vanhoja naisennimiä en tiedä näin paljoa, mutta näkyy niitäkin kirjoituksissa muutamia, niinkuin: *Valborgh*, *Ingiborg*, *Brigitta*, *Birgitta* ja *Britha*, *Margreta*, *Margeta* ja *Margitti*, *Cecilia*, *Katerina*, *Kadrin* ja *Kaarin*, *Maria* ja *Maysa*, *Marta*, *Cristina* ja *Kerstin*, *Cepina*, *Johanna*, *Anna* ja *Annika*, *Malin*, *Beata*, *Dorothea*, *Liisa* ja *Lisbet* <sup>5)</sup>.

**Sivistyksen tila** ei ole muinenkaan ollut kehuttava. Päävilais-aikana näkyy etsityksi sielun autuutta lahjoilla: mikä antoi kirkolle peltoa, mikä niittua mikä muuta, koska kuolema rupesi kourimaan; näillä antimilla saatiin samassa hyvä sia ruumillekin kirkon alla, ja sitä kunniallisempi mitä arvokkaampi annin oli. — 1600-luvulla suitti olla pitäjässä jonkinlainen seurakunnan suorasta opista erehtyvää lahkokunta, koska *Pispa Gezelius* antoi (v. 1670) *Kirkkoherralle* voiman ja käskyn: »tutkia kuinka on laita sen talonpojan, joka on sanonut tultavan autuaaksi lukemisella», ja lähettää sitten selvän tiedon

konsistoriumille. Ei lukemisen taito sentään ollut siihen aikaan yleisessä vallassa, vaikka saivatkin Tyrvääläiset siitä kiitoksia provastin-keräjissä (vuosina 1681 ja 1682); he taisivat sen verran kun nyt kutsutaan »lyhkäseksi-kirjaksi», eli Lutheruksen vähän katekismuksen, aamu- ja ehtoo-rukoukset, ruokaluvut ja huoneentaulun, toisissa provastikunnan pitäjissä ei taittu tätä määrää ja saatiin nuhteita. Sisältä luku oli kaiketi huonolla kannalla, koskei kaikilla seurakunnilla, näillä seuduin, ollut »kirjantaitavaa» lukkariakaan. »Synnin-suruttomuuden ja paljon irstaisuuden» tulleen valtaan, valitettiin v. 1670, niinkuin siitä ruveten ainakin <sup>5)</sup>. Kirkontervajoita sakotettiin 5:teen taalteriin ja ne jotka eivät voineet maksaa, saivat rangaistukseksi seisoa »syntisten-siassa» eli pekatourussa (*loco peccatorum* <sup>2)</sup>). Kirkon raha-kirjasta näkyy sakotetuksi Tyrvään kirkoherran-läänissä:

Vuonna 1662,	kirkontervauksesta	1,	salavnoteudesta	9,
» 1668,	»	6,	»	—
» 1670,	»	1,	»	1,
» 1672,	»	3,	»	4,
» 1673,	»	—	»	4,
» 1674,	»	1,	»	8,
» 1677,	»	—	»	2,
» 1678,	»	—	»	1,
» 1679,	»	—	»	2,
» 1680,	»	2,	»	—
» 1682,	»	—	»	2,
» 1683,	»	—	»	1,
» 1686,	»	2,	»	1,
» 1688,	»	—	»	1,
» 1691,	»	1,	»	—

Tästä havaitsemme 6:delta käskyä mainittuina vuosina rikotuksi paljoa enemmän, kun sata ajastaikaa jälkeen päin



(katso syntyneitten lukuja vv. 1665—1690, siv. 176, ja äpäralasten määrää 1700-luvulla, siv. 131). — Tottapa *varkaitakin* ja näpisteliöitä oli vanhaan aikaan, koska 1600-luvulla lukittiin huoneita yhtä ahkerasti kun nytkin, jos ei ahkerammin; oli jo silloin riihen-ovissakin lukkuja<sup>2)</sup>). Ja vaikkei viinaa ollut oli sentään juoppoja, joita kirkko-raadissa ja provastin-keräjissä sakotettiin taikka nuhdeltiin, semmenkin koska kirkossa olivat humalassa olleet<sup>5)</sup>).

»Iso-viha», se raskas aika, joka osottaiksen rajaksi vanhan ja uuden ajan välillä, teki sivistykselle samoin kuin kulovalkea niitulle: se poltti vihantoa ja poltti samassa sammaleita, jonka jälkeen uusi sivistys rupesi versomaan hijellä, verellä ja kyynelillä kastellussa maassa. Kuitenkin on helposti ymmärrettävä että taipumus varkauteen, joka aina syntyy kurjasta tilasta, ei kadonnut kohta emänsä kanssa: vielä vuonna 1725 piti pitäjäläisten vartioitseman yöt-päivät tihunti aittaa kirkon mäjellä<sup>5)</sup>). Loppupuolella nykyisen edellistä vuosisataa oli liikkeellä yhtä laia vill-jumalisuutta, joka saattoi akat kirkossa kyykkyä hyppäämään. *Loveen-lankeevaisia* oli kanssa, ja näitä on kaksi mainittuna kappelin kirjoissa<sup>2)</sup>), niinkuin merkkillistä tapausta, nimittäin: »v. 1750. Nevon Tiukalta kuudennella kymmenellä oleva *mies*, joka usein tunsi ensin väänän ruumissansa ja sitten tuli niin vimmatuksi ettei nähnyt eikä kuullut mitään ulkonaista, vaan jutteli näkevänsä autuitten ja kadotettuin tilan ja puhui niiden kanssa ääneensä; koska tämmöistä oli kestänyt joitakuita hetkiä, rupesi hän taas toipumaan ja kertoi näköjänsä, mutta tultuansa entisellensä ei puhunut niistä mitään — mies piti muutoin siveää elämää»; samaten: »v. 1780 Tölliläisen Hongiston vaimo *Piate Mikon tytär*, joka tunsi ruumiissansa niin raskaan painon, että täytyi laskeuansa suullensa maahan kesken työnsä, kuuli sitten hiljaisen tuulen huminan ja se kävi koko hänen ruumiinsa

»läpitse; nyt tunsi hän sisällisen ilon sydämessänsä kalliimman  
 »Vapahtajansa armosta syntistä kohtaan ja olisi ruvennut kie-  
 »lensä kiittämään Vapahtajaansa, mutta kielensä oli kuin kan-  
 »gistunut eli puutunut, ettei saanut sanaakaan suustansa, vaan  
 »sydämessänsä kiitti hän Jumalaa; tässä tilassa oli hän 5 vuo-  
 »rokautta, täydessä ymmärryksessä, söi, joi ja teki askareensa  
 »kuin ennenkin hilpeällä mielellä, sitten kerran, kun heräsi  
 »aamulla unestansa ja alkoi aamu-rukoustansa, havaitsi kielensä  
 »taas olevan entisellensä ja rupesi Jumalaa ylistämään sanoilla  
 »ja äänellä, jonka jälkeen hän muutamia viikkoja, puhui hil-  
 jaismaisesti».

**Pitäjän hallitusta ja hoitoa katsokaamme vielä viimei-**  
 seksi. Vanhimpina aikoina, 1400- ja 1500-luvuilla oli tämä  
 paikkakunta *Kokemäjen-lääniä*, jota sittemmin 1600-luvulla  
 kutsuttiin *Porin-lääniksi* <sup>8)</sup>; viimeksi mainitusta vuosisadasta  
 ruveten on tämä lääni ollut yhdessä Turun-läänin kanssa ja  
 maaherra asunut Turussa, paitsi ison-vihan aikana, jona oli  
 erinäinen läänin hallitus Porissa (Laamanni G. F. von Essen  
 haltiana) <sup>5)</sup>. — Koko Yli-satakunta oli vanhuuttain yhtenä kih-  
 lakuntana, kutsuttuna toisinansa *Yli-satakunnan*-, toisinansa  
*Kokemäjen yliseksi-kihlakunnaksi*; sitten 1600-luvulla jakosi  
 tämä kahdeksi ja Tyrvää tuli kuulumaan *Yli-satakunnan alai-*  
*seen* osaan, siksi että viimein tasattiin ala 3:ksi kihlakunnaksi.  
 Mitkä olivat paikkakunnan virkamiehiä vanhimpina aikoina en  
 tiedä, vaikka herrasmiesten nimiä nähdään kirjoituksissa, esim.  
*Maunu Flemming* (d:nus magnus fläminghe), joka kuoli  
 ja uljaasti haudattiin Kallialan kirkkoon v. 1504, d:nus Hen-  
 ricus Rautajärvellä (1480—1490). Ragvaldus Rautajo-  
 essa (1460), d:nus Arundus, d:nus Michael (1517) Rag-  
 valdus de Tyrvä (1470—1490) magister Jacobus Venne  
 ja magister Henricus Cancellarius (1518) <sup>5)</sup>; mainio  
 Sotaherra ja jäsen *Kolmen kuninkaan veljeydessä* Bänct

Lydecason (1448—1459) oli kanssa pitäjän maa-tilain omistajia (kumminkin oli Liekosaari hänellä), mutten tiedä sentään asuiko hän täällä, sillä hänellä näkyy olleen omistuksia monessa paikkakunnassa: Turussa, Nousiaisissa <sup>20</sup>) j. m. Jälkeisimpinä aikoina oli Kihlakunnan vouteina: *Gustavi Hannunpoika Svarthafra* (1670—1675); *Engelbrecht Stare* (1694—1697, sitten kuuluisa Maanviskaali, kuoli v. 1709); *Jakob Callia* 1697—1713); Venäläisen vallan aikana *Gustavi Godhe* (1719—1721), Godenhjelm-suvun esi-isä, jonka siaan Jakob Callia tuli pakosiltansa ja piti toista jaksoa virkaansa pari vuotta (1721—1723); *Juha Forss* (1724—1742); *Juha Sanmark* (nykyisellä vuosisadalla). Nimismiehiä: *Juha Nauliin* (1704), *Tällpo* (1723—1725), *Henrik Packalin* (1750), *Granander* (nyk. vuosisadan alvussa). — Muinoin pidettiin *laamannin-keräjiä* Tyrväänkylässä, esim. vuosina 1466, jona Kuningas Kaarle (kahdeksas) Knutinpöika istui tuomarina, 1598 ja 1680. Kihlakunnan Pää-tuomareina olivat muinoin: *Henrik Tavast* (1466); *Jöns Wästgötthe* (1543); *Axell Korck*, Anoilan Herra (1619); *Jakob Aeimelaeus* (1667—1680); *Johan Spofvenhielm* (1696—1701) <sup>5</sup>).

Tyrvään provastikunta oli vanhaan aikaan, ja vielä v. 1542, niin avara, että siihen kuului Lempääläkin, Kangasala ja Orivesi <sup>20</sup>); mutta vuoden 1680 paikoilla oli se jo sama kun nytkin <sup>5</sup>). Kirkkoherran-lääninä oli koko pitäjä vuodesta 1520 vuoteen 1639, jona viimeksi mainittuna Liitsolan kyläkunta erisi Punkalaitumen yhteyteen papillisissa asioissa. Tähän saakka ja vielä jälkeenkkin oli vaan yksi ainoa kirkko koko laveassa pitäjässä, nimittäin se, joka vieläkin on emäkirkkona, mutta jo pigan on jäävä vanhan tilalle. Todenmukaista on, että tämä vanha kirkko on rakennettu jo ennen vuotta 1469, koskei seurakunnan tilintekokirjoissa sen jälkeen mainita uuden kirkon tekoa, vaan kerran *parannusta* (v. 1476), eikä ole

ollut mitään semoista maksoakaan, joka antaisi tilan ajatella niin suurta hangetta olleen käsillä. Jokavuotiset ostettavat paavilais-aikana olivat: *pyhy-voide* (crisma), *viina*, *öylätit* (oblata), *pyhänsavun aine* (mirra, thus) ja *vaha* eli vaksi (cera), muutamina vuosina tarvittiin myös *rasvaa* (unguentum) ja *rautaa*. Jos viimeksi nimitettyä ainetta olisi jonakuna aikana ostettu enemmän kun toisina, niin sopisi arvella silloin kirkkoa tehdyksi; mutta sitä on tarvittu vähin-vähin joka vuosi (1485—1517), eikä koskaan enempää yhtähaavaa kun 1:n, 2:n ja 3:n äyrin arvo. — Jumalanpalvelukseksi näkyy siihen aikaan veisatuksi ahkerasti *Taavetin-salmeja* latinan kielellä, erinomattain 119-numeroista, jonka paikka messukirjassa on kovin kulunut peukaloista ja paikattukin. Puhutteella silloin oltiin usein kirkossa, ja välisti yö-sydännäkin. 1600-luvulla oli lajillinen aika alkaa kirkon-menoja kello 8 aamulla <sup>5</sup>).

Kappelia ruvettiin hankkimaan v. 1662, koska Pispä Terserus antoi luvan tehdä »kirkko-tupa» sille paikkaa, jossa Kiikan kirkko nyt on <sup>18</sup>). Mutta »kirkkopa» siitä tulikin, ja se oli jo v. 1681 täydessä voimassa: sen alustana oli erinäinen kappelin-seurakunta, siinä käytiin Herranehtoollisella ja pidettiin provastin-keräjiä; kelloa ei kuitenkaan ollut vielä, mutta toimia ja rahoja oli jo sitä varten. Tätä kutsuttiin ensimmältä *Kiikanojan* kappeliksi <sup>5</sup>), muttei kappalainen asunut täällä eikä kukaties kukaan pappi ennen »nälk 1-vuotia». *Jauhoparta* (nykyinen kappalaisen virkatalo) oli vielä vuonna 1693 talonpojan hallussa <sup>2</sup>), suitti sitten jäädä kylmille ja annettaa papin taloksi. Vuonna 1697 alkavat Kiikan seurakunnan erityiset tilinteko-kirjat, 1698 syntyneitten ja kuolleitten lujettelot ja 1699 rippi-kirjat. Kiikosten kappeli on varsin uusi.

Sastamalan kirkkoherrana näkyy, v. 1484, Maisteri *Petrus Benedikti*, joka oli Tuomiokapitulin jäsen eli Kanonikus

ja osallinen *Kolmen kuninkaan veljeydessä* <sup>20</sup>). Mutta keitä oli pappeina Kallialan seurakunnalla, ennen vuotta 1520, en tiedä, vaikka kyllä olen nähnyt heidän munkki-latinaista kirjoitustansa kirkon tilinteoissa, hamasta vuodesta 1469. Ei yksikään heistä ole kirjoittanut nimeänsä alle, eikä senkään herran nimeä nävy koskaan, joka tavallisesti kolmansin vuosin on syynännyt nämät kirjoitukset; tilintekiä kutsuu vaan syyniherraa kerran *Herra Abbotiksi*, mulloin: »minun lempiä herrani» \*). — Sitten ovat olleet seuraavaiset *kirkkoherrat*:

1. *Jakobus Kuris*, asetettu ensimmäiseksi kirkkoherraksi v. 1520 <sup>2</sup>).
2. *D:nus Matheus* taikka *Mathias*, jonka »ensimmäisiä» jyväsäatavia lujetellaan v. 1524 <sup>5</sup>).
3. *Martinus*, ennen vuotta 1553, muutti Ulvilaan kirkkoherraksi <sup>18</sup>).
4. *Matthias Canuti*, oli kirkkoherrana jo vuonna 1553, mutta kauvanko sitä ennen, ei tiedetä (lieneekö sama Matti, joka tuli v. 1524, eli N:o 2? — Suitti ollakkin, jos ei Martti ollut ennen, kun vasta jälkeinpäin kirkkoherrana), eli vielä 1561 ja oli *Läänin-provostikin* <sup>18</sup>).
5. *Benedictus Ericsi*, vuoden 1570 paikoilla 3 ajastaikaa <sup>2</sup>).
6. *Ericus de Kalliala*, talon poika, oli vähän aikaa kirkkoherrana Pentin perästä <sup>2</sup>).
7. *Martinus*, viisas ja oppinut mies, seurasi Erkkiä ja muutettiin sitten täältä Porin kirkkoherraksi ja koulumestarijksi <sup>2</sup>) (olikohan vasta nyt se Martti, joka jo edellä on mainittu, N:o 3? vai toinenko tämä oli?).

---

\*) post visitacionem domini abocis . . . . post vis. domini mei graciosi.

8. *Casparus Olai*, talon poika Pirkkalasta, oli kirkkoherrana jo v. 1579 <sup>7)</sup> ja vielä 1596, kukaties kauvemmankin <sup>18)</sup>; häntä seurasi
9. *Josephus Matthiae*, joka tuli Karkusta ja oli 20 vuotta Tyrvään kirkkoherrana vuosina 1600—1622, ja mitä ennen ja jälkeen <sup>18)</sup>.
10. *Josephus Caspari* oli ensin kappalaisena parikymmentä ajastaikaa, vuodesta 1608, asuen omassa talossansa Kallialassa <sup>8)</sup>, sitten kirkkoherrana lähes 30 ajastaikaa ja kuoli, v. 1656, 84:n vuoden iässä <sup>18)</sup>.
11. *Abrahamus Josephi Tyrvenius*, edellisen poika, »hurskas ja kelvollinen mies», oli jo vanhan isänsä aikana Varakirkkoherrana, sitten sen kuoltua varsinaisena, ja kuoli 51 vuotuisena 1662; hänen leskensä nimi oli Kaisa Mikontytär <sup>2)</sup>.
12. *Thomas Bartholdi Rajalenius*, talon poika Huittisten Raijalasta, taitava ja rohkea mies, joka piti kurissa sekä ylhäisiä että alhaisia, manaili saarnastuolista, kielsi riipiltä ja sakotti keräjilläkin tottelemattomia, oli Pispä Gezeliuksen hyvä ystävä <sup>5)</sup>, viimeiseltä Läänin-provasti, kuoli v. 1688. Se oli hän joka kirjoitti kirjaan kutka ennen olivat olleet pitäjän kirkkoherroina (sen mukaan kun sai tietoa vanhoista papereista ja ijällisten ihmisten puheista), alkoi syntyneitten, kuolleitten ja vihjittyin lujettelot j. m.; präntin kautta ilmestyi häneltä suomalaisia saarnoja ja rukous-kirja <sup>2)</sup>. Sitä vaan ihmettelen, että tämä toimellinen kirkkoherra antoi kirkon-kassan suorittaa kulungit, koska hän oli kauvan käynyt keräjiä hakein Liekosaarta pappilalle; mutteipä siihen aikaan ollut muutoinkaan tapa säästää kirkon varoja, koska Tyrvääläiset (1668) lähettivät Kuninkaalle valituksen, »että koska pispä taikka provasti kulkee katselemassa, niin otetaan

heille kirkon arkusta rahaa kyytihevosten palkaksi ja muuksi» (pispa kulki 5:llä hevosella) <sup>5</sup>).

13. *Olaus Samuelis Haartman*, Turusta kotoisin, sai Provastin nimen, kuoli v. 1695; oli nainut edellisensä tytären Kaisa Rajalenian <sup>18</sup>).
14. *Johan Rungius* sai virka-vakuutteen v. 1696, muttei tullut ollenkaan Tyrvääsen, kun oli hänellä muita toimia, joiden kautta pujan sai paremman viran <sup>18</sup>).
15. *Johannes Thomae Vegelius*, talon poika Seinäjoen kylästä Ilmolan pitäjässä, oli maan parhaita miehiä: taitava, toimelias, siveä ja kaikin muodin kunnian ansaitseva; mutta sai kokea monellaisia kovia onnen vaiheita. Jo ennen Tyrvääsen tuloansa oli hän ollut kirkkoherrana Pudasjärvellä; mutta, kun emäntänsä Kristina Lauraeus oli uskon asioissa raskasmielinen eikä antanut miehellensä lepoa, ennen kun sai julkisesti tunnustaa syntinsä kirkossa (niinkuin senaikaiset uudet uskovaiset tahtoivat), niin saivat Vegeliuksen kadehtiat tästä hyvän tilan kannustaa häntä villi-uskosta, jota siihen aikaan pelättiin kuin ruttoa. Nyt antoi pispa ja konsistoriumi Vegeliukselle suoran eron koko papillisesta virasta, mutta Kunigas lievitti tuomiota sen verran, että Vegelius sai toivoa vielä pääsevänsä papiksi <sup>21</sup>). Hän määrättiin asumaan Lohtajan kirkkoherran Cajanuksen luona, siksi että oli tuleva oikiaan mieleen. Tässä koetus-koulussa ei ollut hän kuitenkaan kun vuosi-kauden; sitten pääsi kappalaiseksi Paimioon ja siitä Tyrvään kirkkoherraksi (vuonna 1697), ja *Läänin-provastiksi* (v. 1707) <sup>18</sup>). Taas tuli onnettomia vaiheita: v. 1713 täytyi hänen pajeta vihollista, oleskeli sitten pakolaisena Torniossa ja Lapissa puolen yhdeksättä ajastaikaa. Viimein v. 1722 palasi hän virkaansa <sup>2</sup>) josta kuoli vuonna 1725.

16. *Andreas Josephi Wirzenius*, joka ensin oli kappalaisena ja sitten, ahkeroittuansa kovimman vihankin aikana hoitaa seurakuntaa, sai kirkkoherran-viran v. 1719, niinkuin jo edellä puhuttu on, jäi taas, koska Vegelius palasi pakoisilta <sup>5)</sup>, kappalaiseksi kuolin päiväänsä asti 1730. Hänen emäntänsä olivat: ensin Sofia Vanaeus, sitten Helena Lignipaeus <sup>18)</sup>).
17. *Johan Hornborg*, joka tuli Turusta v. 1726. Hänen jutellaan »tulleen tuntemattomana kirkkoon sunnuntai-aamuna, käskeneen soittaa ja määränneen lukkarille virsiä; sitten tulleen oman pitäjän papin, joka jo oli huudettu kirkkoherraksi ja konsistoriumilta vakuutettu, ja kysyneen: mikä mies? — Hornborgin näyttäneen kuninkaallisen vurmahdin». Varmaankin oli tämä »oman pitäjän pappi» se ansiollinen A. Virzenius, joka ennenkin oli ollut kirkkoherrana. Hornborg kuoli *Lääninprovastina*, v. 1754, 72:n vuoden ijässä; hänen ensimmäinen emäntänsä oli Barbro Ek, toinen Margreta Ross <sup>18)</sup>).
18. Maisteri *Kristian Welin* tuli Köyliöstä ja eli vuoteen 1771, 63 vuoden ikäiseksi, oli saanut Provastin nimen; emäntä: Maria Hortelius <sup>18)</sup>).
19. *Andreas' Andreae Wirzenius*, edellisen Antin (N:o 16) poika, tehtiin papiksi 18 vuoden vanhana ja oli kaiken aikansa Tyrväässä (73 vuotta pappina): ensin Armo vuoden-saarnaajana, sitten Pitäjän-apulaisena, Kappalaisena ja Kirkkoherrana; sai vanhana Provastin-kunnian ja kuoli 91 vuotisena 1804 <sup>18)</sup>). Hän oli ensimmäinen Suomen kieltä kirjoittava morsius kuulutuksissa ja muissa <sup>5)</sup>, puhui myös tavallisesti Suomea, eikä rakastanut turhia korituksia minkäänlaisissa menoissa. Ne jotka hänen vielä muistavat sanovat hänen olleen ison-kookkaan, vakaisen ja kunnian-arvoisen miehen, ja usein varoitel-



leen ihmisiä haureutta välttämään. Emännät: 1:nen Ebba Hornborg, 17:n kirkkoherran tytär; 2:nen Katrina Elg; 3:s Kristina Forss, 1:sen emäntänsä veljen leski.

20. *Johan Rosendahl*, synt. Taivassalossa, oli kanssa kaiken aikansa pappina Tyrväässä; kuoli v. 1821, 65 vuoden ijässä. Emännät: 1:nen Kaisa Wirzenius, edellisen tytär, 2:nen Anna Kaisa Telenius <sup>18</sup>).
21. *Johan Magnus Limon* syntyi, eli ja kuoli Tyrväässä, sai viimeis vuosinansa Provastin nimen ja ehti 69: vuoden ikään († 1833). Emäntä Brita Kristina Salovius.
22. *Herman Hellén*, syntynyt Teiskossa v. 1794, tuli Keuruulta v. 1836, oli sitten *Läänin-provasti*, ja muutti v. 1852 Kirkkoherraksi Ulvilaan, jossa elää vielä. Emäntä: Margreta Sofia Sacklinius.
23. Maisteri *Karl Efraim Lilius*, joka tuli tänä vuonna Haminan Katetti-koulusta.

Tiedetyt kappalaiset emä-kirkolla ja Kiikassa:

*Eschillus Clementis* (Esko Klemänpoika), v. 1576 <sup>18</sup>).

Herr *Knut* (Nuutti), v. 1588 <sup>7</sup>).

*Laurentius Olai* (Lauri Ollinpoika), vuos. 1593—1608.

*Josephus Caspari*; sitten Kirkkoherra, N:o 10.

*Severinus Josephi*, vuos. 1628—1638 <sup>18</sup>).

*Josephus*, v. 1643 <sup>18</sup>).

*Abrahamus Fabricius* oli ensin pitäjän-apulaisena, josta nousi kappalaiseksi 1658; kuoli 1685 <sup>18</sup>).

*Jeremias Roos*, joka myös pitäjän-apulaisesta tuli kappalaiseksi, v. 1686, ja kuoli 1695 <sup>18</sup>).

*Johannes Anchaerus* tuli Pohjan pitäjämästä 1697, nai edellisensä lesken (Tuomas Rajaleniuksen tyttären), kuoli 1706 <sup>18</sup>).

*Andreas Josephi Wirzenius*, joka sitten tuli kirkkoherraksi (N:o 16) ja taas kappalaiseksi.

*Andreas Revolin*, ensin Pitäjän-apulainen, sitten v. 1731 Kappalainen, kuoli 1745<sup>18</sup>).

*Andreas Andreae Wirzenius*, vuos. 1748—1772; sitten Kirkkoh. N:o 19.

*Johan Utter*, vuos. 1774—1788, tuli Orivedeltä ja meni Längelmäjelle<sup>18</sup>).

*Johan Lilius*, nykyisen Kirkkoherran isoisä, tuli Alastarosta 1789 ja kuoli 75 vuoden vanhana, 1801<sup>18</sup>).

*Johan Waldstedt* tuli Hinnerjoelta 1804, kuoli 85 vuoden ijässä, 1814<sup>18</sup>).

Maisteri *Karl Magnus Limon*, 21:n Kirkkoherran poika, vuos. 1818—1848; meni Pälkäneelle.

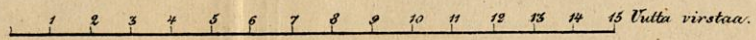
*Gustaf Forselius*, tuli v. 1848 Wihdin Pyhäjärveltä.

Kiikossissa on vasta ensimmäinen Kappalainen, *Johan von Pfaler*, joka tuli v. 1852. *Pitäjän-apulaiset*, joilla ensimmältä oli nimityksenä »Komminister» sitten »Koadjutor»: *Abr. Fabricius*, 1647; sitten Kappalaisena. *Thomas Liuhander* 1659—†1670. *Johannes Rajalenius*, 1672—1678. *Jeremias Roos*, sitten Kappalaisena. *Thomas Rajalenius*, 1688—†1715). *Simon Cannelin*, 1715—1719. *Andreas Revolin*, sitten Kappalaisena. *Andreas Andreae Wirzenius*, 1732—1743, sitten Kappalaisena ja Kirkkoherrana. *Thomas Kriander*, 1743—†1754. *Johan Sieden*, 1755—†1768. *Nils Enckell*, 1769—1777. Maisteri *Erik Valliander*, 1778—1786. *Johan Rosendahl*; sitten Kirkkoherrana. *Johan Magnus Limon*: sitten Kirkkoherrana. *Benjamin Wilhelm von Pfaler*, nykyisen Kiikosten Kappalaisen isä, 1824—†1829. *Henrik Salenius*, vuodesta 1831 tähän saakka.



**TYRVÄÄN PITÄJÄ.**

1853.



*Uuden Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjasto, Helsinki, 1854.*